

8. Agenten naar de overkant

(toevoeging EV): Zodra Hitler bevel had gegeven een invasie in het Verenigd Koninkrijk voor te bereiden, begon de Abwehr koortsachtig met het rekruteren en opleiden van agenten die bereid waren naar 'de overkant' te worden uitgezonden om informatie door te sturen over de toestand in Groot-Brittannië, de oorlogsmaatregelen, de bevoorradings enz. De rekrutering vond zowel in Nederland als in België plaats. Hierna volgt een overzicht van alle Nederlandse agenten die zijn uitgezonden, ook nog nadat de invasie van Engeland tot nader order was opgeschort.¹ Maar eerst komt een fascinerend beeld naar voren van de pogingen die Ast Hamburg en haar Nest Bremen reeds vóór 10 mei 1940 hebben ondernomen om spionnen in het Verenigd Koninkrijk te 'planten', waarbij de Duitse spionagechefs in werkelijkheid zelf de basis hebben gelegd van wat later het 'XX-systeem' zal worden genoemd, het systematisch 'draaien' door MI5 van Duitse agenten die in het UK werden gearresteerd.

Pheiffer in Bremen

Het nu volgende succesverhaal van de Britse veiligheidsdienst MI5 ving aan, toen major Christopher Draper in augustus 1933 deze dienst vertelde te zijn benaderd door de Duitse geheime dienst.² Hij werd in het kader van dubbelagenten al vermeld onder *Vooroorlogse spionage in en vanuit Nederland I* 'Laat de Spelen beginnen'. MI5 zette een dubbelagent-operatie op en Draper ging de Duitsers 'kippenvoer' leveren, eerst door te corresponderen met ene Major Fischer via een adres in Nederland, later werd dat 'L. Sanders', postbus 629 te Hamburg. Onderschepping van aan deze postbus gerichte correspondentie leverde in juli 1937 een brief aan Sanders op die was doorgestuurd door mevrouw Jessie Jordan in het Schotse Perth. Hieruit bleek duidelijk dat ze als Umschlagstelle fungeerde en daarom werd ook haar adres op de lijst gezet. Dat leverde in januari 1938 een brief op, ondertekend door 'Crown'; later bleek dit de in de Verenigde Staten van Amerika werkzame Duitse agent G.G.M. Rumrich te zijn. De Amerikaanse veiligheidsdienst Federal Bureau of Investigation (FBI) werd op de hoogte gesteld en dit resulteerde in februari in de arrestatie van een aantal Duitse agenten. Daarna noemde een van hen, Günther Rumrich, de namen van mevrouw Jordan en major Draper. Jordan werd in Schotland onder de Official Secrets Act tot vier jaar veroordeeld. Omdat Draper publiekelijk was vermeld, iets dat MI5 in hoge mate betreunde, verviel zijn waarde als dubbelagent. Inmiddels werd op 3 maart Günthers broer Gustav Rumrich in Praag, waar hij studeerde, aangehouden.³ Hij was gerekruteerd door Johanna Hoffmann die de maand ervoor met zijn broer was gearresteerd. Een van Gustavs postadressen was dat van Gertrud Brandy die tot die tijd bij MI5 niet bekend stond als medewerkster van de Duitse geheime dienst. Haar adres op de lijst van te onderscheppen post leverde in september 1938 een brief op die ene Charles in Toulon had gepost; daarin werden gegevens over de Franse marine vermeld. Via het Franse Deuxième Bureau werd ontdekt dat het om de Franse marineofficier Marc Aubert bleek te gaan, een agent van Pheiffer.

In mei 1934 richtte Kapitanleutnant Doktor Erich Pheiffer in Wilhelmshaven een organisatie op voor het vergaren van maritieme gegevens.⁴ Hij ging daarbij gebruik maken van een uitgebreid informantennetwerk dat zich uitstrekte over België, Nederland en de Verenigde Staten.⁵ Dit netwerk bestond uit contactpersonen in België en Nederland die schriftelijk rapporteerden over wat er zoal in de havens van Antwerpen, Rotterdam en Scheveningen kon worden geobserveerd. Verder konden informanten worden geworven onder de vele zakenlieden die tijdens hun normale zakenreizen gegevens konden vergaren over velerlei interessante onderwerpen. Ook koopvaardij-officieren konden op maritiem gebied hun steentje bijdragen. Stewards op scheepslijnen tussen Duitsland en New York konden allerlei Amerikaanse publicaties aankopen en tevens optreden als koerier voor in New York wonende Duitsers die op vrijwillige basis militaire, maritieme en luchtmachtgegevens verzamelden. Aanvankelijk was slechts sprake van

¹ (toevoeging EV): Voor de Belgen die als agent werden uitgezonden, zie: Verhoeyen, *Spionnen aan de achterdeur*, p. 389-457.

² TNA KV 2/356, 152a. Nota inzake Brandy dd 30-11-1961.

³ TNA KV 2/356, 1a. Brief dd 29-4-1938 van MI6 aan MI5.

⁴ De belangrijkste bron voor het verhaal over Pheiffer is: TNA KV 2/267. Camp 020 interim report inzake Pheiffer, september 1945. Andere bronnen zijn: Farago, *The game of the foxes*, p. 24-, 65-, 135-\ NARA RG263 EA1-87 B3. Liquidation report no 206 inzake Aussenstelle Bremen dd 5-2-1946.\ West voert Pheiffer (in *MI 5*, p. 101) abusievelijk op als 'Phieffer'.

⁵ Pheiffer wierf daartoe nog in mei 1934 een Duitser aan die enkele jaren in de Nederlandse koloniën had verbleven. Ten tijde van zijn rekrutering woonde hij aan de Prinses Julianalaan 235 of 245 in Voorburg. Een andere geworven agent was Kapitanleutnant bd U. Blum, commercieel directeur van het Ingenieurskantoor voor Scheepsbouw nv, beter bekend als Inkavos te 's-Gravenhage. Bezemer, *Geschiedenis van de Nederlandse Koopvaardij I*, p. 39.

Abw 08-Agenten naar de overkant

gegevensvergaring die niet onder de noemer van spionage in enge zin viel. Dat zou spoedig veranderen.

In overleg met Canaris verplaatste Pheiffer zijn organisatie begin oktober 1935 naar Bremen; zij kreeg de officiële naam Nebenstelle Bremen. Hij werd er op 1 oktober hoofd van en bleef dat tot in mei 1940.⁶ Als assistent werd de zeevaartspecialist Kapitänleutnant Hans Bendixen, een voormalig officier van de Norddeutsche Lloyd, aan hem toegevoegd; het overige personeel bestond uit een secretaris en een chauffeur. Voor zijn werk ging Pheiffer gebruik maken van aliassen als Doktor Erdhoff, Pannhorst en N. Spielmann.

Samen met Bendixen begon hij succesvol agenten te rekruteren met als doel de Verenigde Staten te infiltreren. In 1936 werd ook Frankrijk doelwit. Dat resulteerde in veel waardevolle informatie die afkomstig was van de Franse luitenant ter zee Marc Aubert.⁷ Uit geldnood meldde die zich in de tweede helft van 1937 met geheime documenten bij de Duitse ambassade in Parijs.⁸ Na Treffs in onder andere Antwerpse hotels werd hij gerekruteerd en begon hij te leveren; zo overhandigde hij bijvoorbeeld zonder enige vorm van scrupules de code van zijn eskadron op de Middellandse Zee. Bij de eerste ontmoeting met Pheiffer in Hotel Century te Antwerpen kreeg deze letterlijk koffers met gestolen documenten overhandigd; later in Bremen gewogen bleek het een dikke veertig kilo te zijn.⁹ Voor berichten kon Aubert gebruik maken van een adres in Dublin, Ierland, en hij kreeg een noodadres in Dordrecht (dat al in 1914-1918 door de voorloper van de Abwehr was gebruikt) van ene Johann Franzen.¹⁰

Ook de Sovjetrussische vloot had Pheiffers belangstelling, maar in 1937 of 1938 werd besloten dat Pheiffer zich niet meer met dat land mocht bemoeien; daar was I Wi toen mee belast. In de herfst van 1937 kreeg hij opdracht zijn aandacht op Groot-Brittannië te richten.¹¹ In die tijd was de Nebenstelle gegroeid en had een afdeling I Marine onder leiding van Kapitänleutnant Klaps gekregen; hij was Kapitänleutnant Fritz Unterberg opgevolgd die eind 1937 als I Marine Referent naar Nest Keulen was overgeplaatst. Verder was er een weermacht-afdeling onder leiding van Major Andreas Augner en tenslotte nog een luchtmacht-afdeling onder leiding van Hauptmann Von Wenzlau.¹² Nebenstelle Bremen ressorteerde administratief onder Ast Hamburg, maar operationeel rechtstreeks onder Berlijn; later kreeg hij de aanduiding KdM Hamburg, Außenstelle Bremen.¹³ Weer een andere succesvolle agent van Bremen was de in Hannover wonende Nederlander Albert Meems die verderop wordt beschreven onder *Strauchs agenten in het R-Net* 'De gebroeders Meems'.

In latere processen van in de Verenigde Staten gearresteerde agenten figureerde Pheiffers persoon herhaaldelijk. Het is aannemelijk dat het FBI toen voor het eerst de leugendetector inzette bij het verhoren van personen die van spionage werden verdacht.¹⁴ In 1938 werd Pheiffer zelfs in absentia aangeklaagd, maar dat was voor Canaris uiteindelijk geen reden hem van zijn werk af te halen.¹⁵ De situatie werd later nog verergerd door de arrestatie op 2 november 1938 van Aubert in Frankrijk.

MI5 had een brievenbus te Dublin in de gaten gehouden en in juni 1938 kon een in Parijs afgestempelde kaart worden onderschept. In mei 1935 had Nest Bremen de in Dublin wonende Duitse ingenieur R.L. Brandy gerekruteerd; hij kreeg toen het agentennummer R 2211 toegewezen.¹⁶ Nadat hij in februari 1937 was overleden, zette de weduwe Gertrud vanaf mei zijn werkzaamheden voort.¹⁷

In augustus kwam een nieuwe kaart in Dublin aan, ditmaal op 16 augustus 1938 gepost in Antwerpen.¹⁸ Naar aanleiding van de ontvangst van een brief dd 29 september van Charles werd op 19 oktober overwogen de Fransen op de

AMJ CABR, A. Meems. PV dd 2-2-1949, verhoor Pheiffer.

⁷ Volgens Faligot en Kauffer (in *Histoire mondiale du renseignement*, p. 460) was Aubert gerekruteerd door Fritz Unterberg (alias Gibhardt) van Ast Hamburg. Volgens Pheiffer had Aubert contact opgenomen met de Duitse marineattaché in Parijs en deze berichtte Berlijn hierover. Van de nieuwe IM Leiter daar, Kapitän zur See Michels, kreeg Pheiffer opdracht Aubert te 'runnen'.

⁸ Paillole, *Services spéciaux 1935-1945*, p. 118-.

⁹ Kapitänleutnant Unterberg verzorgde het vervoer van het spionagemateriaal over zee naar Bremen.

¹⁰ TNA KV 2/356, 55a. Brief dd 28-11-1938 van MI6 aan MI5 met ongedateerde nota. Hier is waarschijnlijk sprake van J. Franzen aan de Merwedekade 4 te Dordrecht; dit was een Hintermann van J.J.N. Gerlach. Deze laatste, met agentenno U 2413, was procuratiehouder bij het Fendel-concern te Rotterdam. Elfferich, *Rotterdam werd verraden*, p. 255. \ SOMA GRMA, T77 R1549. Kaart.

¹¹ Voor spionage in Engeland rekruteerde Pheiffer via Kurt Wertheim de Duitse jood Boch die in Amsterdam woonde.

¹² Bij IL van Von Wenzlau werkte Sonderführer Schuchmann.

¹³ TNA KV 2/1328, 20a. 031 interrogation report inzake Bensmann dd 10-8-1945. \ NARA RG226 E119A B9 F269. FIR no 78 inzake A.F. Driessen dd 12-9-1945.

¹⁴ Leon G. Turrour, *Nazi spies in America*, (New York, Random House, 1938,1939). Het betreffende hoofdstuk is te vinden op: <http://antipolygraph.org/articles/article-027.shtml> (16-12-2002).

¹⁵ Een reden voor Canaris' onvrede zou mogelijk te wijten zijn geweest aan het feit dat Pheiffer in de Verenigde Staten verworven spionageresultaten tegen hoge prijzen aan Japan verkocht. *The Security Service*, p. 136. \ Pheiffer betitelde dit en andere zaken uit Turrour's boek als 'rubbishy extravaganza' die van Griebel afkomstig was, een der gearresteerde agenten.

¹⁶ SOMA GRMA, T77 R1549.

¹⁷ TNA KV 2/356, 145a. Nest Bremen-document dd 16-9-1937.

¹⁸ Deze kaart werd niet vermeld in de minute sheets van Brandy's MI5-dossier. TNA KV 2/356. Minute sheets.

Abw 08-Agenten naar de overkant

hoogte te stellen.¹⁹ MI5 stelde in de persoon van lieutenant colonel W.E. Hinchley Cooke in Parijs het hoofd van de Franse militaire veiligheidsdienst colonel Paul Paillole op de hoogte. De internationale samenwerking werd uitgebreid. De Belgische Veiligheid van de Staat, in de volksmond Staatsveiligheid genoemd, gaf de Fransen inzage in alle hotelfiches uit Antwerpen tussen 16 en 20 augustus: Aubert kon worden geïdentificeerd. Het duurde nog tot 2 november 1938 voor hij werd aangehouden.²⁰ Een medio november in Parijs geposte brief, evenals een van begin december, werden onderschept en vervangen door een vervalsing.²¹ Tot februari 1939 speelde de Franse contraspionage het spel door. Aubert werd op 6 maart 1939 terechtgesteld. Het lukte Pheiffer echter Canaris' vertrouwen weer te winnen. De Nebenstelle ging in 1938 ook fungeren als opleidingsinstituut voor agenten van I Marine-afdelingen van andere Abwehrstellen. Activiteiten van I Luft van Von Wenzlau werden al beschreven onder *Vooroorlogse spionage en vanuit Nederland II* 'J.R. van 't Groenewout'.

Pheiffer en Einsatzkommandos

In de herfst van 1939 had afdeling I van Nest Bremen zijn officieren opdracht gegeven om de plannen te bestuderen die Von Feldmann van III Ast Hamburg toen ontwikkelde voor het formeren van groepen die tijdens een inval met eigen vervoer achter het leger zouden optrekken, uitgerust met automatische wapens en acetyleenbranders (voor het openbranden van kluizen). Ter plekke buitgemaakte documenten konden op die wijze meteen worden benut in het kader van contraspionage. Begin mei 1940 werd Pheiffer naar Berlijn ontboden voor het beantwoorden van de vraag of hij bereid was op eenzelfde basis als III, I Heer en I Luft een I Marine-groep te formeren. Dat wilde hij wel, maar omdat van haast geen sprake leek te zijn, maakte hij daar niet aanstonds werk van. Op 10 mei kreeg hij dan ook tot zijn verbazing opdracht uit Berlijn om onmiddellijk naar Keulen te vertrekken om daar zijn I M-Einsatzkommando op te zetten. Zijn taak als Leiter Nest Bremen werd overgenomen door Kapitänleutnant Hans Carl, tot dan toe hoofd van I p (Presse).²² De Sonderführers J.W. Bischoff en N. Bensmann – beiden waren in 1938 door Pheiffer gerekruteerd en werden toen aangeduid als 'Mobreferenten': specialisten die na hun mobilisatie bij de Abwehr zouden worden geplaatst – namen de zorg voor de dagelijkse gang van zaken op zich. Bensmann met aliasen als Bremer, Nick en Doc was een expert op het gebied van industriële oliën en kon via zijn vele contacten in Europa en de Verenigde Staten gegevens vergaren over olie-opslagplaatsen en raffinaderijen. Toen de oorlog in september 1939 uitbrak, werd het contact met een groot deel van zijn bronnen verbroken. Bischoff, een katoenhandelaar, vergaarde met aliasen als Kirchenfürst en Onkel Bisch economische gegevens, vooral over Groot-Brittannië. Na september 1939 zocht ook hij nieuwe mogelijkheden voor contact met zijn bronnen en installeerde daartoe H.F. Grimm in Milaan, Italië. Grimm rekruteerde met Carl Eitel in de havenplaats Genua vervolgens koeriers onder de scheepsbemanningen die Italiaanse havens aandeden. Zo kon het contact worden hersteld met Groot-Brittannië en de Verenigde Staten dat vroeger rechtstreeks via de haven in Bremen liep. Grimm gaf zijn berichten aan zekere employés van de Italiaanse Pullman-wagon op de Milaan-Münster-lijn; in Bolzano werden ze dan doorgegeven aan de Duitse spoorwegpolitie die voor doorzending naar Münster zorg droeg. Per aangetekende post konden die berichten dan de eindbestemming Bremen bereiken.

Enthousiast begaf Pheiffer zich op 10 mei 1940 naar Keulen; naast Belgisch en Frans geld nam hij alvast ook Britse ponden mee! In Keulen kreeg hij twee man van de plaatselijke Nebenstelle toegevoegd: de Kapitänleutnants Krumholz en Karl Conrad. In de vroege morgen van 14 mei vertrokken ze en volgens Pheiffer bereikten ze 's avonds laat Rotterdam. Dat wordt gelogenstraft door de Wilhelm-meldingen uit die dagen. In bewaard gebleven Abwehr-berichten, afkomstig van I Marine Ast Hamburg, is sprake van 'Funkspruch 1 von Wilhelm'; met andere woorden een draadloos telegram. De eerste uitzending vond plaats op 16 mei 1940, 14.30 uur, en de tekst is interessant genoeg om te citeren: 'An Abwehr I M: Einsatzkommando Abw I M nach Rücksprache mit AOK 18 und Oberstleutnant [I.G.] v. Bentivegni am 15.5.40 abends in Rotterdam eingetroffen.'²³ Wilhelm meldde dat Einsatzkommando Abwehr I Marine 's avonds op 15 mei in Rotterdam was aangekomen, dus iets meer dan een etmaal na de capitulatie. In bericht nummer 2 werd gemeld dat een voorlopig onderkomen was gevonden op het stoomschip Willem III van de Nederlandsche

¹⁹ TNA KV 2/356. Minute sheets Brandy, 33.

²⁰ TNA KV 2/356, 55a. Brief dd 28-11-1938 van MI6 aan MI5 met ongedateerde nota.

²¹ TNA KV 2/356, 62a. Nota voor SCR Parijs dd 10-12-1938.

²² Carl alias Conrady was een reserve marine-officier die directeur was geweest van een scheepswerf in Bremen. NA BNV, 2623. Camp 020 interim report inzake C. Eitel dd 9-11-1944. Hij werd in mei 1943 Hafenkommendant te Marseille; bij Nest Bremen werd hij opgevolgd door Adolf Driessen. SOMA AA 1312. Resumé inzake Carl, ongedateerd (gebaseerd op Liquidation report no 206A).

²³ SMG Washington-documenten, no 24.0362; 24.0363; 24.0364; 24.0456.

Abw 08-Agenten naar de overkant

Stoombootmaatschappij ‘da Zentrum Stadt verbrannt.’ Een deel van Rotterdam was door Duitse bommenwerpers in puin gegooid.

In de Wilhelm-berichten is sprake van Conrad, Pfeiffer en Von Feldmann; de laatste sprak overigens van ‘Ast Rotterdam’. Het is aannemelijk dat ‘Wilhelm’ de codenaam was voor Einsatzgruppe Feldmann. Mogelijk ressorteerde Einsatzkommando I Marine als Einsatzkommando II onder deze Einsatzgruppe. Von Feldmann zelf (van Ast Hamburg III) voerde waarschijnlijk tevens het commando over Einsatzkommando I: een ongedateerd Wilhelm-bericht (nummer 6), waarschijnlijk op 16 mei verzonden, over het veiligstellen van Shell-eigendommen is ondertekend: ‘Absender Abw.Kdo. eins Hptm. v. Feldmann’. Pfeiffer bezocht samen met een Einsatzkommando van Ast Münster (III) het Britse Naval Control Office voor het eventuele veiligstellen van achtergebleven documenten. Het is onbekend wie het bevel voerde over dit Einsatzkommando III. Waarschijnlijk is hier sprake van het eerdergenoemde ‘Vorauskommando Oberstleutnant von Engelmann’. Personeel daarvan kan aanwezig is geweest bij het doorzoeken, terwijl Von Engelmann zelf richting Brussel trok.

Pfeiffer was als inlichtingenofficier geïnteresseerd in het vergaren van gegevens over de Nederlandse en Britse scheepvaart en alles wat daarmee samenhangt. Einsatzkommando Münster had een contraspionage-taak en was daarom geïnteresseerd in gegevens over eventuele agenten die het Naval Control Office²⁴ in Rotterdam had ingezet voor het inwinnen van gegevens over de Duitse scheepvaart. Ook de Shell-kantoren daar werden met een bezoek vereerd. Er werden zaken veiliggesteld en Von Feldmann verzocht ‘baldmöglichste Bearbeitung da Bewachung schwierig.’²⁵ Aangezien al ruim voor het uitbreken van de oorlog maatregelen waren getroffen om archieven en dergelijke van Philips en Shell met coasters Nederland uit te voeren, mag worden aangenomen dat het veiliggestelde materiaal van relatief weinig belang was.²⁶

Dit alles spoort met gegevens uit Leverkuens boek uit 1957.²⁷ Die laat ene Korvettenkapitän Kilwen in Keulen een ‘Abwehrkommando der Marine’ oprichten dat als taak kreeg geheime gegevens buit te maken in haven- en kuststeden. Het Kommando werd versterkt met een gemotoriseerde Trupp van de Geheime Feldpolizei en het kreeg ook een marconist inclusief zendontvanger toegevoegd. De eenheid vertrok op 13 mei en Rotterdam was het eerste doel. Daar werd geaasd op het demagnetiseringssysteem aan boord van schepen, een systeem om te voorkomen dat Duitse magneetmijnen werden geactiveerd. Het systeem werd inderdaad gevonden en onderdelen ervan werden voor onderzoek naar Duitsland gestuurd; op een werf werden ook de blauwdrukken aangetroffen. Rotterdam bleef voorlopig de basis van de eenheid; een Trupp vertrok naar Den Helder²⁸, een andere naar Antwerpen, waar ook een basis werd ingericht.²⁹ De medio mei naar Rotterdam gedirigeerde Hilmar Dierks van I Marine Ast Hamburg kreeg van Wichmann opdracht de leiding op zich te nemen van de nieuwe Ast Antwerpen: feitelijk de Marine Außenstelle van Ast België.³⁰

Rond 15 mei requireerde de Duitse Wehrmacht in Rotterdam het gebouw, waar de General Steam Navigation Company was gevestigd³¹; de directeur was kort ervoor richting Engeland gevlucht.³² De Duitse militairen verbleven er zo’n drie à vier weken.³³ Daarna kwamen twee personen het gebouw inspecteren, de Nederlander Strater en een Kapitanleutnant Wunder. Het staat vast dat hier sprake is van A.M.H Straater, iemand die verderop onder *De Schutgroep* ‘Straater en Strauch’ zal worden behandeld.³⁴ Na deze inspectie werd er de Hafenuberwachungsstelle gevestigd.

²⁴ Het Naval Control Office werd in 1940 geleid door captain C.A. Cartwright. TNA FO 371/24398, 66. Lijst van te evacueren personeel dd 27-3-1940.

²⁵ IMG Washington-documenten, 24.0364 (Wilhelm-Spruch no 6, ongedateerd [16 of 17-5-1940]). Volgens een naoorlogse nota kreeg Von Feldmanns groep begin 1941 de naam ‘Abwehrkommando West’. NARA RG226 E119A B11 F344. Nota dd 13-6-1945 over Sonderkommando Feldmann.

²⁶ Elfferich, *Rotterdam werd verraden*, p. 74-.

²⁷ Leverkuhn, *Der geheime Nachrichtendienst der deutschen Wehrmacht im Kriege*, p. 74-.

²⁸ In Den Helder werd volgens Pfeiffer niets van belang aangetroffen (alles was vernietigd); in Hoek van Holland, Middelburg en Vlissingen werd ‘some material’ in beslag genomen. In het ‘naval station’ op het noordelijke deel van het eiland Walcheren werd ‘what appeared to be the entire equipment, complete with secret documents’ gevonden.

²⁹ Weber plaatste de aankomst van ‘Vorauskommando Oberstleutnant von Engelmann’ in Brussel op 17-5-1940. NARA RG226 E119A B35 F933. Report inzake G.E. Weber dd 17-9-1945.

³⁰ Oorspronkelijk werd Dierks naar Zeebrugge gestuurd. IMG Washington-documenten, 24.0365; 24.0447.

³¹ Het is verleidelijk deze firmaaam te koppelen aan de ‘General Steamship Navigation Company’. De directeur van deze firma, Ian Hooper, werd in de tweede helft van de jaren dertig ingeschakeld bij de spionage-activiteiten van de Z-organisatie van C.E.M. Dansey, een nevenorganisatie van MI6. De firma was een goede bron voor scheepssabotage. West, MI 6, p. 69.

³² NA BNV, 2719. BNV-ondervragingsrapport inzake N. Guldmond dd 6-6-1946.

³³ Het Einsatzkommando werd op 17-6-1940 ontbonden en het personeel werd naar Ast Lille en Außenstelle Boulogne gedirigeerd. IMG Washington-documenten, 24.0456. Wilhelm-bericht dd 17-6-1940.

³⁴ Straater werd vermeld als zijnde in dienst van de Hafenuberwachungsstelle te Rotterdam in de zomer van 1940. AMJ CABR, A.M.J. Straater. PV dd 13-6-1947, verhoor Strauch. Straater wordt nader beschreven onder *De Schutgroep* ‘Straater en Strauch’.

Abw 08-Agenten naar de overkant

Daar bleef Straater aan verbonden, samen met de Nederlandse kapitein dr Grote; ze waren belast met het opsporen van ‘goederen van niet-Duitse herkomst in het havengebied.’ Hier is sprake van oud-reserve kapitein dr A.F. Grote.³⁵ Onder *Het R-Netz in Nederland* ‘Tonnenman, Fruin en Van Hoof’ komt hij opnieuw ter sprake. Aardig detail is dat Kapitanleutnant Conrad bij de Stelle een kamertje kreeg dat tijdens zijn afwezigheid altijd was afgesloten. Dit moet de oorspronkelijke vestiging zijn geweest van I Marine van Ast Nederlande.

In die eerste weken bemerkte de conciërge van de firma, Nico Guldmond, dat vanuit het gebouw regelmatig werd geseind door ene Kaulen. Farago heeft de succesvolle spionage-activiteiten in Engeland van ‘Freddy’ Kaulen, een agent van Nest Bremen met nummer R 2220, uitgebreid beschreven, maar zijn activiteiten na september 1939 zijn vrijwel onbekend.³⁶ Farago rept van zijn verblijf aan boord van een spionageschip vlak voor de aanval op Denemarken en Noorwegen op 9 april 1940.³⁷ Volgens zijn fiche werd F.W. Kaulen na zijn terugkeer in september 1939 uit Ierland als marconist geplaatst aan boord van het ss Theseus.³⁸ Zijn werk droeg in grote mate bij aan de succesvolle Noorse campagne. In mei 1940 werd hij in Keulen als Funker aan het Einsatzkommando I Marine toegevoegd en in juni reisde hij vanuit Rotterdam met Pheiffer mee naar België.³⁹ West vermeldde ene Friedrich Kaulen die vanuit Le Havre zeven agenten runde (waarvan er een, Skull, zeer belangrijk werd voor het Double-cross spel).⁴⁰ Het Kommando zelf werd onder commando gesteld van 4. Armee en vertrok via Brussel en Maubeuge naar het legerhoofdkwartier; daar werd het ingedeeld bij het Armee Kleist dat op weg was naar de kust. ‘In Boulogne und anderen Küstenplätzen wurde viel Material erbeutet, da merkwürdigerweise von den französischen Verteidigern kaum etwas vernichtet worden war, selbst an Bord der Kriegsfahrzeuge nicht, die halbversunken im flachen Wasser an der Küste nahe Boulogne lagen. In einer britischen Fliegerdienststelle konnte der Verbindungscode zwischen der englischen und französischen Wehrmacht mit den Schlüsselunterlagen für Mai und Juni 1940 erbeutet werden.’ In Parijs viel het archief van het ministerie van Marine in handen van de Duitsers. Eindpunt van het Kommando was Brest. Daar werden in de Ecole Navale vier kleine kamers ontdekt, ‘packed with documents.’⁴¹ Pheiffer identificeerde die als zijnde afkomstig van het Deuxième Bureau⁴² en hij zette een van zijn oudere agenten aan het vertalen ervan: F 2307⁴³ oftewel Carl Eitel. Deze wijnkelner op het ss Bremen was door Pheiffer in de lente van 1934 gerekruteerd als koerier, maar had de latere arrestaties in de Verenigde Staten weten te ontlopen.⁴⁴ Naar eigen zeggen werd hij in 1939 weer voor de Abwehr ingeschakeld en, net als Grimm, in Italië (Genoa) gestationeerd. Na het uitbreken van de oorlog in dat jaar werd hij teruggeroepen en hij werd ingedeeld bij Pheiffers I M-Einsatzkommando. Na aankomst in Brest kreeg Eitel opdracht documenten van het Deuxième Bureau te vertalen, een opdracht die hij in oktober kon afronden. De oorspronkelijk documenten werden in 1945 door de Russen als buit naar Moskou afgevoerd en in de jaren negentig konden westerse historici er kennis van nemen.

Onder *Inleiding* ‘Fahndungsliste’ werd verteld dat op 19 juli 1939 bevolen werd de Einsatzkommandos op te heffen zodra in het hun toegewezen gebied een Ast was opgericht. Een uitzondering hierop vormden het Einsatzkommando van Von Feldmann met negen Trupps en dat van Ehinger met vijf Trupps.⁴⁵ In de periode van 9 september tot 31 oktober 1940 was nabij Parijs een mobiel Abwehrkommando gestationeerd dat zo’n veertig man telde.⁴⁶ De commandant ervan was Fregattenkapitän Herbert Wichmann, normaal Leiter van Ast Hamburg, die met zijn manschappen in het kader van Unternehmen Seelöwe de invasietroepen naar Engeland zou volgen om daar Leiter te worden van een te Londen op te richten Abwehrstelle.⁴⁷ Pheiffer kreeg begin juni van Leiter Abwehrleitstelle Parijs Oberst Rudolph opdracht zijn Einsatzkommando te ontbinden en met een deel van het overblijvende personeel in Brest

³⁵ Naam- en ranglijst 1939, p. 134. In 1941 vermeldde Grote in een brief zijn en Straaters ‘arbeid ten behoeve van de Hafenerüberwachungstelle’. NA CABR, 86720 III. Brief dd 15-1-1941 van Grote aan Rijksverkeersinspectie.

³⁶ Farago, *The game of the foxes*, p. 140-146.

³⁷ Tot die schepen moet waarschijnlijk het Duitse ss Widar worden gerekend. Zie hiervoor verder: Brammer, *Spionageabwehr und “Geheimer Meldedienst”*, p. 117-.

³⁸ SOMA AA 1312. Fiche F.W. Kaulen.

³⁹ Kaulen had in Rotterdam een U-Mann zitten, ene Rimkus met agentenno U 7203, een ‘brievensbus’ dus. Dit was Otto Rimkus, huismeester bij de Duitse school te Rotterdam, die ook het no U 2418 had; hij was ook de brievensbus voor ene Strebel. SOMA AA 1312. Fiche O. Rimkus.

⁴⁰ Kaulen werd op 6-4-1945 per ongeluk doodgeschoten, toen hij contact wilde opnemen met zijn agenten, waaronder Jean Senouque. Het is vrijwel zeker dat al zijn agenten door de geallieerden waren gedraaid. West, MI 6, p. 231. TNA KV 2/1491, 58a. Nota inzake Schuchmann dd 16-7-1945. NARA RG226 E210 B8 F1. Circle-telegram dd 13-4-1945.

⁴¹ NA BNV, 2623. Camp 020 interim report inzake C. Eitel dd 9-11-1944.

⁴² Mogelijk waren de documenten afkomstig van de post Lille, per slot van rekening niet al te ver weg van Brest.

⁴³ Eitels agentenno F 2307 werd later veranderd in R 2307.

⁴⁴ Zie voor Eitel en de Verenigde Staten bijvoorbeeld Farago, *The game of the foxes*, p. 21, 25-26, 32.

⁴⁵ SOMA GRMA, T77/R1450, frames 1010-1027. Reisebericht dd 30-7-1940 van Von Pescatore.

⁴⁶ Brammer, *Spionageabwehr und “Geheimer Meldedienst”*, p. 34.

⁴⁷ Brammer gebruikt hiervoor de term KO, maar dit is niet logisch.

Abw 08-Agenten naar de overkant

een Nebenstelle op te richten die zich op I Marine-zaken moest gaan concentreren. De invasie zou worden uitgevoerd door twee ‘Stoßarmeen’, het 18^e en het 9^e; het 6^e zou daarna worden ingezet.⁴⁸ Elk leger had een I-Abwehrkommando en een III-Abwehrkommando ter beschikking. Pfeiffer behoorde met zijn Nest Brest als I-Abwehrkommando tot het 6^e leger.⁴⁹ Het Einsatzkommando Abwehr I Marine werd op 17 juni opgeheven.⁵⁰ Pfeiffer bleef met zijn personeel organisatorisch nog wel ingedeeld bij de Seelöwe-Kommandos; die werden pas in oktober 1940 officieel ontbonden.

Pfeiffer in Frankrijk

In Brest vestigde Pfeiffer zich wegens de natuurlijke bescherming van het eiland in de ‘Chefferie’, het voormalige districtkantoor van de Franse genie in of aan het Place du Château.⁵¹ Hij stuurde Kapitanleutnant Heinrich Schuchmann, medio juni aan hem toegevoegd⁵², Unteroffizier Mecklenburg en marconist Kaulen naar Le Havre om daar een Außenstelle in te richten. Buitgemaakte documenten kon Pfeiffer nu voor evaluatie en verwerking overgeven aan zijn nieuwe Leiter I Marine Fregattenkapitän Jonetz, voorheen verbonden aan Ast Stuttgart, die daarbij assistentie kreeg van Leutnant H.U. Alter, voorheen Angestellter van Nest Bremen. Documentenonderzoek was de eerste prioriteit, maar nadat die bron was opgedroogd, nevens het ondervragen van personen die mogelijk kennis van zaken konden hebben, moesten andere bronnen worden aangeboord. Jonetz kreeg toestemming een Roemeense jood met het alias Victor Bastet in te schakelen en deze wist binnen korte tijd enkele agenten te rekruteren. Hun resultaten waren niet spectaculair.

Nest Brest had drie Außenstellen, in Boulogne, Le Havre en Cherbourg.⁵³ Omdat hun activiteiten te veelomvattend werden voor een Nebenstelle, werd Außenstelle Boulogne toegevoegd aan Ast België; de andere twee gingen ressorteren onder Ast Saint Germain. Verder werden de III-activiteiten van Nest Brest onder de verantwoordelijkheid geplaatst van Ast Angers van Korvettenkapitän Meissner, een afspraak overigens die door de plaatselijke omstandigheden kort daarop alweer werd gewijzigd. Op de koop toe ging een aantal II-officieren, onder leiding van Korvettenkapitän Schneidewind en Sonderführer Witzke, vanuit Brest activiteiten ontwikkelen die niet onder Pfeiffers verantwoordelijkheid vielen, maar onder die van Berlijn, later onder die van Parijs. Onder dit II-groepje ressorteerde Unteroffizier Kokoschka te Le Touquet. In plaats van met Pfeiffer zochten Schneidewind en Witzke samenwerking met Major Sensburg, de Leiter van I Ast België. Van hem vernam Pfeiffer dat Canaris akkoord was gegaan met Sensburgs voorstel om achttien agenten van zijn Ast binnen zeer korte tijd naar Groot-Brittannië te zenden. Onder Van Poppel is al uitgelegd dat de agenten zowel van I als van II Ast België konden zijn. Na de oorlog vertelde Pfeiffer daarover: ‘I did not bother very much about the matter, as I was of the opinion that the shipping of the agents should have been seen to by myself, as a Naval officer, and not by a Major of the Army Supply Corps, who came from Brussels to Brest and who knew nothing of the sort of things likely to crop up in any expedition of this type, or about seafaring and the art of navigation. The undertaking was not a success, as it had not been properly worked out and had only been done “for show”.’ Omdat Schneidewind geen enkel succes had geboekt, werd hij teruggeroepen.

Pfeiffer zelf heeft nooit agenten naar Groot-Brittannië uitgezonden en in maart 1942 volgde hij Meissner op als Leiter III Abwehrleitstelle Parijs.⁵⁴ De afdeling I Marine van Nest Brest ging toen – omdat Parijs uiteindelijk tot de conclusie was gekomen dat de Franse kust tegenover Engeland ongeschikt was voor het verkrijgen van gegevens over de vijand – onder Hübner van Alst Parijs ressorteren.

Tegen het einde van augustus 1940 introduceerde Sensburg van Ast België zijn assistent Unversagt bij Rittmeister

⁴⁸ Leverkuhn, *Der geheime Nachrichtendienst der deutschen Wehrmacht*, p. 80.

⁴⁹ In Brockdorffs *Geheimkommandos des Zweiten Weltkrieges* (p. 110-111) is een korte beschrijving opgenomen van de opleiding en geplande inzet van Sondertrupps in het kader van Seelöwe.

⁵⁰ SMG Washington-documenten, 24.0456.

⁵¹ Pfeiffer ondervond nog enige moeilijkheden, toen daar onverwachts Korvettenkapitän Sokolowski van Ast Wilhelmshaven met een aantal III-officieren opdook in de veronderstelling dat hij Leiter zou worden van Nest Brest. Hij werd op een gegeven moment naar Berlijn gestuurd en als Leiter III M in Brest opgevolgd door Korvettenkapitän Meurer.

⁵² Ook Leutnant zS Uthe was in die tijd aan Pfeiffer toegevoegd. Kort daarop werd hij naar Nest Bremen teruggestuurd om daar Leiter I M te worden.

⁵³ Außenstelle Boulogne IM stond miv 7-8-1940 onder leiding van Kapitanleutnant Klaps. Hij werd op 1-9-1940 bevorderd tot Korvettenkapitän. Le Havre werd geleid door Schuchmann. Het zendstation van Außenstelle Cherbourg werd op 4-8-1940 opgericht door Major Trautmann. De Leiter van de Stelle werd Sonderführer Kapitan J. Wrede. TNA KV 3/76. Report The German Secret Service, december 1940, p. 37, 40.

⁵⁴ Volgens Whiting (in *Hitler's secret war*, p. 71) werd Pfeiffer na de oorlog medewerker van Gehlens inlichtingendienst.

Abw 08-Agenten naar de overkant

Mirow die in Le Touquet de leiding had over een agentenschool.⁵⁵ Unversagt moest daar korte tijd als adjudant fungeren. In Le Touquet ontmoette hij Korvettenkapitän Klaps, Weber, ene Unteroffizier Kuehirt of Kuehart, seininstructeur Hasselbrink⁵⁶ van Ast België en nog drie hem onbekende seininstructeurs. Als leerling-agenten ontmoette hij naast de Schroeders – Paul, Peter en Franz – André Zagar⁵⁷, Bel Ami – waarschijnlijk een alias van de Zwitser Von Berkewitz⁵⁸ – Waldberg, Van den Kieboom, Pons, Karl Meier en Boortman; we zullen dadelijk meer over hen vertellen. In september 1940 vertelde Sensburg aan Unversagt dat de invasie was afgeblazen. Daarmee hing de hele opleiding in de lucht. Le Touquet werd begin 1941 opgeheven en het personeel keerde terug naar Brussel, met achterlating van een kleine seinpost.⁵⁹

De agenten konden in Le Touquet ook aanvullende instructie ontvangen, zoals in roeien.⁶⁰ De Abwehr kon in Bretagne beschikken over zes schepen, waaronder Le Frédéric Sauvage, Le Part Bien en Le Soizic.⁶¹ Na het vertrek van Schneidewind kreeg Leutnant Witzke als Leiter II te Brest de verantwoordelijkheid voor het naar Engeland zenden van sabotage-agenten.⁶² Samen met Gefreiter Gottfried Treutlein (en ene Hubert uit Douarnenez⁶³) kon hij een Belg of Nederlander met een zendontvanger aan de kust afzetten; later ook twee Nederlanders en twee of drie Fransen onder het commando van een Nederlandse schipper. Hier werd waarschijnlijk gedoeld op de onder '12 november 1940: Evertsen en drie Cubanen' beschreven operatie. Heini Schuchmann van I Marine opereerde vanuit Le Havre met onder andere de Frédéric Sauvage. Hierbij moet onderscheid worden gemaakt tussen sabotage-missies (Abwehr II) en inlichtingen-missies (Abwehr I). In eerste instantie werden sabotage-agenten uitgezonden.⁶⁴

In het onderstaande wordt min of meer chronologisch een overzicht gegeven van ons bekende pogingen, geslaagd of niet, van de Abwehr om Nederlandse agenten naar Groot-Brittannië en de Verenigde Staten te sturen. Dat was des te noodzakelijker geworden door het eind 1939 arresteren van in Engeland gestationeerde Duitse agenten. In het begin van de oorlog in september 1939 hadden de Engelsen zo'n elfduizend in hun land verblijvende Duitsers geïnterneerd.⁶⁵ De landelijke 'spy-fever' werd bewust aangewakkerd om de bevolking waakzaam te maken en te houden. Het Joint Intelligence Committee, een Brits comité voor de coördinatie van het inlichtingenproces, stelde in oktober 1940 dat 'in recent months the Germans have been troubled by a marked diminution in the amount of information derived from this country. That this is seriously exercising the minds of the German High Command is shown by recent activities on their part to endeavour to plant agents. It is surely more than coincidence that this lack of information dates from the time when large-scale internment of enemy aliens took place.'

7 juli 1940: Three men in a boat: Obed, Tributh en Dietergärtner

(toevoeging EV): Ofschoon deze poging tot het uitzenden van drie Abwehragenten niet vanuit Nederland of met Nederlandse agenten is georganiseerd, wordt ze hier toch opgenomen omdat alles er op wijst dat ze rechtstreeks vanuit Duitsland is georganiseerd met gebruikmaking van de hierboven beschreven uitvalsbases in Brest en Le Touquet, waarschijnlijk met de bedoeling contact te maken met het netwerk van de dubbelagent Snow waarover deze episode onvermoede aspecten laat zien. Het verhaal van deze drie mannen biedt een beeld van de lichte paniek die zich van de Abwehr moet hebben meester gemaakt toen Hitlers bevel bekend werd. Deze zending 'Hummer I' is dan ook een schoolvoorbeeld van het amateurisme waarvan de Abwehr zeer frekvent blij heeft gegeven.⁶⁶

⁵⁵ NARA RG226 E119A B34 F895. Camp 020 report inzake W. Unversagt uit juli 1945.

⁵⁶ Hasselbrink werkte onder Gertz van Li Ast België.

⁵⁷ ARA 20030514, 16.

⁵⁸ ARA 20030513, 15, 16.

⁵⁹ TNA KV 3/5. The German Secret Services, juni 1944, p. 42.

⁶⁰ AMJ CABR, C. Evertsen. Rapport over de Josephine, ongedateerd.

⁶¹ *(toevoeging EV): Verhoeyen, Spionnen aan de achterdeur, p. 319-325.*

⁶² NA BNV, 2623. Camp 020 interim report inzake C. Eitel dd 9-11-1944.

⁶³ Eind 1940 nam MI5 aan dat dit kapitein Hubert was, die voorheen tweede purser op de Ile de France was geweest. TNA KV 3/76. Report The German Secret Service, december 1940, p. 43.

⁶⁴ Zie voor Malbrant: kopie van KV 2/1491, 58a en 30a (Schuchmann).

⁶⁵ Howarth, Intelligence chief extraordinary, p. 135-.

⁶⁶ *(toevoeging EV): 'Three men in a boat' is de titel van een roman van Jerome K. Jerome uit 1889, waarin drie mannen (en een hond) rocambolische avonturen beleven op de Theems, waarbij wel een en ander misgaat – en dat is bij de uitzending van deze drie mannen zeker ook het geval.*

Abw 08-Agenten naar de overkant

Op een van de meest idyllische plekjes aan de kust van Zuidwest-Ierland, Toe Head in de omgeving van Skibbereen, zette kapitein Christian Nissen in de vroege ochtend van 7 juli 1940 drie mannen aan wal: twee Duitse studenten uit Zuidwest-Afrika, Helmuth Tributh en Otto Dietergärtner, en de Indiër Henry Obed.⁶⁷ Het drietal was op 3 juli met de kotter Soizic vanuit Brest vertrokken.⁶⁸ De Duitse schipper Nissen alias Hein Mucke of Mücke, een ervaren zeiler met kennis van de wateren aan de Zuid-Ierse kust, was kort tevoren door de Abwehr gerekruteerd en ingedeeld bij de Brandenburger-commando's. Hem was gevraagd in Bretagne schepen te vinden waarmee agenten naar de overkant gestuurd konden worden. Via Nederland en België reisde Nissen naar het westen van Frankrijk. In juni 1940 vond hij na enig zoeken in Camaret-sur-Mer de Soizic die eigendom was van een Franse kolonel. Nissen liet het schip in beslag nemen, monsterte een Bretonse zeeman aan en stelde de boot ter beschikking van de drie Abwehr-agenten.

Na zijn terugkomst rapporteerde Nissen over de succesvolle landing per rubberboot en op 11 juli liet Lahousen in het Dienststagebuch van Abwehr II noteren: 'Gemäß Funkspruch aus Brest ist der Kutter des ersten Unternehmens "Hummer" nach Absetzung der Agenten wieder nach Brest zurückgekehrt.'⁶⁹ In werkelijkheid werd het drietal door hun opvallende gedrag – ze wisten niet waar ze zich bevonden en Obed viel op door zijn Indiase trekken – binnen 24 uur aangehouden.⁷⁰ Zo'n tien dagen na hun arrestatie raakte de Abwehr daar echter via de Duitse gezant in Dublin van op de hoogte. Het gevolg was dat Canaris verbood dat voor Groot-Brittannië bestemde agenten nog langer via Ierland werden uitgezonden.⁷¹ Het sabotagemateriaal dat ze hadden meegenomen – springstof en ontstekers verstopt in conservenblikken waar erwten in zouden zitten – ontkrachtte het verhaal dat ze als vluchtelingen naar Ierland waren gekomen.⁷² Toch bleven ze dit tegenover het Ierse gerecht volhouden.⁷³ Al eind juli werden ze tot zeven jaar opsluiting veroordeeld.⁷⁴ Farago veronderstelt dat ze werden aangehouden, omdat hun komst vooraf bekend zou zijn geweest aan de onder *Vooroorlogse spionage in en vanuit Nederland I* 'Owens' rekrut uit Wales' beschreven Gwilym Williams. Uit niets echter blijkt dat Owens vooraf van hun komst op de hoogte zou zijn geweest. De meest aangewezen weg voor Ritter om zijn steragent Owens van de komst van een vervanger (Tributh) op de hoogte te brengen was de radioverbinding die Ast Hamburg rechtstreeks met hem onderhield en via welke Owens om assistentie had gevraagd.

Henry Obed werd in 1895 in Calcutta, India, geboren. Op een onbekend tijdstip kwam hij vanuit Groot-Brittannië naar Hamburg, waar hij in januari 1924 huwde met Carolina Homann.⁷⁵ In hetzelfde jaar nog werd Obed wegens cocaïnesmokkel uit Duitsland gewezen. Het koppel kwam naar Antwerpen, waar Obed eerst een winkel in kleding voor zeelieden opende en vervolgens een dierenhandel opzette.⁷⁶ Als depot gebruikte Obed een loods in de tuin van Villa Hindoustan te Ekeren.⁷⁷ De kledingzaak bevond zich aan de Sint-Aldegondiskaai, waar het echtpaar sinds 1935 ook woonde.⁷⁸ Volgens een informant van de Franse dienst maakte Obed in Antwerpen anti-Britse en pro-Duitse propaganda onder Indische zeelieden. In geval van bezetting van België door de Frans-Britse legers na een Duitse inval zouden de Duitsers Obed belasten met het huisvesten van saboteurs.

Of dit met de werkelijkheid overeenstemt is niet bekend. Wel staat vast dat Obed al sinds langere tijd een agent

⁶⁷ Farago, *The game of the foxes*, p. 226-227. \ Stephan, *Espions allemands en Irlande*, p. 141-151. \ Aan te vullen met TNA, KV 2/1296.

⁶⁸ Hinsley en Simkins schrijven (in *British Intelligence in the Second World War 4*, p. 90-91) abusievelijk dat zij door een onderzeeboot werden afgezet.

⁶⁹ SOMA AA 1222. Dienststagebuch Abwehr II, 11-7-1940, p. 83.

⁷⁰ Mission impossible: the peashooter plot on Palace, Daily Telegraph, 14-11-2003.

⁷¹ SOMA AA 1222. Dienststagebuch Abwehr II, 18-7-1940, p. 86.

⁷² Het was de eerste keer dat MI5 de beschikking kreeg over een nauwkeurige beschrijving van het Duitse sabotagemateriaal, al verhinderde de Ierse neutraliteit dat de dienst het materiaal zelf in handen kreeg. *The Security Service*, p. 238.

⁷³ Volgens informant C.H. Mooy in de Mountjoy gevangenis, een daar gedetineerde Nederlandse zeeman, had Obed om contact te leggen de eerste de beste moeten vragen of hij leden van de IRA kende. De aangesprokene zei ja en bracht de drie naar de politie.

⁷⁴ ARA, archief Vreemdelingenpolitie, dossier 1 324154, H. Obed. Offences against the State Act 1939, Special Criminal Court established on August 24th 1939, zaak Gartner [sic], Tributh en Obed. De akte van beschuldiging werd in Dublin Castle voorgelezen op 19 juli, het vonnis werd uitgesproken op 23 juli. De Abwehr wist reeds op 24-8-1940 te melden dat ze tot zeven jaar waren veroordeeld.

⁷⁵ Archief Gemeente Ekeren, vreemdelingendossier 2389, C. Homann (zij vestigde zich in 1964 in Ekeren en had na de dood van haar man op 21-2-1951 de Britse nationaliteit behouden). Met dank aan W. D'Hooge, Documentatiecentrum Antwerpse Noorderpolders.

⁷⁶ ARA, archief Vreemdelingenpolitie, dossier 1 324154, H. Obed. Deze gegevens werden aan de Belgische Dienst Vreemdelingenzaken meegedeeld door een niet genoemde Britse dienst die in de Bolwerkstraat 1^a te Brussel was gevestigd; op dit adres was lange tijd het Passport Control Office gehuisvest..

⁷⁷ In maart 1939 trokken Obeds dieren in Ekeren publieke belangstelling: niet minder dan éénendertig apen ontsnapten uit het depot en verspreidden zich over de omgeving (medegedeeld door W. D'Hooge, Documentatiecentrum Antwerpse Noorderpolders).

⁷⁸ SOMA AA 1423, 7/1/2010, p. 170-171. Renseignement no 1384 dd 27-2-1940 (met pasfoto van Obed). De notitie werd door 'Charles' (de Brusselse vertegenwoordiging van de Franse dienst) naar de post Lille gestuurd. Charles noteerde als bron een niet nader geïdentificeerde informant 'A 140', die geregeld informatie over Duitse agenten in Antwerpen aanbracht. De aard van de verstrekte gegevens doet een officiële administratieve of politionele bron van informant A 140 vermoeden.

Abw 08-Agenten naar de overkant

was van Abwehr II. Het is onbekend hoe en wanneer hij werd gerekruteerd. Zoals eerder gemeld heette zijn echtgenote Homann. Er is een Abwehr-werver met die achternaam bekend. Otto Homann, een medische assistent in Hannover die de ‘Gesundbeter’ werd genoemd, was via Augner Forscher geworden voor Nest Bremen.⁷⁹ Major Andreas Augner was in 1937 van Ast Hannover overgeplaatst naar Bremen waar hij Leiter I Heer werd. In 1938 rekruteerde Homann voor Pfeiffers Nebenstelle de Nederlandse dierenhandelaar Albert Meems die verderop zal worden behandeld onder *Strauchs agenten in het R-Netz*. De connectie met de handel in dieren valt hierbij op en het is voorstelbaar dat Obed via de dierenhandelaar Meems is gerekruteerd of dat Homann via familie bij Obed terecht is gekomen.

In de nacht van 15 op 16 januari 1940 keerde Sonderführer Kurt Haller, medewerker van afdeling 1 West van Abwehr II, terug van een reis naar Brussel. Hij had propaganda- en sabotagemateriaal naar België gebracht, aldus de laconieke mededeling van Lahousens secretaris.⁸⁰ Na de oorlog maakte Haller bekend waar het precies om ging: hij was als diplomatieke koerier naar België gekomen met in zijn valies krachtige bommen die voor Obed waren bestemd en die door Obed of zijn medewerkers op Britse schepen moesten worden geplaatst. Haller voegde eraan toe dat Obed al lang voor de sabotagesectie van 1 West werkte, maar dat de Abwehr ongerust was over hem, omdat ze redenen hadden te denken dat hij door de Belgische veiligheidsdiensten in de gaten werd gehouden.⁸¹ Of die bommen inderdaad aan boord van Britse schepen werden gebracht weten we niet. Alleszins deed Haller bij Obed een test met het aanbrengen van het ontstekingsmechanisme, waarbij zich bijna een ontploffing voordeed.⁸² Wie Obeds medewerkers waren, weten we niet met zekerheid. Op een of andere manier werkte Obed samen met enkele in Antwerpen verblijvende Spanjaarden die tussen 1937 en 1939 aan de officieuze vertegenwoordiger van Franco in België, Ernesto de Zulueta, gegevens verschaften over schepen die vanuit Antwerpen naar Spanje voeren en over anti-Francogezinde landgenoten. Eén van de Spanjaarden die voor Zulueta werkten, Eugène Elias, bracht in opdracht van Obed pakjes met springstof aan boord van diverse schepen.⁸³

Het uitzenden van Obed naar Ierland was onderdeel van het Abwehr-plan Hummer⁸⁴ dat in werking werd gezet, zodra Hitler via Canaris op 22 juni 1940 bevel had gegeven om het werk van de Abwehr in de eerste plaats tegen Engeland te richten.⁸⁵ Abwehr II-chef Lahousen had beslist dat bij alle verdere operaties in Engeland en Ierland ook rekening moest worden gehouden met de belangen van I (spionage), en dat ‘in weitgehenden Masse’ Abwehr I-agenten meegenomen moesten worden. Dat is dus wat gebeurde bij Unternehmen Hummer I, het uitzenden van Obed en zijn twee Zuid-Afrikaanse collega’s: Tributh was een agent van Abwehr I, terwijl Dietergärtner, die Obeds assistent zou zijn, dan weer voor Abwehr II werkte.

Het verhaal dat Obed tegenover het Ierse gerecht ophing was puur verzinsel. Later, terwijl hij geïnterneerd was, loste hij wel iets. Aan een medegevangene vertelde hij dat hij wapens naar het IRA had moeten smokkelen, zodat de Britse oorlogsinspanning in Noord-Ierland gesaboteerd kon worden.⁸⁶ Tributh en Dietergärtner vertelden tijdens de rechtszitting een iets plausibeler verhaal. Dietergärtner (die zei dat Dieter zijn voor- en Gärtner zijn familienaam was) verliet Zuid-Afrika op 24 september 1937 om aan de Berlijnse universiteit medicijnen te gaan studeren. Hij nam dienst in het Duitse leger en kwam in december 1939 bij de Brandenburger-commando’s terecht. ‘We were’ – zo zei hij tegenover de Ierse rechters – ‘anxious to serve Germany.’ In mei 1940 kwam hij met de Duitse troepen naar België; hij wilde gebruik maken van de vluchtelingenstroom om naar Engeland te komen. Uiteindelijk kwam hij rond 15 juni 1940 in Brest terecht, waar hij als bij toeval Tributh ontmoette die hij al eerder in Brandenburg had leren kennen. In Brest legden zij contact met ‘Duitsers en Fransen’ die over explosieven beschikten. Pas in Brest maakten ze kennis met Obed.⁸⁷ Dietergärtner zei nog dat hij de springstoffen enkel in Groot-Brittannië wilde gebruiken, met name voor het vernielen van spoorwegen.

Tributh reisde in 1932 naar Duitsland. In 1939 kwam hij voor opleiding naar Brandenburg, waar hij net als Dietergärtner instructie kreeg in het gebruik van springstoffen en diverse wapens. Volgens Tributh vertrokken hij en

⁷⁹ TNA KV 2/267. Camp 020 interim report inzake Pfeiffer, september 1945.

⁸⁰ SOMA AA 1222. Diensttagebuch Abwehr II, 16-1-1940.

⁸¹ Dat Obed inderdaad in de gaten werd gehouden, blijkt uit de eerder genoemde Franse notitie.

⁸² Stephan, *Espions allemands en Irlande*, p. 145-146.

⁸³ SOMA AA 1312. Dossier L.-F. Meeuwis/E. Elias.

⁸⁴ Zoals bekend kregen de meeste Duitse operaties tegen Groot-Brittannië de namen van zeedieren: Seelöwe, Hummer, Möwe, Walfisch, Haifisch enzovoorts.

⁸⁵ SOMA AA 1222. Diensttagebuch Abwehr II, 22-6-1940, p. 78.

⁸⁶ Volgens de eerdergenoemde informant Mooy had Obed de opdracht het Buckingham Palace op te blazen. MI5 merkte op: ‘This seems rather fantastic as the explosives were of the most primitive kind.’ Mission impossible: the peashooter plot on Palace, Daily Telegraph, 14-11-2003.

⁸⁷ Wellicht is de Zuidafrikaan die zodadelijk onder ‘Sonderkommando M: Boortman en Eskens’ als cursist zal worden vermeld identiek aan Obed.

Abw 08-Agenten naar de overkant

Dietergärtner op 17 juni 1940 naar Brussel onder geleide van twee Duitse ‘ingenieurs’. Vandaar ging het naar Brest, waar ze rond 25 juni arriveerden. Ze logeerden er in het Hôtel de Paris. De Duitse ingenieurs bezorgden hun springstoffen. Vervolgens werden ze voorgesteld aan Obed die zei mensen in Groot-Brittannië te kennen.

Toch was Tributh naar alle waarschijnlijkheid bestemd om op te treden als assistent en eventueel plaatsvervanger van de dubbelagent Arthur Owens, eerder behandeld onder *Vooroorlogse spionage in en vanuit Nederland I* ‘Owens’ en overbekend onder zijn codenaam Snow. Op 23 mei 1940⁸⁸ was een op de Noordzee geplande ontmoeting tussen Owens en zijn Duitse opdrachtgever Hauptmann Nikolaus Ritter van I Luft Ast Hamburg mislukt.⁸⁹ Volgens Ritter wezen enkele tekenen erop dat Owens zijn beste tijd als agent had gehad. MI5, dat Owens stuurde, speelde daarop in. In meerdere telegrammen vroeg Owens dat Ritter hulp zou sturen. In een telegram van 31 mei 1940 vroeg hij zelfs uitdrukkelijk: ‘When is South-African coming to help?’ MI5 hoopte zo een nieuwe Duitse agent naar Engeland te lokken. Dat zou erop wijzen dat Ritter al bij een eerdere ontmoeting met Owens gezegd had dat hij een Zuid-Afrikaan als versterking zou sturen (de laatste ontmoeting vóór 10 mei 1940 vond plaats op 5 april in Antwerpen).⁹⁰

Het staat vast dat zich in juni 1940 twee Zuidafrikaanse Abwehr-agenten in Brussel bevonden, waar ze onder andere door Werner Unversagt, officier bij I Heer, werden opgeleid. Mogelijk eind juni werden zij samen met twee agenten uit de Oostkantons (Paul en Peter Schroeder) naar Brest gebracht onder geleide van een viertal officieren van Ast België, onder wie Unversagt. De bedoeling was dat deze vier agenten met een boot naar Engeland zouden gaan, maar volgens Unversagt keerden ze enkele uren na hun afvaart al terug, omdat de weersomstandigheden niet geschikt waren.⁹¹ De twee Zuid-Afrikanen waren wellicht Tributh en Dietergärtner. Volgens Farago vernam Ast Hamburg in die periode dat Abwehr II van plan was Obed met Nissens boot naar Ierland te sturen.⁹² Ritter zou van de gelegenheid gebruik hebben gemaakt om Tributh mee te sturen en Abwehr II zou er Dietergärtner als passagier aan hebben toegevoegd: een toepassing van Lahousens richtlijn om agenten van I en II in tegen Engeland gerichte operaties samen uit te zenden.

In de beschikbare literatuur en bronnen bestaat enige verwarring over de ‘South-African’ en over de gelegenheden waarbij hierover tussen Owens (en één van diens subagenten) en Ritter sprake is geweest. Volgens Ritter ontmoette hij Owens na het mislukte Noordzee-experiment opnieuw in Lissabon op 14 juni 1940⁹³, maar in Ritters boek komt bij die gelegenheid de Zuid-Afrikaan niet ter sprake. Ritters contactpersoon in Lissabon, die hij ‘Don Carlos’ noemt, was een in Brazilië geboren Duitser die al eerder voor I Marine van Ast Hamburg had gewerkt. Het gaat waarschijnlijk om ene Döbler die evenals zijn broer verbonden was aan I M Hamburg. Ritter logeerde in het Grande Hotel Duas Nações, waarvan de Duitse eigenaar volgens hem een vriend van Don Carlos was.

Owens zou daar ‘bekend’ hebben dat hij verplicht was om ook voor MI6 te werken, en hij zou Ritter hebben beloofd bij de volgende Treff een nieuwe agent mee te brengen, een oudgediende van de Royal Air Force die in werkelijkheid voor MI5 werkte. De ‘bekentenis’ speelt echter in februari 1941. Hij had de nieuwe aspirant-agent al eerder aan Ritter hebben moeten voorstellen bij de mislukte ontmoeting in mei op de Noordzee. Deze nieuwe rekrut staat in de literatuur bekend als Biscuit, de codenaam waaronder hij in het XX-systeem functioneerde. Volgens Farago was hij een kleine crimineel die later onder de schuilnaam Sam McCarthy optrad als aanbrenner voor Scotland Yard en MI5.⁹⁴ Volgens Ritter werd McCarthy hem in oktober 1940 door Owens in Lissabon voorgesteld als ‘Jack Brown’. Maar het

⁸⁸ Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 44.

⁸⁹ Deze gebeurtenis staat in de literatuur bekend als de ‘North Sea trawler episode’. Zie hiervoor Farago, *The game of the foxes*, p. 211-219; Ritter, *Deckname Dr. Rantzau*, p. 198-201; Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 42-45; West, *MI 5*, p. 177-179; TNA KV2/447.

⁹⁰ Brammer, *Spionageabwehr und “Geheimer Meldedienst”*, Dokument 11, p. 176. Farago schrijft (in *The game of the foxes*, p. 219): ‘At an earlier Treff, the German [Ritter] had told Johnny [Owens] that he was grooming a South African in Belgium, just in case it became necessary to take over in case things got rough for him.’ Wegens de afwezigheid van bronvermelding zijn de precieze bronnen van Farago niet bekend. Het staat vast dat hij een groot aantal in het NARA aanwezige kopieën van documenten van Ast Hamburg en zijn Nebenstelle Bremen heeft gebruikt en dat hij Ritter heeft ontmoet. Gezien de verschijningsdatum van zijn boek (1972) is het onwaarschijnlijk dat hij MI5-documenten heeft kunnen raadplegen.

⁹¹ SOMA AA 1312. Vertaald ondervragingsrapport inzake Unversagt dd 13-8-1945.

⁹² Farago, *The game of the foxes*, p. 226.

⁹³ Ritter, *Deckname Dr. Rantzau*, p. 205-208. In een naoorlogs Brits rapport over Ritter wordt bevestigd dat Ritter in juni 1940 naar Lissabon vloog voor contact met de Abwehr-medewerker Johann Döbler ‘and another’. Bedoeld is ongetwijfeld Owens die in de nochtans vrij uitgebreide door Ritter verstrekte lijst van agenten niet één keer werd genoemd. NA BNV, 3175. PIR no 57 inzake Ritter dd 5-12-1945. Johann Döbler alias Duarte wordt vermeld in een rapport over Celery’s verblijf in februari 1941 te Lissabon. TNA KV 2/86, 27b. Report on Celery dd 28-3-1941.

⁹⁴ Masterman omschrijft Biscuit (in *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 43) als een ‘informant previously employed by M.I.5. This man, after a prolonged career of petty larceny, dope smuggling and the confidence trick, had reformed and since acted as a capable and honest informer in criminal matters.’

Abw 08-Agenten naar de overkant

staat vrijwel zeker vast dat Ritter Biscuit verwacht met een andere XX-agent, Celery, en dat Biscuit Ritter eerder ontmoet heeft.

Volgens Masterman vertrok Biscuit kort na de trawlerepisode per vliegtuig naar Lissabon, waar hij op 27 april aankwam.⁹⁵ Dit is duidelijk onjuist, aangezien die episode pas in mei speelde; hij vertrok op de 24ste juli.⁹⁶ Hij ontmoette er, op 5 augustus, Ritter en andere Duitse agenten. Ritter vertrouwde hem toe dat Owens uitstekend werk had geleverd, maar dat zijn prestaties er sinds de mislukte Noordzee-operatie op achteruit waren gegaan. Ritter zei ook dat in België een Zuid-Afrikaan zat te wachten om als subagent of zelfs als plaatsvervanger van Owens te worden ingezet. Ten slotte vroeg Ritter Biscuit in Engeland een terrein te zoeken waar de Abwehr wapens en springstoffen kon droppen. Volgens Masterman keerde Biscuit in augustus 1940 uit Lissabon terug met een nieuwe zendontvanger, een nieuwe vragenlijst en 3.000 Britse ponden.⁹⁷ Hij vergiste zich, want het was 3.000 dollar.⁹⁸

Met quasi-zekerheid staat deze ontmoeting beschreven in een MI5-document uit augustus 1940.⁹⁹ Het betreft het verslag van een gesprek met iemand van MI5 – het stuk is niet ondertekend – met een niet nader geïdentificeerde Frank Kelly.¹⁰⁰ Het rapport verhaalt dat Frank op 24 juli 1940 in Lissabon arriveerde en meteen zijn intrek nam in het Grande Hotel Duas Nações zoals hem in Londen was opgedragen. De eigenaar van dit en andere hotels was de Duitser Wissmann, sinds 1937 partijlid. Ritter en Döbler (de werkelijke naam van ‘Don Carlos’) vertrouwden en mochten hem niet, maar gebruikten hem toch om gegevens te verkrijgen over mensen die in zijn hotels verbleven. De hoofdportier van het hotel was een Portugees die in Duitse dienst stond, en wél vertrouwd werd. Hij werkte voor Döbler en voor de Duitse marine-attaché in Lissabon. Volgens het rapport van Frank Kelly arriveerde Ritter op 5 augustus in Lissabon. Hij reisde met een diplomatiek paspoort op naam van Von Jorgensen en hij stelde zichzelf voor als handelsattaché. Alles wijst erop dat dit de eerste ontmoeting was tussen Frank en Ritter, die hem ondervroeg over zijn werk voor Owens. Frank gaf Ritter gegevens over de verdedigingsmaatregelen in Engeland. Volgens het rapport waren deze gegevens ‘extremely exaggerated and totally inaccurate’, maar Ritter was er opgetogen over, of deed alsof. Hij vertelde toen dat Owens’ werk was ‘falling off, and implied that he had done some very good work for him in the past’. Ritter voegde eraan toe dat de ‘South African was in Belgium waiting to be sent to this country’ en hij vroeg Frank een afwerpterrein te vinden voor bommen en springstoffen. MI5 leidde hieruit af dat de Abwehr de Zuid-Afrikaan tegelijkertijd op dezelfde plaats wilde droppen. Ook de North Sea trawler episode kwam ter sprake; zoals we weten had Biscuit daar Ritter voor het eerst zullen ontmoeten. Op grond van de zeer sterke gelijkenis tussen de inhoud van het MI5-rapport uit augustus 1940 en de rapportering van Masterman over Biscuits ontmoeting met Ritter in Lissabon, menen we dat Frank Kelly en Biscuit een en dezelfde persoon moeten zijn.¹⁰¹ Ten overvloede blijkt dit uit

⁹⁵ Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 44. \ Celery bevond zich begin juni in Lissabon, waar hij op 6-6-1941 400 pond ontving. TNA KV 3/77. Financial transactions of B1A agents dd 8-8-1942.

⁹⁶ TNA KV 2/452. Aanvulling op Summary of ‘Snow’ case, ongedateerd.

⁹⁷ Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 44-45. Ritter onkent (in *Deckname Dr. Rantzau*, p. 319) dat er in 1940 een Zuid-Afrikaan zat te wachten om als plaatsvervanger van Owens boven Engeland te worden gearachuteerd: ‘Wir hatten damals gar keinen solchen Mann.’ Nochtans staat het vast dat Ritter in augustus 1940 met ‘Frank’ over de ‘Zuid-Afrikaan’ als plaatsvervanger van Owens heeft gesproken. Nog een bijkomend probleem voor de reconstructie van de gebeurtenissen rond Owens en Biscuit is dat Ritter, en met hem West, Biscuit verwacht met een andere XX-agent, Celery, die Ritter kennelijk enkel als ‘Brown’ kende. Captain Brown alias Dickens moest door Owens te Lissabon in januari 1941 aan Ritter worden voorgesteld. We kennen geen verslag van die ontmoeting, maar in een rapport uit maart 1941 inzake Celery vertelt deze over zijn eerste ontmoeting op 21 februari met Der Doktor die hij later identificeert als Jantzen (in werkelijkheid Ritter). Ritter plaatst een van zijn reizen naar Lissabon in december 1940 voor een ontmoeting met een ‘V-man and recruit of latter’ (Owens en captain Brown), maar het is duidelijk dat hier in werkelijkheid sprake is geweest van januari 1941. Brown, codenaam Celery, werd in februari door Georg Sessler naar Hamburg gebracht voor een uitgebreide ondervraging, waarna hij werd gerekruteerd. Na zijn terugkomst naar Lissabon vertrok hij samen met Owens (die daar was blijven rondhangen) naar Londen. In mei 1941 gaf de Wireless Board toestemming voor Celery’s tweede bezoek aan Lissabon. Eind mei 1941 kreeg Hamburg van Duarte te horen dat V 3570 (Celery) in Lissabon was aangekomen. Hij moest door Sessler naar Hamburg worden gebracht. In een ontcijferd telegram dd 1-6-1941 gaf Ritter de instructie: ‘As before, always deal with him in pairs.’ Het bezoek aan Hamburg is volgens Masterman (p. 92) niet doorgedaan. NA BNV, 3175. PIR no 57 inzake Ritter dd 5-12-1945. \ TNA KV 2/86, 27b. Report on Celery dd 28-3-1941; KV 2/88, 120a. Note dd 12-12-1945 met als bijlage een Addendum to PIR 57 inzake Ritter dd 29-11-1945. \ Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 63, 90-91. \ TNA KV 2/87. Chronologie Abwehr-berichtenverkeer inzake Ritter (ISOS). \ TNA KV 4/65, 195a. Nota ‘The Twenty Committee’ dd 7-9-1942 van J.C. Masterman. West identificeert Celery (in MI 5, p. 195) als de in Luxemburg geboren Walter Dicketts. Alexander suggereert (in *So ging Deutschland in die Falle*, p. 101) dat Celery zich tegenover de Duitsers ‘Dickitts’ noemde, maar veel van wat hij bij monde van Sessler over die Dickitts vertelt laat zich niet verenigen met andere bronnen. \ Voor Celery moet worden ingezien: TNA KV 2/674; voor Sessler KV 2/528.

⁹⁸ Deze 3.000 dollar werden in Lissabon ingewisseld tegen circa 730 pond. TNA KV 3/77. Financial transactions of B1A agents.

⁹⁹ TNA KV 2/85, 8a. Report dd 21-8-1940, anoniem. Original in PF 66321, Biscuit, vol 1, 15a. Ook de verwijzing naar het persoonsdossier van Biscuit in verband met dit document ondersteunt ons inziens de aanname dat Frank en Biscuit identiek zijn.

¹⁰⁰ TNA KV 2/85, 8a. Report dd 21-8-1940, anoniem. In de minute sheets is slechts vermeld: ‘Copy of Report on Frank Kelly, mentioning Doctor Rantzau.’

¹⁰¹ In het MI5-dossier van Ritter bevond zich een document van 5-7-1941 dat we enkel door de vermelding ervan in de minute sheets kennen (TNA

Abw 08-Agenten naar de overkant

een notitie van MI5 uit 1946, toen de Britten de identiteit zochten van de agent 'Rose' van I Luft Ast Hamburg, de dienst van Ritter: 'We have been unable to identify ROSE. He may well be the South African whom Ritter told BISCUIT in July 1940 he was sending as an assistant to SNOW, and who never materialised.'¹⁰²

Hiermee is misschien één vraag beantwoord, maar tegelijk rijst er een nieuwe: wist Ritter niet dat de twee Zuid-Afrikanen Tributh (die Owens moest assisteren) en Dietergärtner begin juli 1940 naar Engeland vertrokken waren, of deed hij maar alsof, of was er een derde Zuid-Afrikaan die nog in Brussel zat te wachten? Uitsluitel kunnen we op grond van de huidige stand van het onderzoek niet bieden. Dat er nog een derde Zuid-Afrikaan in augustus 1940 in België zat te wachten, is niet waarschijnlijk. Mogelijk wilde Ritter Biscuit niet het achterste van zijn tong laten zien, en het is zelfs niet uitgesloten dat hij niet wist dat Tributh in juli 1940 vertrokken was. Zijn Britse ondervragers hebben na de oorlog vastgesteld dat 'his handling of the cases under his control was from the outset extremely slack'. Als hij een agent kon 'afstaan' aan een andere afdeling (II of I Marine), dan deed hij dat, zodat de Britten de indruk kregen dat zelfs zijn kennis van gevallen waarbij hij toch zeer direct betrokken was geweest, zoals Owens, uiteindelijk beperkt bleek.¹⁰³ Volgens MI5 wilde Ritter geen kennis achterhouden en liet zijn geheugen hem niet in de steek. Daarom achtte major J.M.A. Gwyer het nutteloos Ritter nog langer te ondervragen over een aantal agenten over wie hij zei niets te weten.¹⁰⁴ 'What he does remember, he remembers clearly, and, considering the lapse of time, in considerable detail.' Twijfel aan de deugdelijkheid van Ritters geheugen is nochtans gewettigd, zeker op grond van zijn 'memoires' uit 1972, waarin hij niet zelden de chronologie hopeloos in de war stuurt en feiten niet vermeldt waarvan hij kennis móet hebben gehad. Het is inderdaad zo dat Ritter zich in zijn memoires, bij wijze van spreken, soms beter de frisse wangen van een dienster lijkt te herinneren dan de opdrachten die hij bij deze Treff aan een agent geeft...

3 september 1940: Pons en Van den Kieboom

In de vroege ochtend van 3 september 1940 landden vier personen met roeiboten op de Engelse kust bij Dungeness: de Duitser J.R. Waldberg, de tot Nederlander genaturaliseerde Duitser K.H.C.E. Meier en de Nederlanders Ch.A. van den Kieboom en S. Pons. Ze waren gerekruteerd door Rittmeister Doktor Kurt Mirow (voorheen van Nest Keulen); daarbij fungeerde een zekere Gefreiter Doktor Fritz Erfurt(h) als tolk.¹⁰⁵ Hun uitzending was onderdeel van Unternehmen Lena, een codenaam voor het aandeel van de Abwehr in de voorbereiding van Unternehmen Seelöwe, de Duitse invasie van Groot-Brittannië.¹⁰⁶ Ook Ast Hamburg had in juni 1940 opdracht uit Berlijn gekregen met spoed dergelijke agenten op te leiden en naar de overkant te sturen.¹⁰⁷ Onder *Vooroorlogse spionage in en vanuit Nederland I* hebben we al de in dat kader uitgezonden agenten Staritsky, Druke en Petter beschreven.

Charles van den Kieboom, zoon uit het huwelijk van een Nederlander met een Japanse vrouw, was receptionist geweest bij het Victoria Hotel in Amsterdam. Kort nadat hij daar in 1939 wegens een financiële kwestie was ontslagen, werd hij gemobiliseerd.¹⁰⁸ Tijdens die mobilisatie leerde hij Sjoerd Pons kennen, van beroep een koopman in bouwmaterialen.¹⁰⁹ In hun verklaringen beweerden beiden dienstplichtig officier te zijn geweest. Na zijn demobilisatie informeerde Van den Kieboom bij het hotel naar werk. Volgens de chef de reception kwam Van den Kieboom toen in contact met de nieuwe directeur van het hotel, E.C.H.L.N. Johanssen.¹¹⁰ In elk geval kwam Van den Kieboom via

(.vervolg)

KV 2/87, 49a): 'B.2.a. note to B.2.c. re. Frank Kelly, mentioning Rantzau.' Die vermelding ondersteunt onze hypothese.

¹⁰² TNA KV 2/88. Note dd 23-3-1946 voor major Vesey. De agentennaam Rose komt inderdaad voor in naoorlogse ondervragingsrapporten van Ritter en zijn collega Major Böckel in de context van Unternehmen Lena. 'July 1940' kan een 'slip of the pen' zijn; overigens was Frank Kelly inderdaad op 24-7-1940 uit Engeland naar Lissabon vertrokken. Overigens is het twijfelachtig dat 'Rose' een codenaam van Tributh was. Tijdens een naoorlogse ondervraging door MI5 zei Böckel van Ast Hamburg, die 'Rose' gedeeltelijk had opgeleid, dat hij de namen Tributh en 'Gartner' niet kende, en dat hij er zeker van was dat 'Rose' boven Engeland gearachuteerd was. TNA KV 2/88, 14a. Note on Böckel, ongedateerd.

¹⁰³ TNA KV 2/88. Notitie dd 15-5-1946 van Gwyer.

¹⁰⁴ Agenten als de 'man from Manchester', de 'South African' en de 'Infra Red man'.

¹⁰⁵ AMJ CABR, S. Pons. Verklaringen dd 5-9-1940 van Meier, Waldberg, Van den Kieboom en Pons.

¹⁰⁶ Farago, *The game of the foxes*, p. 237.

¹⁰⁷ TNA KV 2/88, 126a. FR no 28 inzake N.F.A. Ritter dd 16-1-1946.

¹⁰⁸ AMJ CABR, S. Pons. PV dd 26-4-1946, verhoor J. Pronk. \ Een foto van Van den Kieboom werd gepubliceerd in Piekalkiewicz, *Weltgeschichte der Spionage*, p. 356.

¹⁰⁹ AMJ CABR, S. Pons. PV dd 26-4-1946, verhoor Pons. \ Een foto van Pons werd gepubliceerd in Piekalkiewicz, *Weltgeschichte der Spionage*, p. 356.

¹¹⁰ AMJ CABR, S. Pons. PV dd 26-4-1946, verhoor J. Pronk. \ Johanssen is beschreven onder *Vooroorlogse Abwehr III-activiteiten in Nederland* 'Gelegenheids V-Leute'.

Abw 08-Agenten naar de overkant

Johannsen in contact met Mirow.¹¹¹ Het eerste contact van Van den Kieboom met de Abwehr vond plaats op 20 juli, dat van Pons vier dagen later.¹¹² Het resultaat was dat Van den Kieboom en Pons op 26 juli naar Brussel vertrokken.¹¹³ Exact een maand later vertrok het tweetal richting Brest.

José Waldberg was volgens de officiële geschiedschrijving inzake de Britse geheime diensten al sinds mei 1937 een agent geweest van de Abwehr en had voor die dienst in Frankrijk gewerkt.¹¹⁴ Met het alias Dubois was hij midden juni 1940 met een zekere Oberleutnant Koch naar Brussel gegaan voor het volgen van een cursus. Aspirant-spion Koch had vroeger op Java verbleven en in Engeland, waar hij in een Londens hotel had gewerkt. Het plan was dat hij boven Norfolk of Suffolk zou worden gedropt. Weber vermeldt mogelijk dezelfde Koch, toen hij ene Koch omschreef als een Brusselse cursist die door luchtziekte niet kon worden ingezet.¹¹⁵ Waldberg informeerde de Engelsen nog over een andere aspirant-agent: Peter Schneider. Deze toen in België verblijvende soldaat (in Sankt-Vith) sprak heel goed Engels en zou in het gezelschap van een dienstplichtig officier per boot oversteken. Hier is waarschijnlijk sprake van Schroeder. Franz Schroeder kreeg in 1940 een seinopleiding van Grabner alias Grafunder van II Ast België.¹¹⁶ Samen met zijn neef Paul Schroeder nam hij in 1941 deel aan een mislukte poging met de Caesar Helene – de Strandmoen-party – Groot-Brittannië te bereiken.

Karl Meier (alias Milch¹¹⁷) was in november 1939 bij de voedselvoorziening, waarschijnlijk de Crisis Controle-dienst, in 's-Gravenhage komen te werken.¹¹⁸ Omdat hij tegenover een daar werkzame neef van Koos Vorrink, lid van de NSNAP, belangstelling had getoond voor werken in Duitsland, werd hij op 13 juli 1940 in contact gebracht met de plaatselijke NSNAP-leider J.A.C. Goijvaerts. Deze kunsthandelaar¹¹⁹ opereerde als rekruteur voor Mirow¹²⁰ en belegde op 28 juli een samenkomst van Mirow, Erfurth, Meier, een uit New York afkomstige De Vreede en een advocaat, Klein Nagelvoort genaamd die ook lid van de NSNAP was. Op 30 of 31 juli vertrokken deze drie aspirant-agenten met Mirow naar Brussel, waar ze de eerste week logeerden in hotel Métropole; daarna verhuisden ze naar Hotel les Ambassadeurs.¹²¹ In de Stevinstraat 4 werd hen door Mirow en Kohler (alias Doktor Kuhn) gevraagd of ze het plan in Engeland te worden ingezet wilden doorzetten; dat wilde uiteindelijk alleen Meier maar. Naast de Stevinstraat fungeerde ook het perceel Joseph II-straat 48 als opleidingscentrum. Na hun opleiding daar werden Van den Kieboom, Meier, Pons, Waldberg en ene Peter Schroeder op 26 augustus naar Wimille gebracht. Op 2 september instrueerde Sensburg ze nog in de villa Paris-Plage te Le Touquet.¹²² Ze werden in twee ploegen opgedeeld.¹²³ Per

¹¹¹ Volgens West (in *MI 5*, p. 247) zou dat 'Captain Jules Boeckel' zijn geweest. Naar eigen zeggen kwam Hauptmann J.J. Böckel op 15-6-1940 in dienst bij I L Ast Hamburg en maakte hij pas in november 1940 reizen naar Abwehrposten in Parijs, Antwerpen, Amsterdam, 's-Gravenhage en Brussel. SOMA AA 1312. Ondervragingsrapport inzake Böckel dd 6-12-1945. Volgens Farago (in *The game of the foxes*, p. 238-239) was Doktor Karl Prätorius van Ast Hamburg verantwoordelijk geweest voor de selectie van Meier, Van den Kieboom en Pons. Er is nog een andere mogelijkheid. De Duitser R.F.H.H.P. Crone was in de periode 1930-1937 werkzaam geweest bij het Victoria Hotel, het laatst als directie-assistent, en daar had hij Van den Kieboom leren kennen. Johannsen vertelde Van den Kieboom dat Crone in mei 1940 naar 's-Gravenhage was gekomen; deze was op 18-5-1940 als Sonderführer overgeplaatst naar III C Ast Nederlande. Van den Kieboom zocht hem samen met Pons op met een vraag naar werk. Crone kon ze niet onmiddellijk van dienst zijn, maar gaf hun namen door aan III Wi (mogelijk onder leiding van Oberstleutnant Doktor Jesinghaus, de latere leider van III Ast Hamburg). Later kreeg hij te horen dat zijn hulp overbodig was geworden: Van den Kieboom en Pons hadden werk gevonden. AMJ CABR, M. Veenstra. CSIC-ondervragingsrapport no 48/1 inzake Crone dd 28-7-1945; CSIC-ondervragingsrapport no 48/3 inzake Crone dd 24-10-1945. Brammer, *Spionageabwehr und "Geheimer Meldedienst"*, p. 54.

¹¹² SOMA TNA KV2/18. Summary.

¹¹³ AMJ CABR, S. Pons. PV dd 26-4-1946, verhoor C. van Slingerlandt.

¹¹⁴ Hinsley; Simkins, *British Intelligence in the Second World War 4*, p. 321. Tijdens een bezoek van Waldberg in mei 1937 aan Wiesbaden werd hij daar door de Ast gerekruteerd. Hij keerde terug naar Parijs vanwaaruit hij ging rapporteren. In 1938 ging hij op de Ast zelf werken tot hij in juni 1939 Frankrijk werd binnengesmokkeld om weer vanuit Parijs te gaan rapporteren; hij werkte er tot 15-8-1939. In september 1939 reisde hij met Edmund Müller alias Edmund naar Brussel. TNA WO 208/5272. The German Secret Service, augustus 1942, p. 87-88.

¹¹⁵ NARA RG226 E119AB35 F933. Report inzake G.E. Weber dd 17-9-1945.

¹¹⁶ NARA RG226 E119A B21 F576. Summary of traces dd 5-11-1944.

¹¹⁷ Het alias is uit: SOMA AA 1312. Ondervragingsrapport inzake Unversagt dd 13-8-1945.

¹¹⁸ SOMA TNA KV 2/18. Summary. Volgens eerdergenoemd standaardwerk over de Britse diensten was Meier in juli 1940 lid geworden van de NSNAP. Hinsley; Simkins, *British Intelligence in the Second World War 4*, p. 321. Volgens een door de Engelsen bewerkt Abwehr-bericht dd 7-7-1938 was het agentenno F 2347 verbonden aan ene Karl Meyer. AMJ CABR, A. Meems. Engels rapport, ongedateerd.

¹¹⁹ Adresboek voor 's-Gravenhage 1940, p. 196.

¹²⁰ Naast Goijvaerts was ook ene Lensing uit Utrecht als rekruteur voor Mirow actief. Uit die stad waren twee verder onbekende rekruten afkomstig.

¹²¹ Een week later werd de groep uitgebreid met twee nieuwe rekruten, ene Hoogboom en ene Heidenreich die voorheen in een Amsterdamse garage had gewerkt.

¹²² TNA KV 2/997, 3a. Summary dd 9-11-1945. Op 28-8-1940 was Major Klug in Brest aangekomen. Samen met Kokoschka en ene Holm reisde hij naar Sensburg voor het regelen van details inzake het aanstaande vertrek van Pons cs. Klug en Lothar Witzke van Abwehr II waren de twee 'Duitse ingenieurs' die Obed en zijn twee Zuid-Afrikaanse collega's naar Brest begeleidden.

Abw 08-Agenten naar de overkant

ploeg kregen ze Engels voedsel in blik, Belgische chocolade, een verrekijker, een geladen FN-revolver, 120 Engelse ponden in £ 5-biljetten, een flesje met onzichtbare inkt, een zendontvanger met batterijen, een code en twee kompassen mee. In de nacht van 1 op 2 september scheepten ze zich in aan boord van twee Franse kotters. Waldberg en Meier waren passagier op La Mascotte van kapitein Wladimir Fedaeff, de tweede ploeg werd vervoerd door de vissersboot Rose du Carmel.¹²⁴ Die schepen werden vervolgens door Duitse mijnenvegers tot onder de Britse kust gesleept, waarna de kotters op eigen kracht verder voeren. Vlak onder de kust stapten de twee ploegen in roeiboten en roeiden naar land.

Waldberg omschreef de instructies als te rapporteren over militaire objecten; troepenconcentraties; namen van schepen die langs de kust voeren; economische informatie als gegevens over de voedselvoorziening; vliegvelden met het aantal aanwezige vliegtuigen; het moreel, speciaal gedurende bombardementen. Hij moest tot de invasie in zijn toegewezen gebied blijven en dan proberen met zijn zendontvanger samen met de plaatselijke bevolking weg te trekken. Hij had ook een instructie, waarvan de andere drie niet op de hoogte waren.¹²⁵ Hij moest een motorboot zien te bemachtigen en er mee naar Boulogne varen. Daar aangekomen moest hij zich onmiddellijk melden; de dag erop moest hij dan met Unversagt naar de omgeving van Dungeness terugvaren. Onder *Vooroorlogse spionage in en vanuit Nederland I* 'Vera Starisky alias etcetera' zijn we al nader op deze kwestie ingegaan.

Op Waldberg na werden ze dezelfde dag al gearresteerd.¹²⁶ Waldberg verzond half negen 's avonds zijn eerste bericht waarin hij vertelde dat zijn maat Meier was gearresteerd. Zijn zendontvanger werd Station 4 genoemd en RGB was zijn roepteken.¹²⁷ Op 4 september verstuurde hij zijn tweede bericht, maar werd die dag dan toch gearresteerd.¹²⁸ Kennelijk was hem in Frankrijk het idee bijgebracht dat de invasie was begonnen, want na zijn arrestatie eiste hij meteen naar de dichtstbijzijnde Duitse officier te worden gebracht.¹²⁹ Dat lijkt echter niet logisch en in tegenspraak te zijn met zijn opdracht een motorboot te stelen om Unversagt te gaan ophalen.

Pons alias Pleite gaf bij zijn eerste verhoor toe door de Duitsers als spion naar Engeland te zijn gestuurd. De anderen waren bang iets toe te geven, omdat ze in België te horen hadden gekregen en ervan overtuigd waren dat Engeland in de zeer nabije toekomst zou worden aangevallen (mogelijk tussen 3 en 15 september): dan zouden ze waarschijnlijk door de Duitsers worden gestraft voor hun bekentenis.

Waldberg en Meier werden op 10 december 1940 opgehangen.¹³⁰ Het waren de eerste twee spionnen die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Engeland werden geëxecuteerd. De kranten meldden de executies met grote koppen en publiceerden foto's van de Duitse zendontvangers.¹³¹ Van den Kieboom alias Kirche werd op 17 december¹³² geëxecuteerd.¹³³ Pons ontsprong de dans, omdat hij als eerste de waarheid vertelde. Volgens het Hof had Pons niet de intentie te gaan spioneren en werd daarom vrijgelaten. Onmiddellijk daarna werd hij weer gearresteerd en tot 2 juli 1945 geïnterneerd. Pons' vrouw had begin 1941 aangeklopt bij Sonderführer R.F.H.H.P Crone (alias Cramer en Janssen) van III C Ast Nederlande, omdat haar man had gezegd dat ze Crone hulp kon vragen indien ze moeilijkheden

(..vervolg)

¹²³ Het lot van Peter Schroeder of Schneider is onbekend gebleven. Zie voor hem ook onder '7 juli 1940: Three men in a boat: Obed, Tributh, Dietergärtner'.

¹²⁴ TNA WO 208/5272. The German Secret Service, augustus 1942, p. 88.

¹²⁵ Hoare [ed], *Camp 020*, p. 136.

¹²⁶ Volgens Van der Steen (in *Spionage in de Tweede Wereldoorlog*, p. 104) kon de groep meteen worden gearresteerd, omdat het plan al in Nederland was uitgelekt. Een voor de geallieerden werkende Nederlandse agent wist 'Londen de juiste plaats van de landing door te geven.'

¹²⁷ Het ontvangststation was Wiesbaden. Een Telefunken-buis; 25 x 20 x 5 cm; 500 km-bereik; kristalgestuurd; drie batterijen van 90 V; twee batterijen van 45 V. De zendontvanger was met antennes ed verpakt in een met leer beklede tas en woog een pound. De batterijen zaten in een andere tas die 21 lbs woog. Volgens Hinsley (4, p. 321) zonder ontvanger.

¹²⁸ In die tijd werkte A.J.J. Vrinten te Londen voor MI6. Hij kreeg opdracht op te treden als adviseur van captain S. Bingham die toen in zijn functie van MI5-ondervrager in de 'Patriotic School' naar het zuiden van Engeland werd gestuurd voor de ondervraging van drie Duitse agenten. In Vrintens ogen bracht Bingham daar niet veel van terecht. Het was Vrinten die op grond van mededelingen van de arrestanten een *klopjacht* voorstelde; het resultaat was de arrestatie van een vierde agent: Waldberg. In het Special Branch-rapport dat uitvoerig ingaat op de omstandigheden komt Vrintens rol niet ter sprake. NA JUSLON, 4913. Concept-bezwaarschrift, ongedateerd, van Vrinten. \ Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, p. 294. \ TNA KV 2/1452, 9a. Rapport dd 31-10-1940 van Special Branch.

¹²⁹ Hoare [ed], *Camp 020*, p. 42.

¹³⁰ Na het vonnis op 22-11-1940 schreef Waldberg in een petitie dat hij in werkelijkheid Henri Lassudry heette, op 13-6-1918 te Beaumont geboren uit het huwelijk van een Belg en een Française (in plaats van Jose Rudolph Waldberg, 15-7-1918 te Maine, Duitsland). TNA KV 2/1452, 24a. Vertaalde petitie van H. Lassudry, ongedateerd.

¹³¹ Two German spies executed, The Evening News, 10-12-1940. \ 2 Spies executed, Evening Standard, 10-12-1940.

¹³² Volgens The German Secret Service (augustus 1942, p. 89 in TNA WO 208/5272) werd Van den Kieboom op 16-12-1940 in de Pentonville-gevangenis opgehangen.

¹³³ Whiting verhaspelt Van den Kiebooms naam in zijn in het jaar 2000 verschenen boek *Hitler's secret war* (op p. 49) tot 'Caarlie van den Boom'.

Abw 08-Agenten naar de overkant

had.¹³⁴ Crone informeerde hier en daar, waarna hem volgens eigen zeggen bleek dat Van den Kieboom en Pons in dienst waren genomen door Mirow en Major Krazer. Hij kon vervolgens bewerkstelligen dat haar een toelage werd toegekend; hij kreeg van Ast België opdracht toe te zien op een regelmatige uitbetaling (350 Reichsmark per maand plus levensmiddelenbonnen). In 1941, na de bekendmaking dat Van den Kieboom was geëxecuteerd, ontving mevrouw Pons van het Rode Kruis twee berichten van haar man dat hij het goed maakte en geïnterneerd was; nadien werd geen nieuws omtrent Pons vernomen. Op 2 juli 1945 werd Pons ten behoeve van het Bureau Nationale Veiligheid (BNV) per vliegtuig naar Nederland overgebracht. De maand erop werd hij door O. Pinto van het BNV ondervraagd.¹³⁵ Pinto merkte op dat Pons alles te verliezen had en niets te winnen door iets belastends los te laten. Hij zette vraagtekens bij enkele punten van Pons' verklaring zoals: 'Pons kan maar zeer vaag verklaren hoe het kwam, dat hij en v.d. Kieboom van elkaar gescheiden werden onmiddellijk na landing. Eerst na pressie beweert hij, dat Kieboom over den dijk ging om eenige artikelen ergens te verstopten en nooit terug kwam, terwijl hij, Pons, zich er intusschen mee bezig hield, het zendingsapparaat onbruikbaar te maken. Dit deed hij niet door een dergelijk fijngevoelig apparaat op den grond te gooien of tegen een boom aan te slaan, of de lampen kapot te maken, of op een van de andere honderden manieren waarop dit zoo gemakkelijk kan geschieden. Neen, om het onbruikbaar te maken, plaatste hij het apparaat in een waterdicht foudraal in een sloot. Wanneer wij het woord "onbruikbaar" vervangen door het woord "onzichtbaar", komen wij aan de waarheid. Dit is ook volkomen in overeenstemming met de ons bekende instructies door de Duitschers aan hun agenten steeds gegeven.'

Het opleiden van agenten in seinen was volgens het hoofd van de betreffende afdeling van Ast Hamburg, Oberstleutnant Trautmann, een moeilijke zaak.¹³⁶ Soms werden zoveel als dertig agenten getraind, maar na afronding van de cursus bleek slechts vijf procent daarvan te gebruiken: dat wil zeggen anderhalve agent van de dertig. Slechts twee procent kon na hun uitzending draadloos contact tot stand te brengen, met andere woorden: van elke zestig opgeleide agenten bleek er ongeveer één in staat te zijn zo'n contact tot stand te brengen.

Sonderkommando M: Boortman en Eskens

Mirow, de rekruteur van Van den Kieboom en Pons, zette zijn rekruteringswerkzaamheden voort. In augustus 1940 kwam hij in contact met sportleraar en bokser M.L. Boortman, via de NSNAP waarvan Boortman eind mei 1940 lid was geworden.¹³⁷ Nadat die zich bereid had verklaard iets gevaarlijks te doen werd hij naar Brussel gestuurd.¹³⁸ Onder het alias Bodo zou hij daar in de periode augustus tot begin 1941 les hebben gekregen in seinen, kaartlezen en herkennen van Engelse bewapening en dergelijke.

Jacques Eskens, een medecursist, vertelde dat Mirows rekrutering een aantal leden van de NSNAP had betroffen.¹³⁹ Mirow had hem en anderen het 'hoofd op hol' gebracht en 'vroeg of wij aan zijn kant wilden werken'; Mirow vertelde er meteen bij dat dit over 'ons gaan naar Engeland' ging. In 1949 trok Boortman de eerdere verklaring over zijn aanvankelijke 'onwetendheid' op dit punt in. In tegenstelling tot Boortman vermeldde Eskens een opleidingsperiode in Brussel van slechts enkele weken, een aannemelijke tijd.

Na overplaatsing naar Le Touquet in de villa 'Datsja'¹⁴⁰ van Léon Blum, de voormalige premier van Frankrijk, werden de lessen voortgezet, waarbij tevens les werd gegeven in het roeien met rubberboten; dat duurde ongeveer een maand.¹⁴¹ In Brussel was Wachtmeister Müller¹⁴² de seininstructeur geweest, in Le Touquet werd dat ene Hasenbrink.¹⁴³ Deze instructeur is hoogstwaarschijnlijk identiek aan Wachtmeister Hasselbrink van Ii Ast België.¹⁴⁴ Onder deze afdeling ressorteerde Nest De Panne die de Funkübungsstelle werd genoemd.¹⁴⁵ Hasselbrink was daar volgens R.

¹³⁴ AMJ CABR, M. Veenstra. CSIC-ondervragingsrapport no 48/3 inzake Crone dd 24-10-1945.

¹³⁵ AMJ CABR, S. Pons. Resumé, conclusie en aanbeveling dd 3-9-1945 van Pinto.

¹³⁶ TNA WO 208/5221. Appendix B, Referat Ii Ast Hamburg.

¹³⁷ AMJ CABR, M.L. Boortman. PV dd 7-6-1946, verhoor Boortman; PV uit maart 1949, verhoor Boortman.

¹³⁸ Boortman had tot zijn inschrijving in oktober 1939 bij de gemeente 's-Gravenhage te Gent verbleven. Persoonskaart CBG.

¹³⁹ AMJ CABR, M.L. Boortman. PV uit maart 1949, verhoor Eskens.

¹⁴⁰ 'Datsja' is een begrip waarmee Russen hun tuinhuisje op het platteland aanduiden; een datsja kan echter de omvang van een villa hebben.

¹⁴¹ AMJ CABR, M.L. Boortman. PV uit maart 1949, verhoor Eskens.

¹⁴² 'Müller' is mogelijk het alias van Morel.

¹⁴³ AMJ CABR, M.L. Boortman. PV dd 14-4-1948, verhoor Eskens.

¹⁴⁴ NARA RG226 E119A B35 F933. Report inzake G.E. Weber dd 17-9-1945.

¹⁴⁵ De Funkübungsstelle werd geleid door Oberleutnant Schmidt; onder hem werkten Wachtmeister Thurn, Gefreiter Schenk en de Funkers Baum en Michels.

Abw 08-Agenten naar de overkant

Wilde in augustus 1940 seininstructeur voor de opleiding van agenten die naar Engeland zouden worden gestuurd.¹⁴⁶ Deze Nebenstelle zou gesitueerd zijn geweest in het kasteel van Wimille ten zuidoosten van Wimereux.¹⁴⁷ Het Belgische stadje De Panne ligt echter een stuk noordelijker aan de Noordzeekust.

Het was de bedoeling dat de agenten met een onderzeeboot tot onder de kust werden gebracht, waarna ze het laatste stukje in rubberboten zouden roeien. 'Ze' was een groep van zestien man (inclusief Boortman) die daar het 'Sonderkommando M' (van Mirow) vormden. Dit moet de groep zijn waar Sensburg op doelde, toen hij pochte dat hij in zeer korte tijd agenten naar de overkant kon krijgen.

Eskens (alias Efeu) vertelde dat er onder leiding van Doktor Heiberg drie Nederlanders, zeven Duitsers, een Zwitser, drie Luxemburgers en een Zuid-Afrikaan werden opgeleid. In Brussel had hij nog Karl Meier ontmoet die daar toen ook werd opgeleid. 'Nadat wij psychologisch waren getest in verband met de van ons verwachte inzet en er velen ongeschikt waren bevonden, werd dit Sonderkommando M. geliquideerd.' Die opheffing kwam doordat er een verschil van mening met Klaps was over de mate van bescherming van degenen die op de kust zouden worden afgezet. Volgens Eskens voldeed ook Boortman niet en werd hij teruggestuurd naar Nederland. Daar vertelde hij in cafés onder invloed van alcohol over zijn opleiding.¹⁴⁸ Hij pochte dat hij met een Schnellboot bij de Engelse kust was geweest en per vliegtuig boven Londen.

Boortman had waarschijnlijk een reden om tegenover de verbalisant de opleidingsperiode zo lang voor te stellen. Na zijn opleiding in Frankrijk en België was hij eind 1940 in Den Haag lid van de Stormafdeling, een soort knokploeg van de NSNAP. In die hoedanigheid was hij in 1941 bijvoorbeeld betrokken bij het leegroven van de broodjeszaak van Baks in de Wagenstraat.¹⁴⁹ 'Voor de straatterreur, waaraan ik heb meegedaan en die ik nu [1949] afkeur, had ik geen opdracht. Wel was er een opdracht van Duitse zijde om het standbeeld van Spinoza omver te halen en om de inscripties van een joods verenigingsgebouw in de Nieuwe Molstraat en van de synagoge aan de Wagenstraat te 's-Gravenhage te verwijderen; het laatste heb ik gedaan, doch het omver halen van het standbeeld is mij niet gelukt.' Hij maakte zich ook schuldig aan het verrichten van invallen en huiszoekingen in de woningen van joden aan de Amsterdamse Veerkade.

Later werd Boortman overgenomen door het Reichssicherheitshauptamt (RSHA). In de eerste helft van 1943 kreeg hij in Berlijn onder het alias Spaak nogmaals les in seinen en in het verrichten van kleine reparaties aan zendontvangapparatuur.¹⁵⁰ Hij was voorbestemd om stay-behind agent te worden in Odessa in de Oekraïne; later werd die bestemming gewijzigd in Saloniki (Thessaloniki), Griekenland. Een ander lid van Sonderkommando M, Jan Heij (alias Hering), werd ook voor het RSHA naar Griekenland gestuurd.¹⁵¹ In de zomer van 1943 werkte hij onder het alias Becker¹⁵² met Boortman samen in Saloniki.¹⁵³ Boortman opereerde daar toen onder het alias Eddy van der Baecker.¹⁵⁴ Hij huwde daar een Griekse vrouw; deze lichtte de Griekse illegaliteit in over het feit dat haar man een Duitse stay-behind agent, alias Palerson of Paterson, was en zich ter beschikking van de geallieerden wilde stellen.¹⁵⁵ Het hoofd van de Britse spionage ter plaatse, George Margeti, vroeg Kairo om instructies. Dat werd: in de gaten houden en niet arresteren. Margeti ging in oktober 1944 tot arrestatie over. Bij de daarna plaatsvindende huiszoeking vond men een zendontvanger, springmiddelen, twee automatische vuurwapens, Boortmans archief en een schema van de Duitse stay-behind organisatie. Hij werd naar Engeland overgebracht. Begin juli 1945 werd hij naar Nederland gevlogen. Op 23 maart 1949 werd hij veroordeeld tot achttien jaar.

Ook de activiteiten van oud-Kommando M-lid Eskens waren nog niet beëindigd. Hij werd in maart 1941 door Müller teruggebracht naar Brussel waar hij opnieuw seinles kreeg, eerst van Hasenbrink, later van Karl Jaeger.¹⁵⁶

¹⁴⁶ SOMA AA 1312. Ondervragingsrapport inzake R. Wilde dd 18-6-1945.

¹⁴⁷ In Wimereux zelf (vijf kilometer ten noorden van Boulogne sur Mer) zou een marinezendstation onder leiding van Kapitän zS Moser zijn gevestigd.

¹⁴⁸ AMJ CABR, M.L. Boortman. Afschrift bericht dd 12-12-1940 van H.F.L. Schumacher.

¹⁴⁹ AMJ CABR, M.L. Boortman. PV uit maart 1949, verhoor Boortman.

¹⁵⁰ AMJ CABR, M.L. Boortman. PV dd 7-6-1946, verhoor F.A. Bakker.

¹⁵¹ AMJ CABR, M.L. Boortman. PV uit maart 1949, verhoor Heij. Heij's alias is uit: AMJ CABR, M.L. Boortman. PV dd 14-4-1948, verhoor Heij.

¹⁵² Heij gebruikte ook het alias Jan van den Heuvel. AMJ CABR, M.L. Boortman. PV dd 7-6-1946, verhoor Boortman.

¹⁵³ Via Italië kwam Heij op 25-10-1945 in Nederland aan. Hij werd op 1-4-1948 aangehouden. AMJ CABR, M.L. Boortman. PV dd 14-4-1948, verhoor Heij.

¹⁵⁴ AMJ CABR, M.L. Boortman. PV dd 7-6-1946, verhoor Boortman. Een ander alias was Edy Michall van de Baker. AMJ CABR, M.L. Boortman. Nota dd 8-8-1947 van A. Voukiklarakis.

¹⁵⁵ AMJ CABR, M.L. Boortman. Nota dd 8-8-1947 van A. Voukiklarakis.

¹⁵⁶ AMJ CABR, M.L. Boortman. PV dd 14-4-1948, verhoor Eskens. Waarschijnlijk wordt met Karl Jaeger een seininstructeur van Li Ast België bedoeld: Morel (wiens alias Jager was).

Abw 08-Agenten naar de overkant

Ongeveer eind augustus 1941 werd hij overgeplaatst naar Pourville ten zuiden van Dieppe in Frankrijk, waar hij met acht Duitsers het Kommando Klaps vormde. Daar werd de opleiding uitgebreid met krijtrotsbeklimmingen. Begin oktober voerde het Kommando een oefenlanding vanuit zee op de 'eigen' kust uit. Omdat het resultaat tegenviel, werd het overgeplaatst naar Neuville bij Huy/Hoei in België, daarna naar Friedrichsort bij Kiel in Duitsland. Daar werd enkele weken getraind met eenpersoons vouwboten onder leiding van Janoski. Dit zal de Duitser W.A.W. Janowski zijn geweest: lid geworden van de partij in 1923, oud-vrijwilliger bij het Vreemdelingenlegioen en vooroorlogse Brandenburger.¹⁵⁷ Na een vooroorlogse spionagemissie in Spaans-Marokko nam hij deel aan de reeds beschreven operatie Unternehmen Martin. In 1940 begon hij aan de Kanaalkust agenten te trainen voor Seelöwe; in 1942 instrueerde hij agenten aan de Kanaalkust om een Britse invasie te begroeten.¹⁵⁸ In januari 1942 werd in Franz-Sennhütte in Zuid-Tirol instructie gegeven in bergbeklimmen en langlaufen. Eind februari 1942 werd het Kommando weer naar Brussel overgebracht, vanwaar Eskens in zijn eentje werd doorgestuurd naar Antwerpen. Daar moest hij twee maanden lang zendontvangers leren bouwen. Hij werd ziek, maar onderhield een maal per dag een proefuitzending met Brussel. In maart 1943 werd hij wegens diefstal en onrechtmatig wapenbezit gearresteerd. Hij werd veroordeeld tot vijf jaar tuchthuis. Na Oranienburg werd hij via een Berlijns ziekenhuis, waar hij werd gesteriliseerd, ondergebracht in een tuchthuis in Siegburg. Van daar werd hij in augustus 1945 naar Nederland gerepatriëerd.¹⁵⁹

4 oktober 1940: Goose

Kurt Goose was een in circa 1916 geboren Rijksduitser die met een Engels accent sprak.¹⁶⁰ Mogelijk afkomstig uit Zuid-Afrika had hij dienst gedaan bij het Brandenburgerregiment. Daarvandaan reisde hij in gezelschap van Oberstleutnant Sensburg van I Heer Ast België naar Brussel. Daar kreeg hij van juni tot september 1940 van G.E. Webers afdeling Ii een seinopleiding. Het is onbekend wanneer, maar hij werd met een 97/3 zendontvanger zeventig kilometer ten noorden van Londen gedropt, mogelijk in de omgeving van Kettering in Northhampton. Hij zou hebben gerapporteerd over bombardementen op het westelijker gelegen Coventry.¹⁶¹ In 1942 zou hij nog in contact met Brussel hebben gestaan.

3 november 1940: Fukken

De ontdekking van een parachute in Haversham, Berkshire, op 3 november 1940 betekende de aankomst van een Duitse agent die hoogstwaarschijnlijk als enige van alle in 1940 aangekomen agenten aan ontdekking ontkwam.¹⁶² Op 1 april 1941 werd zijn uitgemergelde lichaam gevonden in een schuilkelder in Cambridge; met een Belgische FN-revolver had hij zelfmoord gepleegd. In zijn Nederlandse paspoort werd de naam 'Jan Wilhelm Ter Braak' vermeld.¹⁶³ Zijn Britse identiteitskaart met dezelfde naam was een overduidelijke vervalsing.¹⁶⁴ Een zoektocht in het bagagedepot van het station leverde een op 29 maart door Ter Braak ter bewaring ingeleverde zendontvanger op, gelijk aan de apparaten die andere parachute-agenten bij zich hadden. Aan de hand van de foto in zijn Britse dossier is de set te identificeren als een SE 92/3, een in 1939 ontworpen type, waarmee bijvoorbeeld ook Petter was uitgerust.¹⁶⁵ Aan de hand van buskaartjes kon worden vastgesteld dat hij in de omgeving van meerdere belangrijke vliegvelden was geweest.¹⁶⁶

In 1990 stelden de historici Hinsley en Simkins: 'It is impossible to say what Ter Braak accomplished for his

¹⁵⁷ Hoare [ed], *Camp 020*, p. 252-254.

¹⁵⁸ In november 1942 werd hij per onderzeeboot aan de Canadese kust afgezet, gearresteerd en ingeschakeld als XX-agent. De Abwehr kwam daar echter achter.

¹⁵⁹ Op 6-8-1948 werd besloten tot zijn voorwaardelijke buitenvervolginstelling. AMJ CABR, J. Eskens.

¹⁶⁰ NARA RG226 E119A B35 F933. Report inzake G.E. Weber dd 17-9-1945. Hoare [ed], *Camp 020*, p. 149.

¹⁶¹ De roepletters van Goose waren GOS. SOMA AA 1312, dossier Jennewein. Ondervragingsrapport inzake R. Wilde dd 18-6-1945.

¹⁶² Hinsley; Simkins, *British Intelligence in the Second World War 4*, p. 326-327. Firmin, *They came to spy*, p. 37-38. Volgens Whiting (in *Hitler's secret war*, p. 62) wist Ter Braak het (Britse) ontvangstcomité te ontlopen, toen hij landde in Amersham (Buckinghamshire).

¹⁶³ Zijn valse paspoort, op 25-7-1939 te 's-Gravenhage afgegeven, vormt onderdeel van zijn TNA-dossier (KV 2/114).

¹⁶⁴ Zijn National Registration Card was een vervalsing, vervaardigd op aanwijzingen van Double Cross-agent Owens. Op verzoek van Ast Hamburg had Owens bijvoorbeeld nummers en namen van dergelijke kaarten doorgegeven. TNA KV 2/452. Aanvulling op Summary of 'Snow' case, ongedateerd.

¹⁶⁵ Meulstee; Staritz, *Wireless for the warrior 4 Clandestine radio. The unlucky sixteen*, After the battle, no 11, 1976.

¹⁶⁶ West, *MI 5*, p. 274.

Abw 08-Agenten naar de overkant

masters during the five months he was at large. His suicide when his money was exhausted, the condition of his wireless set and the fact that no attempts were made to assist him through other channels apparently open to the Germans, strongly suggest that he failed to establish contact with them.¹⁶⁷ Eind januari 1941 had Ter Braak zich zorgen gemaakt naar aanleiding van vragen van het 'Food Office' over zijn distributiekaart; die bleek te zijn uitgegeven op een andere naam. Hij veranderde mogelijk daarom van adres, maar het is ook mogelijk dat hij zijn kaart niet langer durfde te gebruiken, omdat zijn lijk 'uitgemergeld' was en hij slechts 1/9 d bij zich droeg.¹⁶⁸ Op 7 april 1941 werd hij begraven in een niet gemarkeerd graf. Pas in 1945 berichtte een krant over een spion die zichzelf op 1 april had doodgeschoten.¹⁶⁹ MI5 nam uiteindelijk aan dat het 'Ter Braak' was gelukt draadloos contact te onderhouden met Duitsland, maar slechts voor een relatief korte periode.¹⁷⁰ Op grond van de staat waarin de hoogspanningsbatterij verkeerde ging men ervan uit dat hooguit tot Kerstmis 1940 contact kon hebben bestaan. Waarschijnlijk heeft hij daarna nog geprobeerd om zijn opdrachtgever via brieven met onzichtbare inkt te informeren over zijn gebrek aan geld. Wie die opdrachtgever was, is onbekend gebleven. Het is niet aannemelijk dat hij werd uitgezonden door Ast Hamburg of Ast België.¹⁷¹ Wellicht is het Ast Nederlande geweest. Zo had de gedeeltelijk daar opgeleide Josef Jakobs voor zijn parachutering boven Engeland van Major Mercker van I 500 pond meegekregen.¹⁷² Mercker had gehoord dat de vroegere toelage, 200 pond, nu als te laag werd beschouwd.

De ware identiteit kon pas na de oorlog worden vastgesteld. Eind november 1946 namen de Britten contact op met de dat jaar opgerichte Centrale Veiligheidsdienst, een voorloper van de huidige Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst.¹⁷³ Ter Braak bleek een envelop te hebben gehad met een pasfoto van een vrouw; op de envelop was met potlood geschreven: 'Piet Hemstraat, Noordwijk aan Zee, Holland'. Men ging met het fotootje op stap naar Noordwijk, waarschijnlijk rechtstreeks naar de Piet Heinstraat om hier en daar aan te bellen. Zo kwam men terecht bij Neeltje van Roon, een hulp in de huishouding die daar op nummer 33 woonde.¹⁷⁴ Ze herkende het van Ter Braak gemaakte fotootje meteen en vertelde toen dat ze Bert Fukken eind augustus 1939 had leren kennen. Als kind uit een gebroken huwelijk had hij de Zeevaartschool te 's-Gravenhage doorlopen en in 1932 was hij toegetreden tot de gelederen van de NSB.¹⁷⁵ Negen maanden gevangenisstraf kreeg hij toebedeeld voor het stelen van geld, een deel was voorwaardelijk. Dit is mogelijk de reden geweest dat de NSB hem royeerde. Tegenover Neeltje noemde hij zich journalist en zij noemde hem begaafd, maar ook een fantast; ze verloofden zich officieus. In juli 1940 vertelde hij haar in Frankrijk te gaan werken, zodat de kosten van zijn levensonderhoud niet langer op de schouders van haar en haar ouders zou rusten. Hij vertrok op 1 augustus, maar kwam anderhalve week later nog een keer terug, met cadeautjes. Hij weigerde ook maar iets over zijn werkzaamheden te vertellen en het was het de laatste keer dat ze hem zag of van hem vernam.

12 november 1940: Evertsen en drie Cubanen

Hieronder volgt in het kort de reis die Cornelis Evertsen als kapitein van de viskotter Josephine in november 1940 maakte.¹⁷⁶ Na diverse banen aan boord van schepen en op de wal werd hij in april 1935 assistent-manager van de Pullman Club, een elitaire reisvereniging in 's-Gravenhage.¹⁷⁷ Dat duurde tot juni 1938. In september van dat jaar werd hij observatie-officier in dienst van de Non-Interventie Commissie in Spanje. Tot de beëindiging van de Spaanse burgeroorlog in maart 1939 voer hij aan boord van verschillende schepen ter controle van de lading van vrachtschepen. Daarna volgden weer zeereizen tot hij op 17 maart 1940 het door mijnen tot zinken brengen van het schip Sint Annaland overleefde. Nadat hij had geweigerd in Duitsland tewerkgesteld te worden en daardoor werkloos werd, kreeg hij op 23 september 1940 een brief van M. Klingenburg waarin op 25 september een ontmoeting was gearrangeerd in

¹⁶⁷ Zie voor Ter Braak ook: *The unlucky sixteen*, After the battle, no 11, 1976.

¹⁶⁸ Hinsley; Simkins, *British Intelligence in the Second World War 4*, p. 326.

¹⁶⁹ TNA KV 2/114, 45a. Spy shot dead in shelter, Daily Sketch, 8-9-1945.

¹⁷⁰ TNA KV 2/114, 35k. B1A-notitie dd 10-9-1941 van J.M.A. Gwyer.

¹⁷¹ TNA KV 2/114, 47a. CSDIC-memorandum dd 15-6-1946; notitie inzake verhoor K. Krazer dd 3-9-1946. Volgens Farago (in *The game of the foxes*, p. 239) was Ter Braak een agent van Ast Hamburg.

¹⁷² TNA KV 2/114, 9a. Notitie inzake verhoor van J. Jakobs dd 2-2-1941.

¹⁷³ NA BNV, 2662. Brief dd 28-11-1946 van Stanislaw aan Carl, no 59.

¹⁷⁴ NA BNV, 2662. Rapport inzake Fukken dd 7-12-1946.

¹⁷⁵ NA BNV, 2662. Brief dd 17-12-1946, anoniem, aan Stanislaw, no CX 8662.

¹⁷⁶ De gegevens over Evertsen en zijn activiteiten zijn, tenzij anders aangegeven, afkomstig uit: AMJ CABR, C. Evertsen. Rapport over de Josephine, ongedateerd, en Bezemer, *Geschiedenis van de Nederlandse Koopvaardij in de Tweede Wereldoorlog I*, p. 237.

¹⁷⁷ Zie voor de relatie van de Pullman Club met spionage: De Graaff, *Trefpunt Venlo*.

Abw 08-Agenten naar de overkant

het Park Hotel in Scheveningen. Naast Klingenburg ontmoette hij bij die gelegenheid twee Nederlandse zeelieden, Arie van Dam en ene Taal. Gedrieën reisden ze in een Wehrmacht-auto naar Brussel. De volgende dag bezochten ze de Wetstraat 81 voor instructies. De dag erop werden ze naar Le Touquet gereden. Op 27 september hadden ze een ontmoeting met Klaps, die hen drie dagen later opdracht gaf naar Brussel terug te keren, omdat er nog geen werk voor hen was.

Evertsen kwam via Brussel op 5 oktober in Brest terecht. Vanuit die stad regelde hij het opkalefateren en uitrusten van het schip Ma Gondole dat daarna werd omgedoopt in Josephine. Van Dam was bemanningslid. Op 28 oktober werd Evertsen door Gottfried Treutlein voorgesteld aan drie Cubaanse sabotage-agenten: Silvio Ruiz Robles, Pedro Hechevarria en Nicolas Pazos-Diaz. Hij moest hen 's nachts op de Engelse west- of zuidwest-kust gaan afzetten.

De drie Cubanen hadden tijdens de Spaanse burgeroorlog aan republikeinse zijde gevochten; na Franco's overwinning vluchtten ze naar Frankrijk waar ze werden geïnterneerd. Na de Duitse inval werd hun, met andere Latijns-Amerikanen, de keus gegeven: werken voor de Duitsers of te worden uitgewezen naar onbezet Frankrijk om daar weer te worden geïnterneerd of, nog erger, naar Spanje te worden uitgewezen. In september 1940 vond overleg plaats met de Cubaanse consul in Parijs; het resultaat was dat ze op kosten van het consulaat in Parijs mochten verblijven. Op 15 september kregen ze van de Abwehr een aanbod het Kanaal over te steken en daar voor de Duitsers te werken; dat werd geaccepteerd omdat ze op die manier uit Frankrijk konden weggelopen. Via een tolk kregen ze van Löbel (een alias van Kapitanleutnant Laurinat) in een villa buiten Brest les in sabotage. Het plan was dat ze in Groot-Brittannië als vluchtelingen contact zouden zoeken met hun consul en om werk zouden vragen, het liefst in de omgeving van Bristol, en bij voorkeur in een fabriek omdat dit hen gelegenheid zou geven sabotage te plegen. Mochten ze eventueel via Engeland een neutraal land bereiken, dan moesten ze contact opnemen met de Duitse consul ter plaatse. Deze zou dan via een postadres in Hamburg de Abwehr kunnen berichten.

Door slecht weer was een voorgenomen oversteek in september van de drie agenten afgebroken. Op 5 november werden ze ingescheept op de Josephine van Evertsen. Ze kregen alledrie een pistool; hun sabotagemateriaal, gecamoufleerd als erwten in blik, werd benedendeks gestouwd. Kort na het vertrek gooiden ze dat materiaal overboord. Na de gekozen plaats van landing te zijn genaderd weigerden ze van boord te gaan, omdat ze zeeziek waren. Een der Cubanen had een abces. Door het slechte weer gedwongen koos Evertsen op 12 november voor het binnenlopen van de haven van Fishguard aan de kust van Zuidwest-Wales. Aanvankelijk vertelden ze op weg te zijn naar Ierland en in Fishguard een toevlucht voor het slechte weer te hebben gezocht. Na verloop van tijd vertelde Evertsen de waarheid; daarna vertelden de Cubanen pas hun ware verhaal. Ook Arie van Dam, in vroeger tijden nog chauffeur van koningin Wilhelmina geweest, had aanvankelijk zijn mond gehouden.¹⁷⁸

Hieraan is mogelijk een intrigerend verhaaltje te koppelen. III F Ast Angers verwachtte begin 1941 al geruime tijd een vissersschip met de naam 'Josephine', voorheen de 'Marie Louise'.¹⁷⁹ Dit schip 'was known to be bringing Allied agents from the UK. [...] A minute search of the boat, which had come from Penzance [een Engels havenstadje vlakbij Land's End] or nearby, was carried out at daylight; first foodstuffs of British origin were found, then a destroyed radio transmitter. In the meantime Major DERNBACH, III F Angers, had arrived; after a brief interrogation of the crew he picked out the radio operator, and that by name, for he (DERNBACH) had known the set-up and had long been awaiting the cutter.' Pheiffer achtte het waarschijnlijk dat Ast Angers heeft geprobeerd de zender terug te spelen.

Gander?

Tijdens zijn verhoor vertelde Weber nog over andere agenten in opleiding, waaronder Koch die we al vermeldden onder '3 september 1940: Pons en Van den Kieboom'. Hij vermeldde ook twee Belgen die per trawler naar de Engelse kust waren gebracht en het laatste stukje per kano hadden afgelegd. Na hun landing op het eiland Wight werden ze meteen gearresteerd. Hun 97/3-zendontvanger werd in beslag genomen.

We citeerden eerder al de vaststelling in oktober 1940 van het Britse Joint Intelligence Committee dat de Duitsers druk bezig waren met de infiltratie van agenten. In december 1940 kon MI5 de eerste reconstructie presenteren van de Duitse Abwehr-organisatie in Duitsland, Nederland, Frankrijk, het Iberisch schiereiland en in zuid-oost Europa.¹⁸⁰ Die

¹⁷⁸ NA JUSLON, 11169. Ongedateerde bijlage inzake A. van Dam. \ Op zijn persoonskaart bij het CBG was hij op 7-1-1942 uitgeschreven naar Frankrijk.

¹⁷⁹ TNA KV 2/267. Camp 020 interim report inzake Pheiffer, september 1945.

¹⁸⁰ Hinsley; Simkins, *British Intelligence in the Second World War 4*, p. 89.

Abw 08-Agenten naar de overkant

was gebaseerd op gegevens verkregen uit double-cross-operaties, uit ondervraging van gearresteerde agenten en ‘most importantly’ door het onderzoeken en breken van draadloos Abwehr-berichtenverkeer. Het betrof hier een handmatige code – een ander deel van dat verkeer was gecijferd met de Enigma-codeermachine, een machine-gecreëerde code die pas eind 1941 werd gebroken – maar dankzij de daarmee ontcijferde berichten konden in 1941 vijf van de 23 naar Engeland uitgezonden agenten worden gepakt; twee anderen werden geïdentificeerd en de berichten waren van onschatbare waarde voor de sturing van de activiteiten van zes Double-cross-agenten.¹⁸¹ In het onderstaande behandelen we enkele van die 23 in 1941 uitgezonden agenten.

Begin 1941: Karl

De NSB'er H.C. Olij (alias Doktor A. Bosch) was naar eigen zeggen in oktober 1940 via A.B. Meems en Gerhard Dierks voor Ast Hamburg gaan werken en had nog datzelfde jaar in Hamburg een seincursus gevolgd en instructie in het gebruik van geheime inkt ontvangen.¹⁸² Het is echter waarschijnlijker dat Olij al eerder voor de Abwehrstelle had gewerkt, want volgens Gerhard had Olij voorheen voor I Wi gewerkt, economische spionage dus.¹⁸³ Meems was aanwezig bij de eerste ontmoeting in augustus 1940 tussen Gerhard Dierks en Olij in café Neutraal en voor het vervolg ervan in het Victoria-hotel; volgens Olij vond deze gebeurtenis in september plaats. ‘Bosch was zeer blij met Dierks in contact te zijn gekomen en Dierks eveneens. Tijdens de afwezigheid van Bosch, sprak Dierks er met mij over, dat zij Bosch konden gebruiken om naar Engeland te laten gaan.’ Daarna werd met Olij besproken dat hij ‘allerlei rapporten zou samen stellen over spionage en sabotage maar dat hij voornamelijk zou proberen als spion naar Engeland over te steken. Hij zou dan zijn vaartuig voor de kust van Engeland door middel van een handgranaat laten verdwijnen. [...] Bosch is ongeveer 6 weken in Hamburg gebleven.’ In januari of februari 1941 probeerde hij vanuit IJmuiden met een zekere Karl naar Engeland te varen, maar het bootje, de Beatrix, haalde dat niet. Dit was waarschijnlijk het gevolg geweest van obstructie door de stuurman, al eiste Olij daar zelf de eer voor op. Ze dreven dagen stuurloos rond en werden tenslotte bij toeval ontdekt en opgepikt door een Duitse Schnellboot; Olij kreeg bevroren voeten waardoor hij nog lang mank zou lopen.¹⁸⁴ Het is gerechtvaardigd te vermoeden dat hij, gezien zijn opleiding te Hamburg, evenals Karl, een voor Engeland bestemde agent is geweest. Dierks stelde in 1945: ‘He [Olij] was supposed to go to England in a racing boat.’, maar in een later verhoor gaf hij echter aan dat Olij alleen had aangeboden de Tsjech (of Sudetenduitser) weg te brengen; het zou de bedoeling zijn geweest met de stuurman terug te keren.¹⁸⁵ De met een zendontvanger uitgeruste Karl behoorde tot een andere Ast dan Hamburg en volgens Olij vertelde Dierks dat Karl later toch Engeland heeft bereikt. Daar werd hij gearresteerd en opgehangen.

Dit kan Karel Richard Richter (alias Fred Snyder) zijn geweest; deze te Kraslice in Tsjechoslowakije geboren Sudetenduitser werd in de nacht van 11 op 12 mei 1941 boven Hertfordshire gedropt en de dag erop gearresteerd;¹⁸⁶ op 10 december 1941 werd hij in Wandsworth opgehangen.¹⁸⁷ Hij had opdracht een reservekristal en geld af te leveren bij Double-cross-agent ‘Tate’ (Ast Hamburg-agent Wulf Dietrich Schmidt, no 3725¹⁸⁸); tevens moest hij controleren of Tate niet gedraaid was.¹⁸⁹ Hij bleek slecht uitgerust te zijn voor deze taken: 1. hij sprak gebroken Engels; 2. hij had een slecht vervalst identiteitsbewijs en bovendien een Tsjechisch paspoort op zijn eigen naam bij zich; 3. het reservekristal paste niet in Tate's zendontvanger; 4. zijn eigen zendontvanger kon slechts werken nadat hij in Engeland aanvullende apparatuur zou hebben gekocht; 5. om met geheime inkt te corresponderen had hij amidopyrine moeten kopen: een stof waarvoor hij in Engeland een gifregister zou hebben moeten tekenen. Richter was een agent van Ast Hamburg, zodat moet worden geconcludeerd dat Olij's weergave van Dierks' mededeling over een ‘andere’ Ast niet correct is geweest.¹⁹⁰

¹⁸¹ Op 22-11-1942 besloot MI6 de Russen te helpen bij het lezen van handvercijferde Abwehr-berichten. Stafford, *Churchill and secret service*, p. 285-286.

¹⁸² De gegevens over Olij zijn, tenzij anders aangegeven, afkomstig uit: AMJ CABR, H.C. Olij. PV dd 14-2-1948, verhoren P. van der Meij, A.B. Meems, G.A.G. Dierks, P.N. van Beelen en Olij.

¹⁸³ NARA RG226 E119A B9 F252. Interrogation report no 0731/1296/1 inzake G.A.G. Dierks dd 15-7-1945.

¹⁸⁴ Olij's ziekenhuiskosten werden door de Abwehr vergoed.

¹⁸⁵ Volgens P.N. van Beelen echter had Olij hem verteld dat ‘hij ook naar Engeland was uitgezonden, doch schipbreuk had geleden’. Het is uiteraard onduidelijk of dat grootspraak is geweest.

¹⁸⁶ Hoare [ed], *Camp 020*, p. 164. \TNA KV 4/120. Nota dd 27-7-1942 van Milmo met als bijlage een agentenlijst.

¹⁸⁷ West, *MI 5*, p. 259-261, 270-271.

¹⁸⁸ SOMA AA 1312. Ondervragingsrapport inzake Böckel dd 6-12-1945.

¹⁸⁹ Hinsley; Simkins, *British Intelligence in the Second World War 4*, p. 92.

¹⁹⁰ In zijn verhoor vertelde Dierks: ‘Op een bepaald tijdstip, werd namelijk van de zijde van de Abwehrstelle Hamburg een gelegenheid gezocht om

Abw 08-Agenten naar de overkant

Olij kreeg in 1941 van Dierks een Duitse pas op naam van Bosch en begon druk zaken te doen; hij deed dat voor een deel onder de naam van Dr. A. Bosch Handels Concern, een niet bij de Kamer van Koophandel geregistreerde firma met handelskantoren in Brussel (Adoc), Berlijn en Parijs (Generale Machines Handelsmaatschappij).¹⁹¹ Hij werd op 2 mei 1949 wegens handel met Duitsland en werkzaamheden voor de Abwehr veroordeeld tot vier jaar internering. Na vernietiging van dit vonnis werd hij op 26 oktober 1949 tot vijf jaar veroordeeld.

De gebroeders Dierks en hun agenten

Onder *Vooroorlogse spionage in en vanuit Nederland I* werd verhaald over de vooroorlogse activiteiten van de gebroeders Dierks. Hilmar Dierks was in september 1940 overleden.¹⁹² De Grenzgängerorganisation van zijn broer Gerhard voor het clandestien over de grens brengen van post en personen was na de invasie overbodig geworden en Gerhard kreeg opdracht via zijn agenten rechtstreeks gegevens over Groot-Brittannië te vergaren.¹⁹³ We vermeldden al de poging van Gerhards agent Olij met Karl naar de overkant te geraken. Gerhard Dierks bleef zich daar mee bezighouden, omdat Hamburg toch iemand met succes op de Britse kust wilde laten landen. Hij vroeg A.B. Meems of deze een kapitein wist die iemand naar Engeland kon varen.

Meems kwam in 1941 in contact met de kapitein der kustvaart Fokke Fokkema. Een kennis van hem kocht in Amsterdam een boot De Snacky. Kennelijk was de motor niet in orde of sterk genoeg en A.J. Koppe kreeg bezoek van Fokkema en Dierks. Hij verkocht hen voor 4.000 gulden de motor van zijn raceboot; hij belastte zich tevens met de inbouw ervan. Het plan was dat Fokkema met zijn zwager ene Boom naar Engeland zouden brengen en daar twee andere agenten zouden terughalen. Deze niet nader geïdentificeerde Boom was een voormalige onroerend goedhandelaar in Amsterdam. Ze vertrokken in juni 1942 uit Den Helder, maar moesten door motorpech vijf mijl uit de kust de reis al opgeven. Fokkema werd voor zijn werk vanaf mei 1941 tot juli 1943 400 gulden per maand uitbetaald.

De motor van De Snacky werd vervolgens vervangen door die uit de Beatrix (niet de boot waar Olij en Karl hun poging mee hadden gewaagd).¹⁹⁴ Een jaar later probeerde Fokkema het opnieuw. Boom was inmiddels wegens goudsmokkel gearresteerd¹⁹⁵ en P.N. van Beelen werd de over te brengen agent. Benny van Beelen was een op de wal gestationeerde monteur voor tanklichters van de Bataafsche Import Maatschappij te 's-Gravenhage. Nadat hij in Amsterdam werd gedetacheerd, het aantal daar afmerende schepen nam gedurig toe, leerde hij in 1937 Titte Geel kennen die een pension dreef; hij kreeg een verhouding met haar.¹⁹⁶ Via Kruse leerde hij de daar wonende verzekeringsagent Hilmar Dierks kennen. Dat bleef niet onopgemerkt; op 1 april 1940 werd hij door de rijksrecherche over Dierks verhoord en kreeg hij te horen dat dit een spion was waar men dus verre van moest blijven. Hilmar liet zich in die tijd, waarschijnlijk na Kloosterboers arrestatie in februari 1940, niet meer in Nederland zien, ervanuitgaand dat hij gezocht werd. Na de invasie nam hij weer contact met Kruse en Van Beelen op; ook zijn broer Gerhard verscheen nu op het toneel. Najaar 1940 vertelde Kruse hem dat Gerhard haar had moeten mededelen dat zijn broer zich had doodgereden. Van Beelen vertelde Gerhard dat hij in de meidagen de vernietiging van 100.000 liter benzine had weten te voorkomen bij het door de Britten in brand steken van de depots op de Shell-terreinen. Gerhard betaalde hem daar toen 300 gulden voor. Bij Shell Amsterdam was daar overigens niets van bekend en Van Beelens actie moet dan ook betwijfeld worden.

Van Beelen liet zich rekruteren door Gerhard (bijgenaamd Mops) en kreeg in Hamburg van Kapitän of Korvettenkapitän Krumbholz (alias Holzmann) een opleiding. Voor zijn berichten kreeg hij een adres in Lissabon (van een

(.vervolg)

een spion met een boot naar Engeland te laten brengen. Dit was naar ik meen in het begin van 1941. Ik besprak dit met Olij, waarop deze zich aanbod om die spion weg te brengen.

¹⁹¹ AMJ CABR, H.C. Olij. BNV-onderzoekingsrapport inzake Olij dd 29-10-1945. \ Mogelijkerwijs heeft Olij de Amsterdamse firma in Duitsland laten registreren. \ Zie voor Olij's activiteiten ook Aalders, *Roof*, p. 163, 235.

¹⁹² Hilmar Dierks' kreuple zoon kreeg tegen het einde van de oorlog van Ast Hamburg nog een seinopleiding als I-Netz-agent met de codenaam Deichvogt, maar hij gooide zijn zendontvanger eind mei 1945 het water in. Even later ondervroeg de Field Security Service hem, doch liet hem daarna met rust. TNA KV 2/1173, 29a. FR no 16 inzake Ahlrichs dd 12-1-1946.

¹⁹³ NARA RG226 E119A B9 F252. Interrogation report no 0731/1296/1 inzake G.A.G. Dierks dd 15-7-1945.

¹⁹⁴ Koppe verkocht de Beatrix zonder motor vervolgens voor 40.000 gulden aan Jan Kloosterboer. AMJ CABR, A.J. Koppe. PV dd 31-3-1948, verhoor Kloosterboer. \ In het CABR-dossier van F. Remppis is een opdracht aangetroffen van Küstenüberwachungsstelle Groningen dd 14-12-1943 betreffende de koop van een motorboot Beatrix à 6.235 gulden.

¹⁹⁵ Boom werd naar een concentratiekamp afgevoerd en het is Ast Hamburg niet gelukt hem vrij te krijgen.

¹⁹⁶ AMJ CABR, P.N. van Beelen. PV dd 29-10-1947, verhoor Van Beelen; overzicht PV dd 29-10-1947 contra Van Beelen. \ Kort na zijn scheiding huwde Van Beelen Titte Geel in 1951. Persoonskaart CBG.

Abw 08-Agenten naar de overkant

Duitse vrouw die getrouwd was met een consul van Cuba) en het adres van een victualiënhandelaar in Göteborg in Zweden. Hij kreeg van Krumbholz ook twaalf vijf-pond-biljetten. Van Beelen vertelde zijn werkgevers naar Engeland te gaan en zegde schriftelijk zijn baan op. Stuurman J.W.L.C. Luyendijk vertrok begin november 1941 met de Shell 52 vanuit IJmuiden naar Engeland; aan boord bevonden zich Van Beelen en twee joden.¹⁹⁷ Een zware storm veroorzaakte veel schade, waaronder een defecte stuurinrichting, en in de loop van de dag spoelden ze aan bij Scheveningen.¹⁹⁸ Van Beelens eerste poging was mislukt. Zijn tweede poging vond in juni 1943 plaats. Samen met Fokkema zou hij naar Engeland varen. Fokkema had geen opdracht, hij moest maar proberen een baantje te vinden, maar Van Beelen moest gaan berichten over scheepsbewegingen, scheepsbouw enzovoorts. Hij had inmiddels opnieuw onderricht gekregen in het gebruik van geheime inkt, ditmaal van een andere samenstelling. Diezelfde dag van vertrek keerden ze wegens motorpech terug. Dierks was kwaad en testte De Snacky uitgebreid. Hij kon geen defecten constateren en brak met het tweetal. 'Ik was vreselijk kwaad. Ik had mij voorgesteld dat deze reis zou gelukken en had niets gespaard om haar te doen slagen. Bovendien voelde ik mij geblameerd, temeer daar ik een tiental instanties had moeten waarschuwen om een ongestoord vertrek te doen plaatsvinden.'¹⁹⁹ Koppe bleef voor Dierks werken, hij werd zelfs diens plaatsvervanger, en ging 1.000 gulden inclusief hotelkosten en dergelijke per maand verdienen.²⁰⁰ Hij werd zelfs omschreven als een 'Haupt-V-Mann' van I Marine Ast Hamburg.²⁰¹ Hij voelde het tij keren en in het voorjaar van 1944 leverde Koppe een zendontvanger aan illegaal werker Hans Molenaar die naar W. van der Peijl van de verzetsorganisatie Geheime Dienst Nederland werd doorgeleverd; F. Lode heeft er vervolgens nog mee gewerkt.²⁰² In de zomer van 1944 is Koppe nog in opleiding geweest voor een uitzending naar de Verenigde Staten, maar omdat hij van Oberstleutnant Doktor Karl Prätorius (alias Doktor Pool²⁰³) zo'n 20.000 dollar eiste plus nog enkele duizenden gulden voor zijn vrouw en moeder, sprong de zaak af: dollars waren zeer moeilijk verkrijgbaar.²⁰⁴ Koppe zelf legde zijn eis uit als uiting van zijn onwil. Op 25 oktober 1949 luidde het vonnis de internering te beperken tot de tijd die hij in voorinternering had doorgebracht (27 april 1945 – 16 juli 1947). Koppes activiteiten bij het installeren van een R-Netz-agent in Rotterdam behandelen we onder *Strauchs agenten in het R-Netz* 'Lameijer'.

Na in Edelstadt te hebben gewerkt bij een fabriek voor nevelkaarsen en gifgassen trad Van Beelen in december 1943 in dienst bij Olijs firma. Nadat Olij in juli 1944 door de Sicherheitsdienst was gearresteerd, kreeg Van Beelen van Oberstleutnant Schulze-Bernett van de Feldwirtschaftstab te Baarn opdracht Olijs zakenactiviteiten voort te zetten. Van Beelen richtte zijn kantoor in op de eerste etage van het pension aan de Prinsengracht in Amsterdam. We komen daar onder *De Schut-groep* op terug. Op 22 mei 1948 werd Van Beelen veroordeeld tot vijf jaar internering wegens bereidheid tot spionage, maar niet daadwerkelijk gepleegd, en wegens op aanzienlijke schaal gepleegde economische collaboratie. Bij ministerieel besluit van 19 november 1948 werd hij voorwaardelijk in vrijheid gesteld.

Rest ons nog een andere poging van Gerhard Dierks te vermelden. Een van Dierks' rekruteurs was Zwart die via Tijbo Nieland met Gerhard in aanraking was gekomen. Zwart bracht Dierks in contact met een van zijn kennissen, Baarn. Onder 'Augustus 1943: Baarn en Knopff' komen we daar nog op terug.

Een andere werknemer van Olij was Johannes Dronkers. J.A. Baars, we zijn hem al tegengekomen onder *Van Poppel*, leerde hem kennen als lid van de Fascistische Jongerenbond.²⁰⁵ Na lid te zijn geweest van de NSB werd Jos Dronkers in 1935 lid van Zwart Front.²⁰⁶ Via Olij en Abas kwam hij in contact met Gerhard Dierks die hem omstreeks 1941 rekruteerde als V-man voor Ast Hamburg tegen een vergoeding van 25 gulden per maand; iets dat Dronkers overigens ontkende.²⁰⁷ Deze nogal schamele beloning was in Dierks ogen gerechtvaardigd, omdat Jos geen goede gegevens doorgaf. Dronkers fabriceerde mogelijk eind 1940, begin 1941 ook een memorandum, mogelijk geantedateerd op oktober 1940.²⁰⁸ Het gaf voor, na overleg met Zwart/Nationaal Front-leider Arnold Meijer, een verklaring van de partij te zijn waarin samenwerking met de Wehrmacht werd voorgesteld teneinde de NSB van het politieke toneel te

¹⁹⁷ AMJ CABR, P.N. van Beelen. PV dd 11-11-1947, verhoren J. Zeegers en J.W.L.C. Luyendijk.

¹⁹⁸ Luyendijk en de twee joden kregen voor deze vluchtpoging twee en een half jaar gevangenisstraf; Van Beelen werd niet veroordeeld.

¹⁹⁹ AMJ CABR, A.J. Koppe. PV dd 31-3-1948, verhoor Dierks.

²⁰⁰ In Koppes CABR-dossier werden zijn werkzaamheden voor Dierks niet behandeld. AMJ CABR, A.J. Koppe. Brief dd 31-7-1947 van Ministerie van Justitie aan politie Amsterdam.

²⁰¹ TNA KV 2/1173, 29a. FR no 16 inzake Ahlrichs dd 12-1-1946.

²⁰² AMJ CABR, A.J. Koppe. PV dd 26-5-1948, verhoren H.H. Raven en F. Lode; brieven dd 30-12-1945 en 27-5-1946 van W. van der Peijl. In Bill Vissers boek over de Geheime Dienst Nederland werden daarover geen nadere gegevens gevonden.

²⁰³ Het alias van Praetorius is uit: AMJ CABR, A.J. Koppe. PV dd 4-1-1946, verhoor Koppe.

²⁰⁴ AMJ CABR, A.J. Koppe. PV dd 31-3-1948, verhoor Dierks.

²⁰⁵ AMJ CABR, J. Dronkers. PV dd 16-4-1948, verhoor Baars. AMJ CABR, J.A. Baars. PV dd 3-2-1948, verhoor Olij.

²⁰⁶ AMJ CABR, J. Dronkers. PV dd 16-4-1948, verhoor A.J. Meijer.

²⁰⁷ AMJ CABR, J. Dronkers. PV dd 16-4-1948, verhoren G.A.G. Dierks en Dronkers.

²⁰⁸ AMJ CABR, J. Dronkers. PV dd 16-4-1948, verhoren Baars, Meijer, H. van Luin en Dronkers.

Abw 08-Agenten naar de overkant

verdrijven. Het stuk werd overhandigd aan Ast Hamburg, zonder duidelijk resultaat te boeken. Baars slaagde erin een afschrift te bemachtigen, zodat Dronkers na de oorlog zijn falsificatie niet kon ontkennen.²⁰⁹ Begin 1941 kreeg Dronkers ook verbinding met de illegaliteit; via M.P. van der Kulk leverde hij gegevens over de Abwehr aan mr Carel Abraham, leider van een illegale organisatie in Amsterdam.²¹⁰ Dronkers stond daar bekend onder het alias Groenewegen. Op een gegeven moment vonden er arrestaties plaats en daardoor werd hij verdacht van verraad; in Vrij Nederland werd voor hem gewaarschuwd: werkt onder de naam Groenewegen Pzn.²¹¹ Het staat overigens niet vast dat hij een hand heeft gehad in die arrestaties.²¹² J. Dronkers werd op 9 december 1948 voorwaardelijk buiten vervolging gesteld.

5 april 1941: Gerth van Wijk

De op Sumatra geboren W.A.T. Gerth van Wijk was van goede afkomst, goed opgeleid en had goede relaties.²¹³ Voor zijn mobilisatie was hij in Spanje werkzaam geweest. In september 1940 kreeg hij groot verlof en het lukte hem met toestemming van de Duitsers naar Spanje terug te keren; hij arriveerde op 26 september in Madrid. Daar werd hij de maand erop benaderd door ene Pablo die hem daarna als agent rekruteerde. Pablo was het alias van Sonderführer K.E. Kühenthal van de KO Spanien.²¹⁴ Na een kort verblijf te Berlijn en 's-Gravenhage in de periode 5-20 november kreeg hij rond 2 of 3 december van Pablo te horen dat hij naar Londen zou moeten reizen om daar contact met de Nederlandse regering te leggen. Maar eerst moest hij zijn oom in Tanger opzoeken die daar als consul werkzaam was. Men wilde weten wat diens houding ten opzichte van Duitsland was. Die bleek anti-Duits te zijn. Een tweede bezoek aan zijn oom vond plaats in februari 1941. Eind maart instrueerde Pablo hem in het gebruik van onzichtbare inkt. Zijn opdracht was zich te laten aannemen als diplomatieke koerier tussen Londen en Madrid. Via Lissabon vloog hij op 5 april naar Groot-Brittannië. Daar werd hij na voorafgaand overleg met de Nederlandse autoriteiten aangehouden en naar de Patriotic School getransporteerd. Zijn activiteiten hadden argwaan gewekt, ook bij de Britse autoriteiten. Op 8 juli bekende hij agent te zijn, minstens twee spionagerizen naar Tetuan en Tanger te hebben gemaakt en met een missie naar Londen te zijn gestuurd. Hij vertelde te worden gechanteerd door bedreigingen aan het adres van zijn in Nederland wonende familie. De Britten geloofden hem en namen aan dat hij een zwakkeling was. Voor de rest van de oorlog werd hij geïnterneerd. Na zijn overbrenging naar Nederland werd hij in afwachting van te nemen maatregelen op 12 juli 1946 in vrijheid gesteld.²¹⁵

19 juni 1941: Steiner

F.S. Steiner werd in 1905 te Antwerpen uit Nederlandse ouders geboren.²¹⁶ In 1939 monsterde hij als tweede machinist aan op het ss Paul Rene te Oostende, dat in juni 1940 door gebrek aan water in Lissabon afmeerde. Steiner kwam daar in contact met de Duitser George Hofmann die hem kennis liet maken met Kromholz van het plaatselijke Duitse consulaat-generaal.²¹⁷ Hij werd gerekruteerd en kreeg onderricht in het gebruik van geheime inkt. Hij kreeg daar de benodigheden voor en twee adressen in Lissabon om zijn gegevens heen te sturen over scheepsbewegingen van en naar de Verenigde Staten, bomschade en de stemming onder de bevolking als gevolg van bombardementen, vliegtuigbewegingen en gegevens over de luchtmachtraining. Op 31 mei 1941 bereikte hij Glasgow.²¹⁸ Hij ging werken bij zijn broer in Liverpool die daar een garage exploiteerde. Naar eigen zeggen stuurde hij geen rapporten naar Lissabon, maar toen hij dankzij mededelingen eind januari 1942 van Jack Verlinden kon worden aangehouden, vond men de adressen, enig poeder voor de inkt en enkele speciale pennen nog in zijn bezit.²¹⁹ Hij werd in februari 1942 geïnterneerd en in

²⁰⁹ Zie voor Baars' naoorlogse rol als informant: De Graaff; Wiebes, *Villa Maarheeze*, p. 66-.

²¹⁰ AMJ CABR, J. Dronkers. PV dd 16-4-1948, verhoor M.P. van der Kulk.

²¹¹ Vrij Nederland, 2e jaargang, no 4.

²¹² Christmann was met een van zijn V-mannen, ene Lucas alias Loenen, verantwoordelijk geweest voor het oprollen van Abrahams organisatie. AMJ CABR, H. Rouwendal. PV dd 21-1-1948, verhoor Christmann. Volgens Kapitein (in *Tussen Verraders en Spionnen*, p. 105) was 'Lucas' een agent van MI6 die bij Duinkerken gepakt was en sindsdien voor de Duitsers werkte.

²¹³ TNA WO 208/5272. The German Secret Service, augustus 1942, p. 101-103.

²¹⁴ TNA KV 2/102. Summary.

²¹⁵ CABR. Nog in te zien: JUSLON 11187. 351 BNV. Bij NAPRO in te zien: KV 2/1145.

²¹⁶ NA JUSLON, 11257. Bijlage 10 inzake F.S. Steiner, ongedateerd.

²¹⁷ Kapitan Krumbholz?

²¹⁸ NAPRO, KV 4/120. Nota dd 27-7-1942 van Milmo met als bijlage een agentenlijst.

²¹⁹ MI5 merkte op: 'Identified and detained upon information given to M.I.5 by an S.I.S. agent. Precisely the same information had been given to S.I.S. in Lisbon by the same agent more than a year previously but had never been passed to M.I.5.'

juli 1945 overgebracht naar Nederland, waar hij ter beschikking werd gesteld van het Bureau Nationale Veiligheid.²²⁰ Hij werd niet gedetineerd en ging in Oostende wonen.²²¹

Maart 1942: Pay

Op zondag 22 maart 1942 vertrok kapitein P.J. Schipper met een in Hansweert gekocht bootje vanuit IJmuiden naar Engeland.²²² Hij had aan boord de jood David Davids uit Zandvoort en Arthur Pay, een ‘West-Indiër, die ik [Schipper] kende als bandleider uit Rotterdam en die naar ik meen Engelschman was’. Surinaamse musici in Nederland kregen het al voor de oorlog moeilijk; in 1937 had de Amsterdamse burgemeester een speelverbod voor Surinamers ingesteld. ‘Het is in de praktijk voldoende gebleken, dat deze Surinamers een funesten invloed uitoefenen op jeugdige meisjes, die ééndeels zich voelen aangetrokken door de zwarte huidkleur van deze lieden, anderdeels zich laten meeslepen door hun barbaarsche muziek.’²²³ Met die muziek werd jazz bedoeld. De Duitse bezetter was een soortgelijke mening toegedaan.

De reis duurde twee etmalen en ze kwamen aan in Margate. Ze werden ondervraagd en al snel werd vastgesteld dat de ‘Jew and the West Indian had indeed been oppressed and that they were genuine refugees.’²²⁴ Er bestaat jammer genoeg geen CABR-dossier over Pay. Het enige is zijn Engelandvaardersverhoor.²²⁵ Daar blijkt niets verdachts uit. Hij mocht zelfs de Verenigde Staten bezoeken en in Vrij Nederland werd een interview met hem gepubliceerd.²²⁶ In september 1942 werd hem en Davids het Bronzen Kruis toegekend.²²⁷

Bill Hooper was in mei 1940 te Londen hartelijk ontvangen door Felix Cowgill, tweede man van Section V, de contraspionage-afdeling van MI6.²²⁸ Een van de afdelingen van Section V had het Iberische schiereiland als werkterrein en een der medewerkers daar was Kim Philby, de later berucht geworden dubbelspion.²²⁹ Hij kreeg daar ontcijferde Abwehr-telegrammen uit Spanje en Portugal op zijn bureau. ‘We received an intercepted telegram showing that the Abwehr was sending two agents to South America on the Spanish SS "Cabo de Hornos". With a carelessness which was all too frequent in Abwehr communications, their names were given in full.’ Dankzij dergelijke ontcijferde telegrammen – ze werden wel ISOS-berichten genoemd²³⁰ – hadden de Engelsen een ‘very full picture of the Abwehr in the peninsula. We knew the names, pseudonyms, addresses, cover functions, and real functions of most of the staff at Madrid headquarters and at the many out-stations, such as Barcelona, Bilbao, Vigo, Algeciras, etc.’ Hier moet overigens worden aangetekend dat de Abwehr met de rest van de Wehrmacht geen reden had te twijfelen aan de veiligheid van hun berichtenverkeer via de Enigma-vercijfermachine. Jammer dat de MI6-archieven gesloten zullen blijven, want dan zou ons verhaal *Agenten naar de overkant* heel wat vollediger en nauwkeuriger zijn geweest. In een naoorlogs MI6-rapport merkt professor Hugh Trevor-Roper op: ‘Our knowledge of the German Intelligence Service, its organisation, its personnel, and its activities against the Western Powers and in the Balkans, is very imperfect from 1939 to 1941, adequately representative from 1940 to 1943, and from 1943 to 1945 probably complete.’²³¹ In 1983 vertelde Cowgill over de gekraakte Abwehr-berichtenwisseling, de ISOS-berichten: ‘At first they were little more than fragments of German intelligence signals, in German, and either meaningless or almost so. But in a surprisingly short time, certainly less than a year, we were reading Canaris’s traffic and that of the Sicherheitsdienst, too. From that basis we could, therefore, work towards first the control of the German intelligence service wherever and whenever it appeared, and then the liquidation of that service.’²³² Dankzij ISOS-berichten konden volgens West 3.575 agenten

²²⁰ NA JUSLON, 11257. Brief dd 20-7-1945 van Min van Justitie aan Militair Commissariaat voor het Rechtsherstel. Hoare [ed], *Camp 020*, p. 177-178.

²²¹ NA JUSLON, 11257. Aantekening inzake Steiner, ongedateerd.

²²² AMJ CABR, J.A. Dijkstra. PV dd 3-7-1946, verhoor Schipper.

²²³ Wouters, *Ongewenschte muziek*, p. 291.

²²⁴ Hoare [ed], *Camp 020*, p. 183.

²²⁵ NA MvO Londen, 2209. Verslag verhoor Pay dd 13-4-1942.

²²⁶ NA JUSLON, 4960. CID-notitie dd 18-8-1942.

²²⁷ NA MvO Londen, 119, 19420615. KB van 3-9-1942, no 3.

²²⁸ Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, p. 296.

²²⁹ Philby, *My silent war*, p. 30-, 36, 38.

²³⁰ ISOS was de afkorting van Intelligence Service Oliver Strachey; het had betrekking op handmatig gecijferd Abwehr-berichtenverkeer. Er bestonden ook ISK-berichten. ISK was de afkorting van Intelligence Service Knox; het had betrekking op via de Enigma-codeermachine gecijferd Abwehr-berichtenverkeer.

²³¹ PRO, CAB 154/105. The German Intelligence Service and the war, ongedateerd, anoniem [Trevor-Roper].

²³² Brown, "C", p. 311.

Abw 08-Agenten naar de overkant

worden geïdentificeerd, waarvan er 675 waren gearresteerd.²³³

18 mei 1942: Dronkers

Ene Verkuyl vroeg C.J. Klever, een zwager van J.M. Dronkers, of hij mensen kende die voor de Duitsers als spion naar Engeland wilden gaan; althans, zo verklaarde Dronkers in 1942.²³⁴ Hij was echter al in 1938 gerekruteerd voor spionage in Engeland; zijn gefingeerde berichten maakte hij thuis op.²³⁵ Maar naar eigen zeggen dus in 1942 wilde Johan Dronkers wel, als het goed betaald werd. Hij werd in contact gebracht met Verkuyl, maar deze kon hem niets over de financiële aspecten vertellen. Daarop vond een ontmoeting plaats met Doktor Schneider. Omdat zijn opleiding een paar maanden zou gaan duren en Dronkers bij de PTT een laag salaris kreeg, stemde Schneider in met een maandelijkse toelage van 100 gulden tijdens de opleiding. Dronkers' vrouw zou voor de tijd dat haar man in Engeland zat 150 gulden per maand ontvangen.

Omstreeks 16 maart begon Dronkers zijn opleiding, tweemaal per week 's avonds in Schneiders kantoor in de Vondelstraat te 's-Gravenhage. Schneider was hoogstwaarschijnlijk het alias van Rittmeister Doktor Köhler die werkzaam was voor I Heer van Ast Nederlande. Dronkers kreeg les over de organisatie van het Engelse leger. Aan de overkant moest hij te weten komen in hoeverre de infanterie was gemotoriseerd; de Duitsers wilden ook alles weten over antitankwapens en luchtafweergeschut. Ze hadden gehoord van een nieuwe tank, de Crusher, en elk gegeven daarover was welkom. Dronkers moest ook te weten komen of het waar was dat er een of andere speciale munitie tegen tanks was voor het 25-ponds-geschut. Ook informatie over Amerikaanse en Canadese troepen in Engeland werd op prijs gesteld.

Zijn berichten moest hij met geheime inkt (suikervrije alcohol met kinine) noteren, daarna camoufleren als een gewone brief en verzenden naar een adres in Portugal, dan wel in Zweden. De adressen waren met potloodtekens gemarkeerd in zijn Nederlands-Engelse woordenboek. Na september 1942 moest hij proberen weer terug te keren naar het continent.

Het was Schneiders bedoeling Dronkers alleen te laten oversteken in de Joppe, maar Dronkers vroeg voor assistentie om twee medepassagiers. Hij suggereerde J.B. de Langen, iemand met wie hij bij de PTT werkte, en verzocht Schneider Verkuyl te vragen nog een kandidaat te leveren. Dat werd een zekere Mulder die iets van navigatie en scheepsmotoren zou weten.

In de namiddag van zaterdag 16 mei vertrokken ze vanuit Hellevoetsluis. Onderweg kregen ze motorpech en moesten de zeilen hijsen. Maandagmorgenvroeg werden ze door een Engels schip op sleeptouw genomen naar Harwich. Daar aangekomen vond de gebruikelijke ondervraging plaats, waarna ze voor verdere verificatie werden overgebracht naar de Patriotic School. Daar werden ze ondervraagd door Jackson. Eind mei beklagden ze zich over hun lange verblijf daar. Op 16 juni werd Dronkers in aanwezigheid van Jackson door een andere man ondervraagd over Dronkers' familie en kennissen. Toen besloot Dronkers de waarheid te vertellen. Hiermee eindigde Dronkers zijn op 19 en 20 juni schriftelijk afgelegde verklaring ten overstaan van colonel W.E. Hinchley Cooke, inspector Bridges en detective sergeant Bertram Harris. Waarom besloot Dronkers de waarheid te vertellen?

Eind juni 1942 lichtte de Nederlandse minister van Justitie zijn ambtsgeenoot van Buitenlandse Zaken in over gegevens van Nederlanders die in Engeland arriveerden.²³⁶ Toevallig kwam met enkele andere Nederlanders, die inmiddels in de Patriotic School hadden verbleven, het gesprek op andere aldaar verblijvende Nederlanders, waarbij zij den naam noemden van een zekeren Dronkers. In het kaartstelsel [van de Centrale Inlichtingsdienst, de CID] kwamen verschillende namen Dronkers voor, waarbij één, van wien het bekend was, dat hij vóór den oorlog in Nederland voor de Duitsers had gewerkt.' Door via de Engelsen het adres van deze Dronkers te verifiëren, kreeg men bij de CID het vermoeden dat het om dezelfde persoon ging. Het werd goedgevonden dat een der CID-ambtenaren, A.J.J. Vrinten²³⁷, zou deelnemen aan een nieuw verhoor van Dronkers. Hij had toen al zes verhoren doorstaan, maar ondanks een lichte verdenking had men geen bewijzen van zijn onbetrouwbaarheid kunnen krijgen.²³⁸

²³³ West, *MI 6*, p. 238.

²³⁴ AMJ PolKab, P 274/47. Brief dd 12-8-1942 van Nederlandse ambassade te Londen aan Departement van Justitie, no 17/2436/G, met als bijlage een Engelstalige verklaring dd 20-6-1942 van Dronkers. Wests beschrijving in *MI 5* (p. 264) is niet accuraat. Bruin; Van der Werff, *Vrijheid achter de horizon*, p. 105-106.

²³⁵ Hoare [ed], *Camp 020*, p. 192.

²³⁶ AMJ PolKab, P 274/47. Afschrift brief dd 27-6-1942 van Justitie aan Buitenlandse Zaken, no 1684/P. 6b.

²³⁷ Brijnen van Houten; Kikkert, *Brandwacht in de coulissen*, p. 155. Vrinten in PEC 4C II, p. 1367.

²³⁸ In de officiële geschiedenis van MI5 wordt (op p. 228) opgemerkt: 'Generally speaking the Allied Security Services were not invited or

Abw 08-Agenten naar de overkant

Toen Dronkers werd geconfronteerd met de van Vrinten afkomstige CID-gegevens, zag hij in dat zijn verhaal onderuit was gehaald. ‘De Engelsche Dienst is voor de medewerking in dezen buitengewoon dankbaar geweest.’²³⁹ Justitie bepleitte vervolgens een nauwere samenwerking met de Engelsen. ‘Immers, indien dadelijk na aankomst van Dronkers daarover bericht was ontvangen, was de Centrale Inlichtingendienst oogenblikkelijk in staat geweest alle inlichtingen, die aldaar waren, te verstrekken.’

Na de oorlog vertelde J.A. Mulder dat hij in het voorjaar van 1942 in café Brastagi aan de Kneuterdijk in 's-Gravenhage kennismakte met ene Kuchlin die hem in contact bracht met ene Verkuil.²⁴⁰ Naoorlogs onderzoek leerde dat Mulder op z'n minst een grote fantast was en dat mogelijk een zekere André North een rol had gespeeld.²⁴¹ Dit laatste is vrijwel zeker onjuist, maar onbekend is hoe de lijnen hebben gelopen; ‘Kuchlin’ is mogelijk identiek aan J. Köchling die we onder *Gruppe III, linecrossers en het R-Netz* ‘Boegheim’ zullen behandelen.²⁴² De naam Verkuyl/Verkuil werd na de oorlog verbonden aan A.H.M. Verkuyl.²⁴³ Mulder werd evenals Dronkers vastgezet op verdenking van spionage. Op hem was een oproepingskaart gevonden voor een keuring ten behoeve van het Vrijwilligers Legioen Nederland.²⁴⁴ Dit verklaarde hij door te zeggen dat hij na ingezet te zijn aan het Oostfront gehoopt had daar over te kunnen lopen naar de Russen. Hij vertelde verder in 1940 journalist te zijn geweest voor de Haagsche Courant en daarna de zwarte handel te zijn ingegaan. In april 1943 mocht hij Camp 020 verlaten.²⁴⁵ Begin 1946 keerde hij terug naar Nederland, waar zijn zaak werd geseponneerd.

Terugkomend op fantasie: Dronkers werd in de Patriotic School ondervraagd door Jackson, hetgeen het alias was van de Nederlander Oreste Pinto. Die was toen in dienst van MI5 en het kwam dus niet in zijn hoofd op de CID in te lichten.²⁴⁶ In zijn boek *Spy-catcher* verhaalt hij uitgebreid over Dronkers, maar eist alle eer van de ontmaskering zelf op.²⁴⁷ Enkele details, zoals de postadressen, werden op een paar foutjes na correct vermeld, maar de cruciale rol van de door Vrinten aangedragen gegevens blijft onvermeld. Hij noemt Dronkers een V-man van Strauch, waarover later meer, maar Köhler is waarschijnlijk een betere kandidaat. Dronkers werd op 31 december 1942 opgehangen.

In 1990 schreven Hinsley en Simkins nog dat de Engelsen Abwehr-berichten hadden onderschept en gedecodeerd die meldden dat er een zeeman, waarschijnlijk een Nederlander, naar Engeland zou worden gestuurd; deze zou zijn brieven naar onschuldige postadressen ondertekenen met het alias Karel van Dongen.²⁴⁸ De ondervrager was niet op de hoogte van deze informatie, vanwege de bron zéér geheim, alleen het hoofd van het ondervragingscentrum wist ervan. Deze noteerde op 16 juni dat Dronkers de meest waarschijnlijke kandidaat was en het meest overeenkwam met de beschrijving van Karel van Dongen. Dit was op dezelfde dag dat Vrinten bij Dronkers' verhoor aanwezig was en dat Dronkers bekende.

Mei/juni 1942: Meiler

De dag waarop Dronkers in Engeland was aangekomen, maandag 18 mei, vertrok vanuit Lissabon een andere Nederlandse agent richting Verenigde Staten.²⁴⁹ Farago plaatst Meilers vertrek in augustus 1942, maar Klinkenberg – die heeft uitgevonden dat de door Farago genoemde Walter Koehler in werkelijkheid Alfred Meiler heet – kan op

(..vervolg)

encouraged to assist in interrogation. Experience showed that the disadvantages which their permanent presence in a British establishment of this kind entailed outweighed any occasional advantage which might be obtained from their knowledge of their own countries.’

²³⁹ In een brief dd 1-7-1942 betuigde major Haylor zijn dank voor de door Vrinten verleende medewerking. PEC 4C II, p. 1368.

²⁴⁰ AMJ PolKab, P 274/47. Brief dd 4-3-1946 van Wooning aan directeur-generaal van politie te 's-Gravenhage, no P 31/46.

²⁴¹ AMJ PolKab, P 274/47. Rapport dd 18-3-1946 van R. de Jong. \ André North was een alias van Andor Kaszó; zie hiervoor verder: Kluiters, ‘Geheim agent QE-13’, *Andor Kaszó en de illegaliteit*, manuscript in het NA, 2.21.424.132.

²⁴² In *Vrijheid achter de horizon* van Bruin en Van der Werff is (op p. 106) sprake van Sander Kuchling, ‘directeur van een N.V. en nota bene hoofd van de SS-afdeling Hilversum’.

²⁴³ AMJ PolKab, P 274/47. Brief dd 4-3-1946 van Wooning aan directeur-generaal van politie te 's-Gravenhage. \ A.H.M. Verkuyl kon na de oorlog niet meer worden ondervraagd: hij was in november 1944 overleden.

²⁴⁴ AMJ CABR, J.A. Mulder. PV dd 2-2-1948.

²⁴⁵ Hoare [ed], *Camp 020*, p. 192.

²⁴⁶ In dit licht bezien is het huichelachtig dat Pinto later schrijft: ‘We were all on the same side, fighting for the same general cause, but we had not pooled our information. There were always those petty rivalries and jealousies, the urge to keep the “plums” of information to one’s own headquarters, which tended to mar the co-operation between different services and different countries, all ostensibly on the same side for the same purpose.’ Pinto, *Spy-catcher*, p. 124.

²⁴⁷ Pinto, *Spy-catcher*, p. 80-93.

²⁴⁸ Hinsley; Simkins, *British Intelligence in the Second World War 4*, p. 337.

²⁴⁹ De gegevens over A. Meiler zijn, tenzij anders aangegeven, afkomstig uit: Farago, *The game of the foxes*, p. 645-657; Klinkenberg, *Buitenlandse Zaken*, p. 245-282; Hinsley; Simkins, *British Intelligence in the Second World War 4*, p. 228-229.

Abw 08-Agenten naar de overkant

grond van archiefstukken bij het ministerie van Buitenlandse Zaken melden dat Meiler op 18 mei aan boord zou gaan van het Portugese schip *Guinee*. Wie en wat is deze Meiler geweest?²⁵⁰

Hij werd eens veroordeeld voor het stelen van enkele duizenden guldens van een vriend; van de straf van anderhalf jaar zat hij zes maanden uit. In de Lohofstraat te Venlo had hij een winkel in radio- en elektrotechnische artikelen: *Electro Meiler*.²⁵¹ In juli 1930 deed hij aangifte van of kreeg hij vergunning voor het in zijn bezit hebben van een vuurwapen. Omstreeks 1932 werd hij lid van de NSB en in 1935 of 1936 vervulde hij de functie van groepsleider te Venlo.²⁵² Jarenlang onderhield hij goede relaties met Udo von Bonin die in 1931/1932 vice-consul werd te Venlo; Von Bonin werd in 1938 bekend door het Hoffmannschandaal (hij werd toen genoemd als verantwoordelijke voor een in de Verenigde Staten opgerolde spionagegroep met als vedette Johanna Hoffmann).²⁵³ Von Bonin was in de jaren 1924 tot 1937 ook chef de bureau en correspondent van de Venlose firma Nedinsco, een dochteronderneming van het Duitse Zeiss, gespecialiseerd in optische instrumenten en in Nederland gevestigd om de restricties te ontduiken die Duitsland na de Eerste Wereldoorlog waren opgelegd.²⁵⁴

Tijdens het begin van de aanval op Nederland, 10 mei, bevond Meiler zich in Amsterdam; vijf dagen later vertrok hij naar Venlo.²⁵⁵ Naar eigen zeggen volgde hij op verzoek van Von Bonin, dan verbonden aan Ast Niederlande, in 's-Gravenhage een seincursus die 'ongeveer een jaar' zou hebben geduurd: doel was zijn uitzending als agent naar de Verenigde Staten. In Parijs – waar Von Bonin inmiddels hoofd was geworden van I Marine – kreeg hij een vervolgcursus; om daar te komen kregen hij en zijn vrouw paspoorten op naam van Köhler of Koehler, mogelijk op 31 mei 1941.²⁵⁶ Walter Stockmann – die in 1938 in Marseille was gearresteerd op verdenking van spionage – werd in augustus 1940 toegevoegd aan Ast Parijs.²⁵⁷ Over Meiler kwam hij het volgende te weten. Kapitän zur See Von Bonin, in augustus 1940 Leiter geworden van I Marine in Parijs, had Meiler gerekruteerd. In 1941 kreeg deze bij Ast Niederlande een seinopleiding. Toen Von Bonin in juni 1941 werd opgevolgd door Korvettenkapitän Thomas Hübner, liet deze Meiler vier maanden aanvullend seinonderwijs geven, dit in combinatie met het leren bouwen van zendontvangers; Hübner zelf gaf hem militaire instructie. Kort voor zijn vertrek eind maart 1942 kreeg Meiler te horen, dat een van zijn hoofdtaken het vergaren van informatie over kernenergie-research zou zijn. Hij werd hiertoe geïnstrueerd door prof Albers uit Danzig.

Meilers opdracht was zoveel mogelijk gegevens te vergaren over kernenergie, zelf een zendontvanger te bouwen en daarmee zijn rapporten naar Duitsland te zenden, elke vrijdag (of zondag) om acht uur 's morgens. Die opdracht was voortgevloeid uit een rapport van de in de Verenigde Staten werkende agent R 2232 dat Nest Bremen op 12 november 1940 had bereikt. De agent in kwestie, de Duitse chemicus Alfred Kohlhaus, schreef daarin dat meerdere heliumgenererende fabrieken bezig waren hun productie te verhogen. De Verenigde Staten hadden het monopolie op deze productie.²⁵⁸ Kohlhaus verbond hier de gewaagde suggestie aan dat de verhoging te maken had met een ontwikkeling op het gebied van de nucleaire fysica, mogelijk experimenten om kernenergie voor militaire doeleinden te benutten. Zijn rapport werd als onbelangrijk afgedaan. Toen hij in de zomer van 1941 in Bremen vertoefde, schreef hij er een lange verhandeling over, maar hij werd nog steeds niet serieus genomen. Pas op 19 januari 1942 toonde Oberst Josef Schmid, hoofd I Luft, belangstelling en vroeg Bremen om aanvullende gegevens. Het balletje ging rollen en Meiler kreeg een korte introductie in de beginselen van nucleaire fysica. Het plan was dat hij met zijn vrouw op een door de Abwehr in Madrid verstrekt visum naar Argentinië zou reizen. De Abwehr ter plekke bleek echter niet in staat te leveren en hij bedacht een alternatief. Hij bezocht de Amerikaanse consul in Madrid en vertelde een Abwehr-agent te zijn op weg naar de Verenigde Staten om vandaaruit over troepenbewegingen te gaan rapporteren. Hij liet zijn handleiding zien voor het bouwen van een zender, zijn zendschema, code en roepletters, chemicaliën voor geheime inkt en een vergrootglas; hij liet ook contant geld, reischeques, juwelen, zeldzame postzegels en gouden munten zien

²⁵⁰ Dr. Winfried Meyer verricht momenteel een studie naar joden die door de Abwehr als agent zijn uitgezonden.

²⁵¹ In het Algemeen adresboek van Nederland 1939 staat hij op p. 883 vermeld als groothandel in elektrotechnische artikelen.

²⁵² AMJ CABR, A. Meiler. PV dd 24-11-1948, verhoor H.R. van Velzen.

²⁵³ Zie voor Johanna Hoffmann bijvoorbeeld: Leverkuehn, *Der geheime Nachrichtendienst der deutschen Wehrmacht im Kriege*, p. 71.

²⁵⁴ Volgens naoorlogs onderzoek van Farago zou 'Koehler' op 15-10-1885 te Gouda geboren zijn en na spionage tijdens de Eerste Wereldoorlog in augustus 1939 opnieuw als agent te zijn gerekruteerd. Meiler werd op 1-8-1891 te Nijmegen geboren.

²⁵⁵ In de periode 17-6-1940 tot 30-7-1940 heeft Meiler te Amsterdam ingeschreven gestaan op het adres Keizersgracht 178^{hs}.

²⁵⁶ Farago beweert, waarschijnlijk abusievelijk, dat Meiler 'for some time' in New York had gewoond als een 'slapende' Abwehr-agent tot hij op 17-6-1941 naar Duitsland werd teruggeroepen in verband met financiële onregelmatigheden betreffende Abwehr-fondsen onder zijn beheer. In zijn bibliografie vermeldt Farago dat hij microfilm rolls in zijn bezit heeft van de 'ML-Series' betreffende Ast Hamburg en Nest Bremen. Het kan toch niet zo zijn dat hij die filmrollen in privé-eigendom heeft! Mogelijkerwijs heeft hij kopieën van de films: men kan dergelijke kopieën kopen.

²⁵⁷ NA BNV, 3336. Final interrogation report no CI-FIR/73 inzake W. Stockmann dd 29-1-1946.

²⁵⁸ Dat was bijvoorbeeld de reden waarom Duitse zeppelins niet waren gevuld met het inerte helium, maar met het gevaarlijke waterstof.

Abw 08-Agenten naar de overkant

ter waarde van 6.230 dollar. Hij bood de consul aan als dubbelagent voor de Amerikanen te gaan werken en J. Edgar Hoover, hoofd van de Amerikaanse veiligheidsdienst FBI, nam het aanbod aan. Tot zover Farago's relaas.

Meiler had ook het Nederlandse consulaat ingeschakeld. De consul daarvan rapporteerde op 2 februari 1942 over een bezoek van drie dagen terug. Dat was dus 31 januari en die datum lijkt in tegenspraak te zijn met Farago's chronologie. In minder dan twaalf dagen zou Meiler dan zijn 'nucleaire' cursus hebben gevolgd en naar Madrid zijn gereisd. Toch moet het niet onmogelijk worden geacht dat de Abwehr in dit geval snel en adequaat heeft gehandeld. Meiler vertelde de Nederlandse consul zijn zaak in Venlo voor 30.000 gulden te hebben verkocht; met dat geld kocht hij vervolgens een huis in Naarden. Volgens gegevens van de gemeentepolitie stond Meiler daar ingeschreven van juli 1940 tot maart 1942.²⁵⁹ Alweer een discrepantie: eind januari 1942 zat hij al in Madrid.²⁶⁰ Hij verkocht het pand voor omgerekend 15.000 dollar (de consul vermoedde dat het meer was).

Met hulp van medewerkers van een Spaanse inlichtingendienst, de Servicio de Investigación de la Policía Militar, kwamen Meiler en zijn vrouw via Hendaye in Madrid aan. Hij had daartoe een speciaal Spaans visumstempel in zijn Nederlands paspoort gekregen: hij mocht Spanje waar ook verlaten (dus niet alleen via de grensplaats van binnenkomst). Het was toen de bedoeling dat hij omstreeks 20 februari 1942 per schip, de Cabo de Buena Esperanza, naar Argentinië zou afreizen. Dat zou niet doorgaan; we meldden al dat hij zich op 18 mei zou inschepen voor een rechtstreekse reis naar New York.

Meiler vertelde dat hij daar op omzichtige wijze contact moest gaan opnemen met professor Fermi, professor De Beye en een zekere professor Lawrence. Met De Beye werd de Nederlandse Nobelprijswinnaar P.J.W. Debye bedoeld, Fermi was Nobelprijswinnaar E. Fermi en Lawrence was Nobelprijswinnaar E.O. Lawrence, uitvinder van ondermeer de cyclotron, een deeltjesversneller.

In New York stond een FBI-delegatie hem op te wachten, maar alleen Meilers vrouw kwam de loopplank af. Wat bleek het geval te zijn: enkele weken daarvoor was Alfred wegens longontsteking onderweg van boord gehaald, en hij verbleef in een ziekenhuis in Florida. Het duurde enige tijd voordat het FBI klaar was met het inrichten van een zendstation; de eerste (door het FBI geregisseerde) uitzending vond plaats op 7 februari 1943.²⁶¹ De maand februari werd bevestigd door Stockmann.

Gedurende zo'n twee jaar betrof het de verzending van gegevens over van alles en nog wat, maar niet over kernenergie. Toch scheen de Abwehr tevreden te zijn met Meilers 'resultaten'. Hoover was er na de oorlog publiekelijk trots op de Duitsers te hebben misleid; hij vermeldde Meiler als 'Albert van Loop'. Maar Farago kwam erachter dat het aantal officieel verzonden berichten van en naar Meiler in werkelijkheid niet juist was: het bleken er meer te zijn en een deel daarvan in een afwijkende code, dat is afwijkend van de door Meiler getoonde code. In zijn echte rol als driedubbelagent zou hij hebben gewerkt voor Oberst Waag, een neef van Canaris bij Ast Parijs. Geld voor deze rol was van belang; het FBI had hem zo'n 6.000 dollar afgenomen, maar in werkelijkheid bezat hij zo'n 16.000 dollar: het verschil had zijn vrouw in een corset om haar omvangrijke gestalte Amerika binnengesmokkeld.

Via een koerier uit Rochester wist Meiler echte berichten naar Duitsland te laten zenden; via andere koeriers kon hij schriftelijk minder urgente berichten per post versturen. Er bestaat een mogelijkheid dat de Duitse Abwehr/RSHA-agent Erich Gimpel (nummer 146) aan Meiler refereert als hij in zijn boek vertelt over zijn toevallige ontmoeting in 1944 te New York met de Nederlander Henry Louten.²⁶² Die Louten was in Berlijn en Hamburg opgeleid als Abwehr-agent en over Spanje naar de Verenigde Staten gereisd. 'Geef nu schijnberichten door naar Duitsland. We ontdekken de zaak, maar spelen verder met hem. Henry Louten is agent van de F.B.I.' Gimpel moest evenals Meiler gegevens over kernenergie gaan verzamelen, maar werd uiteindelijk door het FBI gearresteerd.

Farago meldt triomfantelijk te hebben ontdekt dat Meiler het FBI misleidde door via een andere zender berichten te versturen. Volgens een brief dd 26 juli 1944 was dat echter mogelijk al bekend.²⁶³ Volgens een 'very confidential report' dat de Nederlandse veiligheidsdienst in Londen juist had ontvangen werkte Meiler nog steeds voor de Duitsers. 'He has constructed a secret W/T. and every Friday-night he sends information to Huebner of I.M. Paris.' Volgens

²⁵⁹ In het bevolkingsregister van de gemeente Naarden werd hij op 30-3-1942 uitgeschreven naar een onbekende bestemming. AMJ CABR, A. Meiler. Mededeling gemeente Naarden.

²⁶⁰ In het Engelandvaardersverhoor van Van Os uit augustus 1942 staat: 'In Maart of April 1941 vernam ik van kapitein VOORHOEVE, dat MELICH of MELICH uit BAARN, een Jood, vermoedelijk een gevluchte Duitse Jood, toen vertrokken is naar de U.S.A. met Duitse papieren. Hij zou een Gestapo-agent zijn.' NA JUSLON, 10140. Verhoor dd 21-8-1942 van G. van Os.

²⁶¹ Meiler is mogelijk identiek aan Pat J, al vond diens eerste uitzending al eind 1942 plaats. Hinsley; Simkins, *British Intelligence in the Second World War 4*, p. 228-229.

²⁶² Gimpel, *De man die de oorlog zou winnen*, p. 30, 57.

²⁶³ NA JUSLON, 13321. Brief dd 26-7-1944 van Derksema aan De Groot. Getuige een brief van Derksema had hij al in 1942 van Meiler gehoord. Klinkenberg, *Buitenlandsche Zaken*, p. 270.

Abw 08-Agenten naar de overkant

Farago was Meilers zendschema gewijzigd: in plaats van op vrijdagen ging hij op zaterdagen of zondagen uitzenden.²⁶⁴ De geciteerde mededeling heeft dus mogelijk betrekking op Meilers niet geregisseerde uitzendingen. Gezien Gimpels opmerking mag worden verondersteld dat Meiler door de Abwehr werd gewantwoord, ondanks het feit dat zijn uitzendingen op vrijdagen niet onder controle van het FBI stonden. Dit laatste is twijfelachtig: het FBI mag in staat worden geacht de informatie die Meiler over bepaalde onderwerpen bereikte te beperken tot niet-schadelijke informatie. Stockmann vertelde dat Meiler gewoonlijk eens per week uitzond, soms tweemaal per week, op donder- en vrijdagen.

Meilers financiën behoeven nog enige toelichting. Hij had van een dame in Lissabon 10.000 dollar gekregen voor doorgave aan ene mevrouw Wolf in New York. Dat is hem niet gelukt: het FBI nam hem dit bedrag af. De beoogde ontvanger bleek echter Daniël Wolf te zijn: een Nederlandse aandeelhouder van de filmmaatschappij nv Cinefina die naar New York was verhuisd.²⁶⁵ In het eerderevermelde weekblad *De Doodklok* van Van Poppel werd in oktober 1940 nog aan Wolf gerefereerd: 'Marcel Wolff, alom berucht door zijn broertje Daniël Wolff uit Wassenaar, destijds de leverancier van Rood-Spanje, en die zich in Mei j.l. met succes naar "Het Paradijs der Beschaving" heeft ingescheept.²⁶⁶ Wolf, directeur van nv Spoorhout, zou tijdens de burgeroorlog in Spanje twee vliegtuigen hebben geleverd aan de republikeinse regering.²⁶⁷ In november 1938 had hij de International Jewish Colonisation Society opgericht om joden de gelegenheid te geven te emigreren naar Alaska, Suriname, Nieuw-Zeeland en Kenia. Later zou hij ook driehonderduizend gulden schenken aan het anti-nationaal-socialistische blad *De Blaasbalg*.

P. Brijnen, de selfmade inlichtingenman die we in *Inleiding* 'De Kriegsorganisation in Nederland' in het kader van F.J. Koch al hebben genoemd, was in de jaren dertig betrokken geraakt bij de Nederlandsche Beweging voor 'Eenheid door Democratie' en haar persorgaan *Eenheid door Democratie* dat propaganda voerde met de leuze 'Mussert noch Moskou'.²⁶⁸ De ledenlijst vormde ook een geschikte bron voor aspirant-agenten die tegen Duitsland wilden werken. Dergelijke organisaties kampen altijd met financiële problemen en de EdD vormde daar geen uitzondering op. Besloten werd aan te kloppen bij Daniël Wolf, volgens Brijnen een 'natuurtalent in zaken', die toen kantoor hield aan het Lange Voorhout naast het Koninklijk paleis. Met het argument dat er veel geld nodig was om tegenwicht te kunnen bieden aan de NSB werd Wolf om een bijdrage gevraagd. Hij schreef twee cheques uit – een van 10.000 en een van 165.000 gulden – en EdD kon weer vooruit.²⁶⁹ Brijnen meldt dat Wolf tijdens de oorlog in New York overleed; wat hij niet meldt was dat Wolf een informant van GS III was geweest.²⁷⁰ Voor zijn vertrek naar New York had hij zijn aandelen in Cinefina quasi overgedragen aan zijn juridisch raadsman H.A.J.M. Kusters voor de duur van de oorlog.²⁷¹ Deze verhuisde naar Parijs om vandaaruit Wolfs breed gespreide belangen te behartigen, onder andere bij de nv Montan te 's-Gravenhage²⁷², nv Organon te Oss en Maatschappij Ificos. Op verzoek van GS III zou Kusters hebben samengewerkt met het Deuxième Bureau, een Franse inlichtingendienst.²⁷³ Volgens een BNV-rapport was Kusters tweemaal voor diefstal veroordeeld en stond hij in dienst van het Deuxième Bureau.²⁷⁴ Tijdens de oorlog had hij ook contact met Ast Parijs.

²⁶⁴ Farago, *The game of the foxes*, p. 651.

²⁶⁵ Wolfs vrouw verbleef met de kinderen in Durchgangslager Westerbork.

²⁶⁶ Joden als belagers van onze cultuur, *De Doodklok*, 18-10-1940.

²⁶⁷ De Keizer, *Het Parool* 1940-1945, p. 91, 561.

²⁶⁸ Brijnen van Houten; Kikkert, *Brandwacht in de coulissen*, p. 27, 38-.

²⁶⁹ De Nederlandsche Beweging voor 'Eenheid door Democratie' werd tijdens de oorlog geliquideerd door Verwalter M.H.H. Franssen die we al bij *Een stel apart: Protze en Skrodzki* 'Hooper en Van Buuren' zijn tegengekomen.

²⁷⁰ In 1937 is Wolf voor ruim een halfjaar eigenaar geweest van Huize Maarheeze, Rijksstraatweg 675, Wassenaar. Na de oorlog werd deze villa het onderkomen van de Buitenlandse Inlichtingendienst en de Nederlandse stay-behind organisatie Sectie Algemene Zaken. De Graaff; Wiebes, *Villa Maarheeze*, p. 39.

²⁷¹ M15 had een rapport over Wolf die op het adres Buitenhof 47 zaken dreef als onder andere wapenhandelaar. 'He was then known to have traded extensively with Germany and was suspected of being in touch with their espionage organisation working through agents in Belgium and Holland.' In dat kader werd ook F.C. Smith verdacht; hij zou contact hebben gehad met de Witrus Nicolas Doubensky die voor de Duitse geheime diensten zou werken. Smiths broer J. Smith was secretaris van de firma Sodeco SA te Brussel, een handelsmij die aan Wolf toebehoorde. Wolf ontmoette hem daar op 10-5-1940 en op 16-5-1940 gingen ze getweeën op weg naar Parijs, vanwaar ze op 21-6-1940 Engeland wisten te bereiken. Op 4-9-1940 vertrokken ze naar de Verenigde Staten, waarbij Wolf een opdracht van het Britse ministerie van Bevoorrading (Supply) op zak had voor het opkopen van wapens in Zuid- en Centraal-Amerika. Alleen al de aankoop van een partij antiluchtdoelgeschut zou hem een winst van £ 500.000,- hebben opgeleverd. NA JUSLON, 13171. Brief dd 15-10-1943 van E1A; verhoor dd 15-11-1943 van J. Smith.

²⁷² Een prikkelend gegeven gezien een mogelijke binding met A.D. van Buuren van nv Montan Export.

²⁷³ NA JL, ds 218, P 124/5420.

²⁷⁴ Kusters en Letsch waren begin jaren dertig werkzaam geweest voor een Franse inlichtingendienst, sectie India. NA JL, ds 218, P 124/5420???? Brief dd 17-3-1944 van BI aan Departement van Justitie, met als bijlage een bericht van de Chef de la Section C.E. (contraspionage) van de Direction Generale des Services Spéciaux.

Abw 08-Agenten naar de overkant

Volgens I.A.M. Schmutzer, een te Madrid verblijvende Nederlander, kwam hij in januari 1944 in contact met Kusters.²⁷⁵ Eind maart 1944 kwam Kusters wederom naar Madrid, ditmaal vergezeld van Jan Letsch. Schmutzer had Letsch al in december 1943 leren kennen en had via hem af en toe zijn brieven naar Nederland verstuurd.²⁷⁶ Kusters en Letsch vertelden over een Nederlandse jood uit Venlo die in 1942 als Duits agent via Spanje naar de Verenigde Staten was gestuurd. Deze had het hoofd van I Marine in Parijs, directeur van een groot textielconcern te Berlijn, geseind over zijn gebrek aan geld. Korvettenkapitän Hübner, Leiter van I Marine Ast Parijs²⁷⁷, probeerde toen via zijn relatie Hubert Everstein of Eversteyn²⁷⁸ van de firma Porm geld naar New York te krijgen, maar dat kwam niet aan.²⁷⁹

De Duitser P.J.F. Porm had in het begin van de twintigste eeuw te Brussel zijn firma Porm en Co opgericht die was gespecialiseerd in de import van kunstleder, wasdoek, boekdrukkerslinnen enzovoort.²⁸⁰ In 1914 was hij als Duitser naar Nederland afgevoerd, maar hij had, toen Duitsland Brussel had bezet, kunnen terugkeren. In november 1918 had hij wederom moeten vertrekken en was uiteindelijk in 's-Gravenhage terechtgekomen. In 1920 had hij daar zijn firma Porm en Co laten inschrijven bij de Kamer van Koophandel. Het ging hem voor de wind met de handel in diverse goederen; zo werd hij een der grootste exporteurs van Nederlands strokarton. In 1937 richtte hij te Parijs de Etablissement PORM Cie op; Everstijn, zijn procuratiehouder te 's-Gravenhage, werd er als directeur aangesteld. Toen de oorlogsdreiging almaar groter werd, liet Porm hem voor de vorm de aandelen overnemen, want in de vorige oorlog was hij al een keer financieel ernstig benadeeld. In december 1939 kreeg Porm bezoek van Hübner – directeur van de firma Knauth en Co te Berlijn die als grossier en exporteur optrad voor de Koetitzer Ledertuch und Wachstuchwerke AG te Koetitz bij Dresden – voor het sluiten van een zakelijke overeenkomst. Begin juni 1940 bezocht Hübner hem opnieuw, ditmaal niet in burger maar in het uniform van een Kapitänleutnant, vergezeld van een Leutnant Dierks, ook in marine-uniform. Het is niet waarschijnlijk dat Abwehr-zaken hier een rol speelden.²⁸¹ Nadat Hübner in Parijs terecht was gekomen, stelde Porm Hübner – hij moest hem nu met de naam Gruber aanduiden – voor aan Everstijn, zodat de laatste voor eventuele hulp bij 'Gruber' kon aankloppen. Op deze wijze was het contact Hübner-Everstijn tot stand gekomen.

Later hoorde Schmutzer dat het FBI het geld in New York in beslag had genomen. Dat moet de poging zijn geweest waarbij Letsch en Israel van Messel waren betrokken. Volgens Stockmann rapporteerde Meiler omstreeks april 1944 geld te hebben ontvangen. Van Messel was een joodse koopman die midden 1941 vanuit Rotterdam naar Frankrijk was vertrokken.²⁸² In Parijs schakelde hij de hem goed bekende koopman H.O. Trautwein in om een visum voor Spanje te pakken te krijgen.²⁸³ Deze introduceerde hem bij een chef van de Sicherheitsdienst in Parijs, ene Alisch, maar kreeg het visum niet. Van Messels verblijf in Frankrijk en zijn in Rotterdam achtergebleven gezin werden gedekt door de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft.²⁸⁴

Letsch had Van Messel benaderd voor een overschrijving naar ene Koopman in New York, Meiler dus; volgens

²⁷⁵ AMJ PolKab, P 94/49. Afschrift memorandum inzake Letsch dd 20-2-1948 van Wooning.\ Schmutzer in PEC 6C, p. 60-.

²⁷⁶ Volgens de vrouw van de vertegenwoordiger van Bureau Inlichtingen in Spanje was in december 1943 naast Letsch ook Kusters in Madrid. Hertzberger, *Door de mazen van het net*, p. 214.

²⁷⁷ Volgens Carl Eitel had de Britse geheime dienst op het hoofd van Hübner een prijs gezet van duizenden ponden. NA BNV, 2623. Camp 020 interim report inzake C. Eitel dd 9-11-1944.

²⁷⁸ Everstein (Essesteijnstraat 16 Voorburg). NA JL, ds 218, P 124/5420. Nota Axis intelligence activities in Holland, July 1944.\ AMJ CABR, I. van Messel. Fotokopie BNV-rapport dd 7-10-1946 van F. van der Ploeg en H.G. Meijers, verklaring H.C.F. Everstijn.\ AMJ CABR, C.G. Slavenburg. PV dd 14-10-1948, verhoren Slavenburg en Porm.

²⁷⁹ Eversteyn was reported in June 1944 seeking to have 3.300 dollars placed at disposal of Jan Koopman.

²⁸⁰ NA BNV, 3126. Fort-Blauwkapel-ondervragingsrapport no 324/1 inzake Porm dd 23-7-1946.

²⁸¹ Porm trachtte zijn firma's en personeel te behouden en reisde daar veel voor. De benodigde Passierscheine kon hij eerst van Stein krijgen, later werd dat Conrad.

²⁸² AMJ CABR, I. van Messel. Fotokopie brief dd 15-12-1947 van het Franse Ministère de l'Intérieur aan Spijker met als bijlage een Franstalig rapport over Van Messel.

²⁸³ Trautwein (30-7-1898 Bremen) huwde op 8 december 1928 te Saarbrücken met de Nederlandse A.H.L. van der Kooy (18930624 Pandang NI); hij werd op 4 maart 1929 bij de Haagse Vreemdelingendienst ingeschreven (komende van Wilhelmshaven). Op 18 augustus 1933 werd hij ambtshalve uitgeschreven; hoogstwaarschijnlijk was hij eerder, zonder zich te laten uitschrijven, naar Londen vertrokken. Daar was hij in overleg met de Reichsstelle für Wirtschaftsausbau (Göring) als directeur werkzaam van de K.M. Gleesen and Co Ltd. Deze firma hield zich bezig met de export van textielgoederen. Trautwein was tevens directeur van Gleesen Mining Co voor de exploitatie van kobalt, nikkel en wolframijnen in Mexico. Op 3 september 1939 kwam hij in Nederland aan (was hij gewaarschuwd?); hij woonde er Benoordenhoutscheweg 205 's-Gravenhage, waar hij ook verbonden was aan ALIMEX en Nedespana. Het kantoor van ALIMEX was gevestigd in het pand Konijnenlaan 40 Wassenaar: het adres van E. Baillieu, de eerderevermelde van spionage verdachte secretaresse die in de meidagen werd geïnterneerd. Trautwein werd 19-04-1941 uitgeschreven wegens vertrek naar Parijs. AMJ CABR, I. van Messel. Brief dd 19-1-1946 van Haagse politie.

²⁸⁴ AMJ CABR, I. van Messel. Afschrift brief dd 27-7-1942 van Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft aan Zentralstelle für Jüdische Auswanderung.

Abw 08-Agenten naar de overkant

Van Messel was dat voor ondersteuning van ondergedoken joden.²⁸⁵ Van Messel maakte 3.300 dollar over naar zijn relatie Maurits van Gelder in New York die het geld daar aan Koopman zou overhandigen. Everstein betaalde Van Messel ter compensatie de tegenwaarde uit, circa 60.000 peseta's.²⁸⁶ In Parijs had Everstein Kusters leren kennen en omdat Kusters hem geld schuldig was, werd Kusters ingeschakeld om geld naar de agent in New York te sturen. Kusters kende Letsch via de filmmaatschappij nv Metro Goldwyn Mayer en nam hem in vertrouwen. Hun relaties in de filmwereld zouden hen in staat stellen dergelijke betalingen onopvallend te verrichten. In maart 1944 stapten Kusters en Letsch in Madrid naar het Amerikaanse consulaat om daar de Duitse plannen uit de doeken te doen. Daarna keerden ze naar Parijs terug. Kusters werd daar toen gearresteerd in verband met zijn betrokkenheid bij het vervoeren van post uit Nederland naar Parijs voor Dutch Paris. Letsch kon het wantrouwen van de Abwehr echter wegnemen en Kusters en hij waren in september 1944 zover dat alle voorbereidingen waren getroffen. Het was de bedoeling Letsch naar de Verenigde Staten te sturen; hij had daar immers de nodige relaties in de filmwereld en zou daar de financiële basis vormen voor de Abwehr-agenten ter plaatse. Dat is wat Letsch aan Schmutzer had verteld; de plaatselijke vertegenwoordiger in Madrid van Bureau Inlichtingen, de Nederlandse inlichtingendienst, vertelde hij iets anders.²⁸⁷ Letsch was 11 juli 1944 met zijn vrouw in Madrid aangekomen waar ze in het Palace hotel logeerden. Hij vertelde het volgende: van Hübner had hij opdracht gekregen contact op te nemen met professor Debije wiens proefnemingen op het gebied van explosieven in een vergevorderd stadium waren. Een door Hübner erbij geroepen Duitse munitie-expert sprak over atoomontleding van uranium met behulp van zwaar water en heliumgas. Letsch kreeg dus Meilers opdracht. Hij vertrok half november en schreef zijn vrouw in Madrid geregeld uit de Verenigde Staten. Volgens Schmutzer konden daar door toedoen van Letsch ongeveer dertig mensen worden gearresteerd. In vrede-tijd, medio 1945, keerde Letsch terug naar Madrid waar hij een verblijfsvergunning aanvraag, mogelijk omdat het verkrijgen van een Frans visum voor Parijs moeilijkheden opleverde.²⁸⁸

Meilers CABR-dossier levert vrijwel geen informatie op. Het bevat slechts de vermelding van het gerucht dat hij in New York woonde en daar een grote juwelierszaak zou hebben.²⁸⁹ In 1953 is nog sprake van een signalering in het opsporingsregister.²⁹⁰

23 juni 1942: Grobben

J.J. Grobben was al op jonge leeftijd gaan varen.²⁹¹ Medio 1941 vertrok hij als bootsman aan boord van het ss Saint Cerque op een reis die uitgebreid is beschreven in *Soldaat van Oranje* van Hazelhoff Roelfzema. In april 1942 was Grobben weer in Nederland en hij werd door ene Beckers uitgenodigd voor een bezoek aan de Oostduinlaan, het adres dat de gebroeders Erasmus later dat jaar ook bezochten. Daar kreeg hij les in het schrijven met geheime inkt, want het was de bedoeling dat hij in een Amerikaanse haven zou drossen, er een baantje zou zoeken en via brieven zou gaan rapporteren. Hij ontving tijdens de instructie 10 gulden per dag, alsmede een reisonkostenvergoeding. Tevergeefs deed hij moeite achter de methode van ontwikkeling van de inkt te komen, maar dit proces was slechts bij vier of vijf personen in Duitsland bekend. Op 14 mei 1942 vertrok hij, maar bij de eerste gelegenheid vertelde hij de Britten over zijn geheime missie.²⁹² Na zijn aanhouding in Gibraltar op 6 juni kwam hij op 22 of 23 juni 1942 in Engeland aan²⁹³ en vertelde nog meer: 'Een zekere SNIJDERS (?), Belg en wonende aan de Calandtstraat te Rotterdam [J.Th. Köchling], werft mensen aan in havenplaatsen, die les krijgen in morse en als zij hiermee klaar zijn krijgen zij een geheime zender thuis. Zoo werden mensen aangeworven in Delfzijl en Dordrecht. De twee broers VAN DER PLUIM, shiphandlers en wonende te Rotterdam aan de Prins Hendrikkade, werken voor dien vent en zij hebben mij ook zoo'n aanbod gedaan. Zij maken verteringen van f.40.- à f.50.- per avond, dus moeten zij wel een hoop geld verdienen. Zij vertelden mij, dat een en ander was om een nieuwe vijfde colonne klaar te hebben in geval van een Engelse invasie en de Duitsers terug moesten trekken. De Engelsen hebben mij naar SNIJDERS gevraagd, doch

²⁸⁵ AMJ PolKab, Zaak Sanders, ds 3, map 50. PV dd 22-6-1947 inzake Van Messel. \ AMJ CABR, I. van Messel. Fotokopie BNV-rapport dd 7-10-1946, verklaring I. van Messel.

²⁸⁶ Na de oorlog was Van Messel onderwerp van een controverse. In een artikelenreeks in *Strijdt uit 1947* werd hij van collaboratie beschuldigd. Op 1-3-1949 werd besloten tot zijn voorwaardelijke buitenvervolginstelling.

²⁸⁷ NA JL, ds 218, P 124/5420. Afschrift rapport, ongedateerd, van Hertzberger, bij BI ontvangen op 19-7-1944.

²⁸⁸ NA JL, ds 218, P 124/5420. Brief dd 20-7-1945 van Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Ministerie van Justitie, no 4386 Geheim Archief.

²⁸⁹ AMJ CABR, A. Meiler. PV dd 24-11-1948, verhoor D.M. Spoor.

²⁹⁰ AMJ CABR, A. Meiler. Sententiekaart.

²⁹¹ NA JUSLON, 10121. Verhoor dd 14-8-1942 van J.J. Grobben; 4825. Rapport inzake Grobben dd 11-8-1942.

²⁹² Zie voor de mening van de Camp 020-commandant: Hoare [ed], *Camp 020*, p. 52.

²⁹³ NAPRO, KV 4/120. Nota dd 27-7-1942 van Milmo met als bijlage een agentenlijst.

Abw 08-Agenten naar de overkant

ik heb geantwoord hem niet te kennen. Dit speelt in Holland af, is dus een zuiver Hollandsche zaak en bovendien wou ik zoo gauw mogelijk vrij zijn. Hoe meer je praat des te langer houden ze je vast.’ Aangenomen mag worden dat deze info de Engelsen ‘in due time’ toch heeft bereikt. Na uitgebreid te zijn verhoord kwam hij vrij en mocht weer gaan varen. Voor de Politie-Buitendienst ging hij rapporteren over de betrouwbaarheid van zeelieden.²⁹⁴ Onder *De Schutgroep* worden de gebroeders Van der Pluym behandeld.

Augustus/september 1942: Hartog

De jood J.J. Hartog was directeur van de firma ESVEHA te 's-Gravenhage en zocht naar wegen om met zijn gezin Nederland te ontvluchten.²⁹⁵ Via eerdergenoemde Liffers, een vooroorlogse zakenrelatie van Hartogs ouders, kwam hij in contact met Mat Janssen van Ast Münster en vroeg deze om raad en hulp.²⁹⁶ Janssen nam hem mee naar een ontmoeting met Kurt von Hübnershofen alias Werner. Daar werd hij gerekruteerd om als agent vanuit Buenos Aires met geheime inkt geschreven economische rapporten naar Janssens adres in het Duitse Goch te sturen. In augustus-september 1942 vertrok hij met zijn vrouw en kind²⁹⁷ via Hendaye naar Argentinië. Janssen heeft één rapport van hem ontvangen, daarna niets meer. Hartog was in Suriname terechtgekomen. Pas na de oorlog kwam door het verhoor van Janssen Hartogs rekrutering aan het licht. Schoorvoetend gaf hij een en ander toe, maar het leek duidelijk te zijn dat het slechts een middel was geweest om Nederland te ontvluchten. Janssen vertelde dat deze gang van zaken ook van toepassing is geweest op de jood A.S. de Rood, al werd deze gerekruteerd door Ic Ast Nederlandse.²⁹⁸

1 oktober 1942: de gebroeders Erasmus

Op deze dag kwamen Jaap en Bram Erasmus in Ramsgate aan, waar zij onmiddellijk de autoriteiten op de hoogte stelden van het feit dat zij als Abwehr-agenten vanuit Vlissingen waren overgestoken. Zij worden verder beschreven onder *Het R-Netz in Nederland* ‘De Boer en Kielema’.

December 1942: De Graaf

Onder *Van Poppel* werd verteld dat Jos van Poppel in 1941 als rekruteur voor Leutnant Klingenburg van Ast België II ging werken, waarbij het de bedoeling was saboteurs via vluchtlijnen in Engeland, de Verenigde Staten en Canada te krijgen. In een naoorlogs verhoor vertelde Van Poppel over ene De Graaf die mogelijk had gereflecteerd op een advertentie van Klingenburg.²⁹⁹ Er kan worden getwijfeld aan het waarheidsgehalte van deze mededeling – waarschijnlijk is het Van Poppel zelf geweest die hier de hand in had – maar feit is dat hij zich De Graaf herinnerde als een keurige vent, kantoorbediende en Canadees van geboorte die een ontmoeting had met Klingenburg. In een betalings-overzicht van het Bureau Nationale Veiligheid inzake Van Poppels agenten komt op 1 november 1943 een vermelding voor van het per giro overmaken van 100 gulden aan ene De Graaf, Amsterdam-Zuid, ‘Pb. A.35/1689’.³⁰⁰ Later hoorde Van Poppel van Klingenburg dat De Graaf was aangezocht om als propagandist naar Canada te worden uitgezonden. Na een opleiding in Brussel is De Graaf uitgestuurd.

Dit sluit min of meer aan op de spaarzame feiten uit Belgische bron over ene Johannes de Graaf, een Abwehr-saboteur die de sabotageschool in de Wetstraat te Brussel bezocht.³⁰¹ Daarna kreeg hij nog in de maanden oktober-december 1941 een opleiding in de Veydtstraat. Vervolgens werd hij naar Engeland gestuurd, waar hij in december 1942 aankwam. De Graafs medecursist Guy Wijckaert kreeg een verdere opleiding in sabotage en werd vervolgens naar Engeland gestuurd. Een combinatie van de gegevens uit de twee bronnen en enig zoeken in de vele kartotheekkaarten met de naam J..... de Graaf(f) leverde het volgende op. Er is een Johannes de Graaf geweest die in 1918 in

²⁹⁴ NA JUSLON, 5196. Rapport dd 31-8-1942 van Grobben, no 1.

²⁹⁵ NA JUSLON, 12687. Brief dd 12-6-1945 van CC.306522/E.1.A/S.

²⁹⁶ NA JUSLON, 12687. Verklaring dd 19-4-1944 inzake J.J. Hartog.

²⁹⁷ NA BNV, 2853. Field interrogation report no 031/G0395/LJC inzake J.M. Janssen dd 3-5-1945.

²⁹⁸ Bij de rekrutering van De Rood was Koberg betrokken.

²⁹⁹ AMJ CABR, J.F.M.J.C. van Poppel. PV dd 1-8-1945, verhoor Van Poppel.

³⁰⁰ AMJ CABR, J.F.M.J.C. van Poppel. PV dd 26-7-1945.

³⁰¹ SOMA, AA 1312. Notitie Abwehr-sabotagescholen, ongedateerd.

Abw 08-Agenten naar de overkant

Edam is geboren, maar dan Edam in de provincie Saskatchewan in Canada. Zijn vader Jacob de Graaf vertelde desgevraagd in 1947 dat het de Canadese nationaliteit is geweest die zijn zoon ertoe aanzette lid te worden van de NSB en de Weer-Afdeeling.³⁰² Zijn in Amsterdam wonende zoon werd wegens zijn Canadese nationaliteit kort na de capitulatie van Nederland door de Duitsers gearresteerd. 'Daar mij bij geruchte ter ooren was gekomen dat hij als zoodanig in Polen in de mijnen te werk zou worden gesteld, ben ik lid van de N.S.B. geworden, om hem vrij te krijgen, wat ook inderdaad gelukt is. Na zijn invrijheidstelling is Johannes [in augustus 1940] ook lid van de N.S.B. geworden, om uit de handen van de Duitschers te blijven. Later is dit ook de reden geworden, dat hij toen is toe getreden tot de W.A. Als W.A.-man was hij in het bezit van een zwarte uniform broek en een paar laarzen. In Juni of Juli 1941 is hij op illegale wijze naar Engeland gegaan. Bij zijn aankomst in Engeland is hij aldaar, voor de duur van den oorlog geïnterneerd. Dit hoorde ik eerst na den oorlog. [...] Ik weet niet op welke wijze of mijn zoon tijdens de bezetting naar Engeland is gekomen, hij heeft mij daar nimmer over ingelicht. Momenteel is hij te Londen werkzaam als boekhouder, naar ik meen, in het parfumerie bedrijf. Zijn adres waar ik correspondentie met hem wissel is 49 Eton Ave - Londen NW 3, ik weet niet of dit ook zijn woonadres is.'

Johannes' vader plaatste het vertrek van zijn zoon uit Amsterdam³⁰³ midden 1941: dat komt dan inderdaad in de buurt van de aanvang van diens opleiding in Brussel. De reden voor zijn internering is dus onbekend; in principe is het niet onmogelijk dat men in Engeland door mededelingen van Engelandvaarders wist dat Johannes lid van de NSB was en hij dus geïnterneerd werd. Gelukkig wordt dit in de officiële MI5-geschiedenis enigszins toegelicht.³⁰⁴ Johannes de Graaf was in april 1942 op de Britse ambassade te Madrid gaan werken, waar hij zich bezighield met vluchtelingen. In december van dat jaar reisde hij naar Engeland. Daar werd hij als verdacht beschouwd en tweemaal verhoord; er werd echter niets belastends gevonden. Later werd zijn verhaal aan de hand van de Index³⁰⁵ gecontroleerd en toen bleek dat een deel van zijn vlucht uit België was georganiseerd door iemand die ervan werd verdacht voor de Duitsers te werken: Louis Debray.³⁰⁶ De Graaf werd opnieuw ondervraagd en uiteindelijk bekende hij agent met een sabotage-opdracht te zijn. Toch werd hij niet ter dood veroordeeld, maar geïnterneerd. Het was de praktijk van MI5 om agenten, waarvan door het ontbreken van fysieke bewijzen (als bijvoorbeeld een zendontvanger, geheime inkt of sabotagemiddelen) hun schuld niet overduidelijk kon worden aangetoond, niet openbaar gerechtelijk te vervolgen.³⁰⁷ Een eventuele veroordeling inzake deze agenten kon een straf opleveren die geen doodstraf inhield. Dat kon het publiek en de vijand de indruk geven dat spionage met minder dan de doodstraf kon worden bestraft. Levende agenten vormden tevens een vraagbaak voor eventuele toekomstige kwesties.

Zou hij hebben meegewerkt aan het Double Cross-spel? Zijn medewerking zou kunnen verklaren, waarom hij niet als andere Nederlandse geïnterneerden na de oorlog naar Nederland werd gedeporteerd, al kon zijn Britse nationaliteit hierbij mogelijk een hindernis hebben gevormd. Indien dit laatste het geval is geweest, zal zijn keuze makkelijk zijn geweest, omdat hij weten kon dat hij in Nederland voor zijn lidmaatschap van een verboden organisatie zou worden vervolgd. Gehuwd was hij niet, dus wat lette hem in Engeland te blijven?

Zijn dossier werd in verband met Johannes' Britse nationaliteit in 1948 overgedragen aan de Amsterdamse Vreemdelingendienst; de afloop is onbekend.³⁰⁸

(toevoeging EV): Het MI5-dossier van De Graaf, waarvan Frans Kluiters de gegevens niet meer heeft kunnen verwerken, biedt een mooie aanvulling op bovenstaand portret, vooral over de manier waarop hij met de Abwehr in contact is gekomen.³⁰⁹ De Graaf is inderdaad geboren in Canada op 9 november 1918, uit Nederlandse ouders. Het gezin keerde in 1926 terug naar Nederland, waar het zich in Amsterdam vestigde. In 1936 ging Johannes de Graaf als bediende werken bij de Electro Oxy-Acetyleen Gasfabriek, waar hij het tot boekhouder bracht. Na zijn vrijlating in juni 1940 werd hij door zijn neef, de houthandelaar Tobias Nieuwenhuis, een fervente NSB-er, voorgesteld aan Jos van Poppel, die we reeds leerden kennen als vooroorlogs agent van Abwehr II. Vervolgens stelde van Poppel hem in augustus 1940 voor aan 'Bakker', dat is Klingenburg van Abwehr II. Volgens het MI5-dossier werd De Graaf lid van

³⁰² AMJ CABR, J. de Graaf. PV dd 9-4-1947, verhoor J. de Graaf.

³⁰³ Johannes woonde in de Valeriusstraat; dat is in zuidelijk Amsterdam. De uitbetaling van 100 gulden door Van Poppel aan 'De Graaf' had als adres een postbus in Amsterdam-Zuid. Jammer genoeg kunnen de houders van postbussen uit die tijd niet meer worden achterhaald.

³⁰⁴ *The Security Service*, p. 220.

³⁰⁵ De Information Index werd opgebouwd uit verhalen van Engelandvaarders. De Name Index omvatte details over personen en de Geographical Index over zaken, adressen en steden. *The Security Service*, p. 224.

³⁰⁶ Hoare [ed], *Camp 020*, p. 236.

³⁰⁷ *The Security Service*, p. 228.

³⁰⁸ AMJ CABR, J. de Graaf. Brief dd 2-2-1948 van PRA Amsterdam aan Vreemdelingendienst.

³⁰⁹ TNA, KV2/125, J. de Graaf. De meest belangwekkende stukken zijn de ondervraging van De Graaf in Patriotic School in december 1942 en het Liquidation Report on the case of Johannes De Graaf.

Abw 08-Agenten naar de overkant

de NSB op aandringen van Van Poppel. In augustus 1941 vertrok De Graaf samen met Klingenburg naar Brussel, waar De Graaf werd geïntroduceerd bij 'Lucien Moreels'. De werkelijke naam van deze Abwehr II-agent was Joseph Uytendhoef, wiens woning door de Abwehr gebruikt werd als safe house en 'brievenbus'. Op 4 januari 1942 stelde Uytendhoef hem voor aan 'Louis'; dit was Louis Debray, die sinds begin 1941 voor de Abwehr werkte en er onder meer in geslaagd was een ontsnappingsroute van Roubaix naar Marseille te penetreren.³¹⁰ Via deze lijn vertrok De Graaf in januari 1942 naar Frankrijk en Spanje, waar hij tot december 1942 werkte in het Brits consulaat in Madrid.

Augustus 1943: Baarn en Knopff

Onder 'De gebroeders Dierks en hun agenten' hebben we de rekrutering vermeld van een van Gerhard Dierks' agenten: Baarn. Een in het Duitse Bunde wonende koopman, Wilhelm Klaaszens, was al vòòr mei 1940 verbonden aan Ast Hamburg.³¹¹ Kort na mei 1940 ontmoette hij, waarschijnlijk door tussenkomst van de Winschotense stationsrestauratiehouder J.P. Bolhuis, Tijbo Nieland; Bolhuis was een zwager van Nieland's broer. Nieland was in 1933 lid geworden van de NSB en tijdens de mobilisatie was hij als sergeant in Jutfaas geleverd. Daar leerde hij Jaits Zwart kennen, een kelner uit Amsterdam. Op last van GS III, de militaire inlichtingen- en veiligheidsdienst, werd Nieland op 13 mei 1940 geïnterneerd; twee dagen later werd hij vrijgelaten.³¹² Hoogstwaarschijnlijk was hij op de lijst van te interneren personen gezet, omdat zijn gedrag hem verdacht had gemaakt: hij werd door zijn vele grenspassages verdacht van spionage, al kon er niets bewezen worden. Klaaszens rekruteerde Nieland om als werver voor Ast Hamburg te werken. Hij ging 150 gulden per maand verdienen. Omstreeks september 1940 bezocht Nieland zijn kennis Zwart in de Passage-bar in Amsterdam en vroeg hem of hij 'ook mensen wist, die voor hem wilden werken. Het bleek mij [Zwart] toen, dat deze gevraagde personen moesten werken voor een Duitse Dienst, naar mijn vermoeden annex spionage.' In december zocht Nieland hem op in gezelschap van Klaaszens (alias Kersten) en informeerde weer naar aan te werven personen.³¹³ Zwart, die 30 gulden per maand voor zijn moeite ontving, was in diezelfde tijd in contact gekomen met de neger M.W. Baarn die graag terug wilde naar zijn vaderland Suriname. Baarn, een oud-bokser, had diverse baantjes gehad die niet goed betaalden.³¹⁴ Zwart bracht hem in contact met Nieland, Klaaszens en Gerhard Dierks. Na zijn rekrutering kreeg Baarn (alias Bill) een seinopleiding ten huize van Schulze die voor de lessen in de weekends uit België overkwam.³¹⁵ Schulze, een alias van W.J.P. D'Hooghe die als seininstructeur voor Thomson I Marine Ast België werkte, veranderde later van adres, mogelijk omdat Baarn's regelmatige bezoeken door zijn huidskleur gingen opvallen. Baarn kreeg daarna met een zoemertje les op zijn eigen kamer. Tijdens de seincursus, december 1942 tot maart 1943, kreeg hij les in het gebruik van geheime inkten; ook kreeg hij van ene kapitein Werner les in het identificeren van vliegtuigen, schepen enz. Zijn seinopleiding werd voltooid in het Franse Les Sablons. Met de codenaam Jumbo werd hij naar Brazilië gezonden.

Het vervolg staat beschreven in *Hitler's spies* van Kahn.³¹⁶ Op 9 juni 1943 vertrok uit het Franse havenplaatsje Arcachon onder commando van Heinrich Garbers de Passim met twee agenten aan boord: Wilhelm Heinrich Knopff en Marcus William Baarn. Ze waren met een zendontvanger uitgerust en met 12.500 dollar in diverse valuta op weg naar Brazilië waar Baarn zou gaan rapporteren over scheepsbewegingen.³¹⁷ Begin augustus roeiden ze in een rubberboot naar de kust waar ze onmiddellijk werden gearresteerd. De Braziliaanse autoriteiten hadden hen opgewacht en we mogen aannemen dat dit geschiedde op grond van door de Engelsen ontcijferd Abwehr-berichtenverkeer. Later kregen in Suriname gestationeerde Nederlandse inlichtingenofficiëren de kans Baarn te ondervragen.³¹⁸ Na negen jaar Braziliaanse gevangenis kwam Baarn in Suriname aan.³¹⁹

³¹⁰ (toevoeging EV): Het gaat om de route die geleid werd door Joseph Dubar, alias Jean du Nord (E. Verhoeyen, *Un réseau belge du Nord*, in : *Revue du Nord*, LXXVI, no. 306, juillet-septembre 1994, p. 545-564.

³¹¹ De gegevens over Baarn zijn, tenzij anders aangegeven, afkomstig uit: AMJ CABR. T. Nieland.

³¹² Nieland was op 7-8-1933 lid van de NSB geworden (stamboekno 7444); op 4-2-1944 werd hij geroyeerd.

³¹³ Nieland zocht Zwart ook wel op in gezelschap van H. Duken.

³¹⁴ NA JUSLON, 13314. Rapport inzake M.W. Baarn dd 16-9-1953; verklaring dd 26-9-1944 van Baarn; verklaringen dd 20-9-1944 en 21-9-1944 van Baarn.

³¹⁵ SOMA, AA 1312. Ondervragingsrapport inzake W.J.P. D'Hooghe, ongedateerd. Een kopie van het oorspronkelijke rapport – het MI5 interim interrogation report uit februari 1945 – bevindt zich in NA BNV, 2581.

³¹⁶ Kahn, *Hitler's spies*, p. 287-.

³¹⁷ Een deel van het geld – 3.000 dollars in ponden, dollars en Braziliaans geld – was verborgen in de zendontvanger.

³¹⁸ Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten: supplement*, p. 218.

³¹⁹ NA, Archief Gouverneur van Suriname 1887-1951, 573.\ NA, Archief Kabinet van de Gouverneur van Suriname, 1952-1975, 2851. OOT no 37 van 10-10-1953 - 24-10-1953.

Abw 08-Agenten naar de overkant

Nieland heeft Dierks voor Ast Hamburg nog twee aspirant-agenten voor uitzending naar Engeland bezorgd: D.F. Minck en J.M. Peters. Omstreeks maart 1941 volgden ze in Hamburg een à twee weken een seincursus, maar het leidde tot niets. Minck vluchtte terug naar Nederland; hij voelde zich misleid door Nielands voorstelling van zaken.³²⁰ Volgens Peters' moeder had haar zoon de gelegenheid aangegrepen als de enige mogelijkheid om naar Canada te komen waar hij een hem bekend meisje hoopte te huwen. Waarschijnlijk kwam de Abwehr daar achter en hij werd gearresteerd. Kort na zijn bevrijding uit Bergen Belsen overleed hij op 15 mei 1945. Omdat Nieland in Dierks' ogen teveel praatte en geen nieuwe mensen meer wist te rekruteren, werd hij ontslagen. Nieland werd op 3 mei 1948 tot zes jaar gevangenisstraf veroordeeld wegens het rekruteren van Minck en voor zijn medewerking aan andere Abwehr-activiteiten.

September 1943: Goldschmidt

De in 1895 geboren mr H.S. Goldschmidt was in 1934 reserve ritmeester der Huzaren geworden.³²¹ Hij werd in april 1939 gemobiliseerd en met ingang van 3 mei 1940 werd hij commandant van het stafkwartier van het vierde Regiment Huzaren te Ede.³²² Toen het er in de meidagen opaankwam, liet hij de troep in de steek. Tijdens zijn vlucht naar de kust werd hij aangehouden; hij gaf voor op weg naar Engeland te zijn. Dit voornemen bleef hij naar eigen zeggen houden; hij was in de nazomer van 1941 'doende om naar Engeland uit te wijken met behulp van eene Haagsche organisatie'. Aangezien hij in de periode april 1939 – april 1940 tot het eerste Luchtvaartregiment te Schiphol had behoord, zal hij mogelijk via majoor H.G. van Voorthuijsen indirect contact hebben gehad met de Van Niftrik-lijn, een in Zwitserland uitmondende vluchtlijn voor voornamelijk officieren. Van Voorthuijsen trad voor die lijn op als selecteur: hij bepaalde welke personen, vooral vliegeniers, gebruik mochten maken van de beperkte mogelijkheid via Zwitserland naar Engeland te ontkomen. Gezien Goldschmidts gedrag in de meidagen zal Van Voorthuijsen hem niet hoog op de lijst hebben gezet.

In diezelfde tijd ontmoette Goldschmidt een oude Duitse vriend uit Goch, Matthias Janssen. In 1932 was hij met Goldschmidt betrokken geweest bij pogingen om goud uit de Lutine te bergen³²³; Janssen had daartoe een speciaal apparaat uitgevonden.³²⁴ Goldschmidts houding ten opzichte van Janssen moet ambivalent zijn geweest, omdat Janssen hem in 1942 dwong een uit 1932 stammend contract tussen Janssen, Goldschmidt en ene Fortuin uit Utrecht te annuleren.³²⁵ Verder werd Goldschmidt naar eigen zeggen gedwongen een 'zeer groot aantal stukken, teekeningen enz. betreffende de Lutine' aan Janssen af te staan.³²⁶ Deze laatste had toen een bureau in de Jan van Nassaustraat te 's-Gravenhage, dat volgens het bordje bij de deur tot een of andere economische organisatie behoorde, maar naar eigen zeggen deed Janssen aan 'economische spionage'. Hij vertelde Goldschmidt in 1936 door Ast Münster te zijn aangezocht voor het opbouwen van een spionagenetwerk. Zijn bureau echter sloot hij alweer in 1941 of 1942 om daarna zijn zaken vanuit Goch te regelen. Janssen trachtte in 1941 tevergeefs Goldschmidt gerekruteerd te krijgen door ene Major Doktor Schmidt te Münster, een doctor in de Chinese taal, maar deze liet Janssen twee maanden later weten geen empooi voor de aspirant-agent te hebben. Begin 1942 probeerde Janssen hetzelfde met Kapitanleutnant Helmuth Meijer van Ast Wilhelmshaven. De relatie tussen Meijer en Janssen bestond al in 1937.³²⁷ Piet van Heuveln, een bakker in Westerschelling, had Janssen in 1936 leren kennen toen die betrokken was bij pogingen van ene Becker om

³²⁰ Minck werd op 17-4-1947 wegens zijn gedragingen als lid van de Nederlandsche Landwacht tot twintig jaar gevangenisstraf veroordeeld. AMJ CABR, D.F. Minck.

³²¹ De gegevens over H.S. Goldschmidt zijn afkomstig uit: Nara 1940, p. 236. \ NA MvO Londen, 2409. Brief dd 15-12-1943 van BI aan Seymour. \ NA JUSLON, 14276. Brief dd 24-11-1943 van Min van Justitie aan Min van BuZa; 14277. Brief dd 6-12-1943 van Min van Justitie aan BI; brief dd 7-1-1944 van Min van Justitie aan Min van Oorlog; brief dd 23-2-1944 van Min van Justitie aan Min van BiZa; brief dd 2-3-1944 van Min van Justitie aan Derkema. De meest interessante gegevens komen echter uit zijn BNV-dossier. Daar bleken de meest relevante stukken uit het Justitie-archief in te zitten. Het BNV of een der opvolgers vond zijn zaak kennelijk zo interessant dat die justitiestukken gewoon permanent werden gelicht. Naar stukken uit dit BNV-dossier wordt apart verwezen.

³²² NA BNV, 2699. Verklaring dd 6-7-1943 van H.S. Goldschmidt.

³²³ La Lutine was een op de Fransen veroverd Brits fregat dat in 1799 met een lading goud- en zilverstaven op de Westergonden bij Terschelling verging. Tot in de twintigste eeuw zijn gedeeltelijk succesvolle pogingen ondernomen die kostbare lading te bergen. Grote Winkler Prins.

³²⁴ De Lutine werd op 26-4-1933 met Janssens toestel gelokaliseerd. NA BNV, 2853. Field interrogation report no 031/G0395/LJC inzake J.M. Janssen dd 3-5-1945; second interrogation report no 031/G0395 inzake Janssen dd 1-6-1945.

³²⁵ Rijksrechercheur Wooning repte nog van een groot onderzoek in 1933 inzake de vernieling van de Lutine-toren. 'De eigenaar verlangde een strafrechtelijke vervolging van den dader, die in werkelijkheid niet bestond, hetgeen ik heb kunnen aantoonen.' AMJ, PolKab O 9/41. Staat van dienst van W.C.J. Wooning dd 11-1-1941.

³²⁶ NA BNV, 2699. Brief dd 7-7-1943 van Goldschmidt aan Maas Geesteranus.

³²⁷ NA BNV, 2781. BNV-rapport inzake P.S. van Heuveln dd 7-7-1946.

Abw 08-Agenten naar de overkant

door middel van een toren het goud uit de Lutine te bergen. Van Heuveln ontmoette Meijer in 1937 tijdens een bezoek aan Janssens woning in Goch. In 1942 stelde Meijer aan Goldschmidt voor gegevens te gaan vergaren in Nederlandse officierskringen, maar deze voelde daar niet voor, al liet Meijer doorschemeren dat hij te gelegener tijd als agent naar Engeland kon worden gezonden. Het zou hem, gezien zijn optreden in de meidagen, ook moeilijk zijn gevallen in die kringen het vertrouwen te winnen. Mede-officieren beschouwden hem als een laf en zeer onbetrouwbaar individu. Op 28 mei 1942 moest hij voor de krijgsraad verschijnen en hij werd, ter zake van desertie op 14 mei 1940 gepleegd, veroordeeld tot drie maanden gevangenisstraf.

De ochtend na de veroordeling kreeg Goldschmidt van Janssen een telegram met het verzoek naar Nijmegen te komen.³²⁸ Hij ontmoette hem in de tweede klas wachtkamer en kreeg daar te horen dat hij als agent naar Zuid-Amerika zou worden gestuurd voor economische spionage. Zou er een oorzakelijk verband bestaan tussen het wel of niet uitzitten van zijn straf en zijn rekrutering als agent? In zijn woonplaats Soest werd hij door Janssen voorgesteld aan Werner uit Hamburg, een gewezen Oostenrijks zee-officier die Ford-vertegenwoordiger te Agram (Zagreb in Joegoslavië) zou zijn geweest. Werner was een alias van Kurt von Hübnershofen.³²⁹ De week erop reisde Goldschmidt in gezelschap van Janssen naar Hamburg, waar hij werd voorgesteld aan Hauptmann Tamms van I Marine Ast Hamburg. Een dag of vijf later begon zijn seinopleiding, gegeven door ene Seidler³³⁰ in pension Mecke in de Oberstraße.³³¹ Onderricht in luchtvaartangelegenheden kreeg hij van ene Greiner wiens chef Doktor Helwich was. Op Tamms na komen geen van deze namen voor op de lijst met namen van Ast Hamburg-medewerkers die Hauptmann Böckel van deze Abwehrstelle vermeldde. De laatste twee en een halve maand leerde Goldschmidt zendontvangers bouwen van ene Schmitt alias Pahl, eerst in de Reichenstraße 1, later aan de Pferdemarkt 12 of 14, waar op de vierde verdieping een radiowerkplaats onder de naam Bibliografisches Institut was gevestigd. Ten huize van ene Althoff in het dorp Hopfenbach in de omtrek van Hamburg³³² moest hij zich oefenen in het gebruik van verschillende soorten zenders. Doktor Von Rhoden gaf hem onderricht in het gebruik van onzichtbare inkten.³³³ Begin mei 1943 was hij gereed om als agent te worden uitgezonden.

Er werden twee microfoto's in de kraag van zijn kostuum genaaid; daarop stonden instructies voor het bouwen van een zendontvanger en voor het gebruik van de code. Die code werd gebruikt met behulp van het boek *Lecturao Españolas*.³³⁴ Op diverse andere plaatsen in het pak waren stukjes (oplosbare) geheime inkt verborgen. In zijn zeven pagina's tellende verklaring vertelt Goldschmidt door ingenieur Greiner naar Hendaye nabij de Frans-Spaanse grens te zijn gebracht, maar in een brief aan de plaatselijke vertegenwoordiger te Lissabon van het Londense Bureau Inlichtingen, Maas Geesteranus, schreef hij daar iets anders over.³³⁵ Zijn vertrek was oorspronkelijk bepaald op eind mei, maar er kwam plotseling bericht dat hij op 7 mei in San Sebastian moest zijn om daar diezelfde dag nog de tocht naar Lissabon te beginnen. In de haast vergat zijn begeleider – Goldschmidt noemde hem nu Gerber – Goldschmidts paspoort. In Metz kwam hij daarachter en het moest per ijlbode worden nagezonden. In Hendaye werden ze opgehaald door een auto van het Duitse consulaat-generaal te San Sebastian. Hij verborg zich in de kofferbak, waar hij pas in Spanje weer uitkwam. Hij werd er afgezet bij hotel Terminus. Daar werd hij door twee Duitsers aangesproken die hem hadden herkend aan de door Greiner/Gerber verstrekte das. Ook Greiner verscheen daar weer. Goldschmidt werd in de nacht van 7 op 8 mei door die twee Duitsers via Salamanca richting Portugese grens gereden, maar in de buurt van Bragança ontdekten zijn begeleiders dat de beoogde passeur wegens smokkelen was gearresteerd. Ze reden daarop door naar Madrid. 'Omstreeks 25 Mei 1943 verliet ik Madrid in gezelschap van Gerber (een der Duitschers uit San Sebastian) en een Spaanschen gids. Deze gaf mij aan de grens over aan een Portugeeschen collega.' Het is aannemelijk dat zijn eerste begeleider (vanuit Hamburg) dus Greiner is geweest en dat Gerber in San Sebastian werkzaam was. De gedachte gaat dan uit naar Hans Grimm, maar dat staat allerminst vast. Goldschmidt kwam via Guarda op de 27^e in Lissabon aan en hij stelde daar het Nederlandse consulaat-generaal diezelfde dag nog op de hoogte van zijn agentenopdracht. Hij had inmiddels zijn Nederlands paspoort en identiteitskaart teruggekregen en bij die gelegenheid had hij bovendien 5.000 Amerikaanse dollars gekregen. Daar moest hij een kwitantie voor tekenen op naam van Muth. In

³²⁸ Janssen had in Nijmegen als contactadres de sigarenwinkel van Aschoff. Zie hiervoor verder onder *Gruppe III, linecrossers en het R-Netz* 'Mat Janssen uit Goch'. NA BNV, 2699. Memorandum dd 7-7-1943 van Goldschmidt.

³²⁹ NA BNV, 2853. Field interrogation report no 031/G0395/LJC inzake J.M. Janssen dd 3-5-1945. Medio 1943 werd Von Hübnershofen viceconsul te Smyrna in Turkije. NA BNV, 2699. Brief dd 5-7-1943 van Goldschmidt aan Maas Geesteranus.

³³⁰ Deze Seidler was toen 21 jaar oud. NA BNV, 2699. Memorandum dd 29-5-1943 van Goldschmidt.

³³¹ Het was gebruikelijk om agenten te onderrichten in normale pensions of privé-woningen. Brammer, *Spionageabwehr und "Geheimer Meldedienst"*, p. 99.

³³² Ik heb alleen een Hopfenbach in Zuid-Duitsland ontdekt.

³³³ In CABR Damen komt een Rohden voor die Damen onderrichtte in het gebruik van onzichtbare inkt.

³³⁴ NA BNV, 2699. Memorandum dd 8-7-1943 van Goldschmidt.

³³⁵ NA BNV, 2699. Brief dd 5-7-1943 van Goldschmidt aan Maas Geesteranus.

Abw 08-Agenten naar de overkant

Hamburg had hij het alias H. Muth gebruikt, kennelijk een variatie op zijn voornaam Helmuth.³³⁶ De Duitse pas, waarmee hij naar San Sebastian was gereisd, was hem in die stad afgenomen. Doktor 'Hellwig' had hem opgedragen de Nederlandse autoriteiten te vertellen dat hij vanaf november 1942 tot mei 1943 ondergedoken was geweest bij een fotograaf Van Eijdsen op de Weteringschans te Amsterdam.³³⁷ Volgens Goldschmidt was deze Van Eijdsen in Duitse dienst; onder *Strauchs agenten in het R-Netz* 'Van Essen' komen we terug op Van Eijdsen en zijn relatie met Dierks.

De dag erop werd Goldschmidt ondervraagd door Maas Geesteranus. Er kwam toen overleg op gang met de plaatselijke vertegenwoordiging van MI6. Deze dienst was actief betrokken bij het Double cross-spel en besloot hem uiteindelijk, in overleg met MI5, als dubbelagent te laten optreden; in zijn verklaring uit juli 1943 had hij immers al de bereidheid te kennen gegeven om indien de 'geallieerde autoriteiten zulks nuttig achten mijn rol van Duitsch agent tot het einde toe te spelen.' Maas Geesteranus kreeg begin september te horen dat Goldschmidt was geaccepteerd als een 'controlled agent for Latin America, preferably the Argentine, passing through the U.K.'³³⁸ Het was de bedoeling dat de Nederlandse regering hem in dienst nam voor te verrichten werkzaamheden in Argentinië en dat hij in dat kader voor instructies over Londen moest reizen. MI5 gaf er de voorkeur aan dat hij als ambtenaar zou reizen en niet als vluchteling. Hij moest de Abwehr daarvan al in Lissabon op de hoogte brengen; in die tijd konden de Britten het draadloos verkeer tussen Lissabon en Duitsland meelesen. Medio september vertrok hij naar Londen. Daar werd hij na verhoor in november vrijgelaten; de Amerikanen hadden op 23 oktober al besloten hem niet als dubbelagent in te zetten.³³⁹ MI5 volgde dat besluit.

Eind 1943 verzocht Goldschmidt uit militaire dienst te worden ontslagen, maar daar bestonden bezwaren tegen. Dat zou gezien zijn reputatie allerminst op zijn plaats zijn, omdat een ontslag op verzoek slechts eervol kon worden verleend. Hij beriep zich ook nog op een contact met de vooroorlogse militaire inlichtingen- en veiligheidsdienst GS III, maar dat bleek van minder belang dan hij voorgaf.³⁴⁰ De manier waarop hij naar Londen was gereisd, ogenschijnlijk als een Nederlandse regeringsambtenaar, zorgde nog voor de nodige moeilijkheden, omdat Goldschmidt daar rechten aan meende te mogen ontleen. maar het voert te ver daar hier op in te gaan. Het verhaal over Goldschmidt kan het beste worden afgesloten met een citaat uit een MI5-rapport uit januari 1944: '[...] it is fair to him to say that he did give us useful information [...]. The Dutch authorities, it now appears, have formed an opinion of GOLDSCHMIDT's character even more unfavourable than that which we had formed. In the first place, he was sentenced in Holland, shortly after the German occupation, to three months' imprisonment, which he never served, for desertion in the face of the enemy; and second, he seems to be unfavourably known to a very large number of Dutch subjects in London.'

November 1943: De Rappard

M.G.A. De Rappard was Belg van geboorte, maar had een Canadees paspoort.³⁴¹ De Abwehr rekruteerde hem in een Italiaans interneringskamp. Hij werd opgeleid in Stuttgart, Keulen en Berlijn voor missies in Engeland of Canada. Na zijn opleiding moest hij vanuit Italië naar Spanje 'ontsnappen', iets dat in november 1941 lukte. Daar werd hij door de Abwehr belast met ondersteunende taken. Bij een gelegenheid werd hij ingezet om als lokduif in de gevangenis geallieerde gevangenen uit te horen. Pas in november 1943 voer hij vanuit Gibraltar naar Engeland. Daar werd hij gearresteerd, omdat via ISOS het nodige over hem bekend was geraakt. In december 1944 werd hij overgebracht naar de Dartmoor-gevangenis.

³³⁶ NA BNV, 2853. Second interrogation report no 031/G0395 inzake J.M. Janssen dd 1-6-1945.

³³⁷ NA BNV, 2699. Memorandum dd 1-7-1943 van Goldschmidt.

³³⁸ NA BNV, 2699. Brief dd 2-9-1943, anoniem [handtekening onleesbaar], aan Maas Geesteranus.

³³⁹ NA BNV, 2699. Afschrift MI5-rapport dd 8-1-1944.

³⁴⁰ Een mogelijke verwarring met de Duitse jood Herbert Goldschmidt ligt voor de hand. Deze op 14-6-1903 te Lich geboren handelaar in lompen, ijzer en metalen woonde te Maastricht en had volgens Mathieu Janssen uit Goch voor de oorlog vele reizen gemaakt naar Engeland en Zuid-Amerika. Volgens Hannes Weijs in Siebengewald gebruikte Goldschmidt zijn adres toen als dekadres voor de ontvangst van zijn gegevens. Omstreeks 1938 werd hij via Janssen van Ast Münster overgeheveld naar Ast Hamburg. Volgens Rumpe van Nest Keulen had Goldschmidt hem gegevens bezorgd over Belgische en Nederlandse troepen in de zone Maastricht-Luik. Hij zou voor of in mei 1940 te Westerbork zijn geïnterneerd. Later zou hij voor de SD joden hebben verraden. Nog later zou hij voor Ast Hamburg vertrokken zijn naar Zuid-Amerika om vandaaruit economische gegevens te gaan verzenden (dit laatste slaat vrijwel zeker op de andere Goldschmidt). AMJ CABR, H. Goldschmidt. PRA Maastricht-kaart (dossier niet aanwezig).

³⁴¹ Hoare [ed], *Camp 020*, p. 280-281.

Eind 1943: Meuser

Journalist Tom Delmer onthulde in 1971 het bestaan van een XX-agent van Nederlandse komaf die hij 'Paul' noemde, een door de Duitsers gegeven alias/codenaam.³⁴² De journalist Klinkenberg wist zijn echte naam te onthullen: F.C. Meuser, al was dat niet volledig. De juiste naam is C. Fred C. Meuser.

Hij werd volgens Delmer in 1944 samen met Cato en Talleyrand ingeschakeld in het kader van de geplande landing in Normandië, omdat van alle XX-agenten alleen zij over zendontvangers beschikten. 'The "Double-cross Committee" had been hesitating whether to allow "Paul", a recent arrival, to be used for deception operations. But at the end of February they agreed to his inclusion in the SHAEF team. By doing so they made available a most redoubtable performer, the equal, and, perhaps even the superior of "Cato".' Geen geringe kwalificatie.

Meuser is laat in 1943 in Engeland gearriveerd. Hij had al zeer vroeg in de oorlog voor SOE een spionagenetwerk geleid dat eind 1942 Nederland, België en Luxemburg bestreek. Door onvoldoende veiligheidsmaatregelen was het geïnfiltrerd en Paul en 36 anderen werden gearresteerd. Schreieder van de Sipo koos Paul uit om hem te rekruteren, omdat deze een 'experienced staff officer' was en tot de intimi van prins Bernhard en de Koninklijke familie werd gerekend. Paul wilde voor de Duitsers werken, indien dat niet tegen Nederland was gericht, en zijn gearresteerde medewerkers niet tot de doodstraf zouden worden veroordeeld. Op 31 augustus 1943 werd zijn ontsnapping in scene gezet en hij bereikte Engeland via België, Frankrijk, Spanje en Portugal. Daar onthulde hij meteen zijn spionagemissie. Hij vertelde ook over de in Haren gevangen zittende SOE-agenten die in het kader van het Englandspiel waren gearresteerd. Dit verhoogde het vertrouwen in hem niet, omdat de Engelsen toen nog niet in het debacle wilden geloven. Somer van Bureau Inlichtingen pleitte voor Paul, omdat hij overtuigd was van zijn betrouwbaarheid; hij had hem al jaren voor de oorlog gekend. Zijn eerste uitzending naar Hamburg vond eind december 1943 plaats, omdat zijn verhaal over gevangen SOE-agenten begin december 1943 werd bevestigd door twee uit Haren ontsnapte SOE-agenten. Toch lijkt het erop dat Paul tot de Abwehr-agenten moet worden gerekend. Zo is de vermelding van Hamburg als ontvangstation een indicatie, omdat Hamburg duidde op het Abwehr-station van Ast Hamburg. Het RSHA bezat een ontvangstation in zuid-west-Berlijn.³⁴³ Verder werd volgens Delmer in een rapport dd 11 juni 1944 van Fremde Heere West gerefereerd aan een bericht van Paul: in het door hem geciteerde rapport is sprake van een 'Abwehr-source'.³⁴⁴ Zijn laatste uitzending vond op 2 januari 1945 plaats.

In de vooroorlogse naam- en ranglijsten van het Nederlandse leger is geen enkele Meuser te vinden. Pas in de Naam- en ranglijst voor 1950 staat C.F.C. Meuser vermeld, geboren in 1908, die op 15 december 1943 reserve eerste luitenant bij de Militaire luchtvaart werd. Delmers omschrijving van Meuser als een ervaren stafofficier was dus niet correct. Zijn band met prins Bernhard kwam in 1976 weer naar boven in het kader van de Lockheed-affaire.³⁴⁵

Klinkenberg beklaagt zich in zijn boek *Buitenlandsche Zaken* over het in de archieven ontbreken van stukken inzake Meuser – gezien zijn voorliefde voor het onderwerp prins Bernhard mogen we aannemen dat hij grondig heeft gezocht – en dit ontbreken heeft een juiste geschiedschrijving belemmerd, ook voor ons.³⁴⁶ In de desbetreffende inventaris was zijn Engelandvaardersverhoor niet vermeld en het is goed mogelijk dat hij als een der weinige Nederlanders niet is verhoord in de Patriotic School. Meuser werd inderdaad niet verhoord: hij was geen Engelandvaarder. Werktuigkundig ir Meuser was in 1936 hoofdvertegenwoordiger en inspecteur KLM voor Italië, Zwitserland en Joegoslavië te Milaan geworden.³⁴⁷ In juli 1940 wist hij Zwitserland te bereiken. Daar had hij contact met kolonel Carlo Pezzani, directeur van de Italiaanse Transatlantische Luchtvaartmij (LATI) en hoofdadviseur van het Italiaanse luchtvaartministerie. Deze verzocht Meuser technische gegevens over Amerikaanse vliegtuigen te gaan leveren. Meuser kon, waarschijnlijk door tussenkomst van Pezzani, een Spaans visum bemachtigen en hij vertrok in december 1940 uit Zwitserland. Begin 1941 werd hij tweede man van de KLM op Curaçao, maar nam ontslag in verband met een financieel geschil. In december 1941 kwam hij in New York aan. Hij kwam er in contact met het OSS, dat hem wilde gebruiken in verband met zijn contact met Pezzani. Hij werd in dienst genomen en zou naar Zwitserland worden uitgezonden, maar werd in augustus 1942 opgeroepen in Nederlandse militaire dienst. Vanuit Canada werd hij als soldaat met een troepenschip naar Engeland vervoerd. In maart 1943 was de Politie-Buitendienst van mening dat Meuser een 'goed Nederlander en een goed soldaat' was. Daar eindigde voor Justitie het verhaal. Gezien zijn bevoorde-

³⁴² De gegevens over Meuser zijn afkomstig uit: Delmer, *The counterfeit spy*, p. 41-; Farago, *The game of the foxes*, p. 615; Klinkenberg, *Buitenlandsche Zaken*, p. 232-.

³⁴³ Kahn, *Hitler's spies*, p. 293, 295.

³⁴⁴ Delmer, *The counterfeit spy*, p. 223.

³⁴⁵ Zie hiervoor het Rapport van de Commissie van Drie (onder voorzitterschap van mr A.M. Donner).

³⁴⁶ Zo is het bijvoorbeeld ook frappant dat in de cartotheek van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging geen kaart inzake oud-minister Luns is te vinden, terwijl er toch van iedere NSB'er een kaart werd aangemaakt. Een dergelijke omissie komt echter wel eens meer voor.

³⁴⁷ NA JUSLON, 12743. Stukken inzake C.F.C. Meuser.

ring in december 1943 tot luitenant bij de Militaire luchtvaart is het mogelijk dat hij in die sfeer contacten heeft gehad met prins Bernhard.

Een agent in Canada: Sips

In de zomer van 1940 ontmoette Salomon Peereboom, directeur van de nv Paramount Films in Amsterdam, de journalist A.J.D. Sips.³⁴⁸ Peereboom wilde met zijn joodse vrouw naar Buenos Aires in Argentinië reizen, waar een dochter van zijn vrouw woonde. Omdat hij op zeer vriendschappelijke voet stond met Vega, de Chileense consul in 's-Gravenhage,³⁴⁹ zou hij wel een visum voor Chili kunnen krijgen, maar de moeilijkheid was om toestemming te krijgen Nederland te verlaten. Sips vertelde toen via 'invloedrijke vrienden onder de bezettende macht' voor die toestemming te kunnen zorgen, indien Peereboom hem een visum voor Chili kon bezorgen.

In september 1940 vond een ontmoeting plaats met Bauer en 'Winter', een alias van Heber, die belangrijke ambtenaren zouden zijn van het Duitse ministerie van Propaganda. De Chileense visa werden in november verkregen. Op 17 april 1941 ontmoette Heber Peereboom en vertelde dat er uitreisvergunningen waren voor hem, zijn vrouw en voor Sips. Hij gelastte Peereboom een brief te schrijven, waarin deze verklaarde een half jaar voor Sips te zullen zorgen. Op 15 juli 1941 vertrokken de drie naar Bentheim, waar ze werden opgehaald door een zekere Werner, mogelijk een alias van Feldwebel Schramm.³⁵⁰ Met een auto werden ze naar Düsseldorf gebracht. Daarvandaan reisden ze via Brussel naar Parijs en vervolgens, nog steeds onder geleide, naar Hendaye. Daar nam Werner afscheid. Bij het passeren van de Spaanse grens declareerde Sips tot verrassing van Peereboom 3.700 dollars. Sips had beweerd over weinig geld te beschikken en daarom had Peereboom tot dusver alle kosten gedragen. Ze reisden door naar Bilbao. Op 4 augustus scheepte het gezelschap zich in op de Magellanes naar Cuba.

Peereboom kreeg begin november 1941 een oproep van het Nederlandse consulaat-generaal in Havana en in overleg met de consul schreef hij naar de commandant van de Nederlandse troepen in Canada. In april 1942 werd daarop gereageerd met de mededeling dat hij als sergeant in dienst kon komen en dat hij eventueel, na gebleken geschiktheid, kon worden hersteld in zijn rang van officier.³⁵¹

Zijn vrouw vertrok eind juli 1942 naar haar dochter in Argentinië en zelf kon hij op 1 februari 1943 naar Canada afreizen. Samen met Sips en enkele andere Nederlandse militairen vlogen ze naar dat land. Daar bleek bij verhoren dat Sips als agent door de Duitsers was uitgezonden. Peereboom werd politiek betrouwbaar geacht en hij werd naar Groot-Brittannië doorgezonden. Daar werd hij niet verhoord door de Engelsen. Toen zij echter uit een afschrift van Sips' verhoor vernamen dat Peereboom al bij zijn vertrek uit Nederland op de hoogte was geweest van Sips' ware intentie, werd hij op 19 juni 1943 gearresteerd. Hij had zijn mond gehouden over Sips en daarom kon ook hij in de ogen van de Engelsen een voor de Duitsers werkende agent zijn. Hij werd geïnterneerd op het eiland Man. Daar kwam hij op 27 december 1944 door een V1 om het leven.

Hoe liep het af met de echte agent? Sips, zweefvlieger en journalist op luchtvaartgebied, had voor de oorlog uit hoofde van zijn beroep kennis gemaakt met prominenten uit de internationale luchtvaartwereld.³⁵² Uiteraard zocht hij ook nieuwe media voor het plaatsen van zijn artikelen; zijn nom de plume was Domyne Keller. Zo kwam hij in 1939 in contact met Heinrich May, directeur van de West Deutsche Pressedienst, die bezig was zijn organisatie uit te breiden met een luchtvaartafdeling; Mays secretaris was Dreves. May vertoefde regelmatig in Nederland, onder andere voor gesprekken met Sips, en deze laatste bezocht May meerdere malen in Essen. Volgens eigen zeggen waren die gesprekken puur zakelijk en werden gegevens en illustratiemateriaal uitgewisseld dat conform de censuurmaatregelen mocht worden verstrekt. Voor zijn bezoeken aan Duitsland had Sips een Duits visum nodig, maar dat ontbrak toen hij in oktober of november 1939 naar Essen wilde reizen. Uiteindelijk was dat geen probleem, daar hij bij de Duitse grenspost de naam Karl Bauer mocht noemen, iemand die verbonden was aan de West Deutsche Pressedienst; deze

³⁴⁸ De gegevens over Peereboom en Sips zijn, tenzij anders aangegeven, afkomstig uit: AMJ PolKab, P 55/53. Resumé dd 17-8-1953 van het dossier Peereboom.

³⁴⁹ Hoogstwaarschijnlijk J. Vega Ramirez die in 1935 consul in Rotterdam was geworden. Nederlandsche Staatsalmanak voor iedereen 1938, p. 427.

³⁵⁰ G.R.W. Schramm?

³⁵¹ Peereboom was op 12-10-1919 reserve eerste luitenant inf geworden; in 1924 werd hij voor het laatst vermeld in de Naam- en ranglijst der officieren.

³⁵² De gegevens over Sips zijn, tenzij anders aangegeven, afkomstig uit: AMJ CABR, A.J.D. Sips. PV dd 19-2-1947, verhoor Sips; BNV-onderzoekingsrapport inzake Sips dd 8-6-1946; verklaring dd 9-4-1943 van Sips; beslissing dd 21-1-1949 van procureur-fiscaal bij Bijzonder Gerechtshof 's-Gravenhage.

Abw 08-Agenten naar de overkant

modus bleek inderdaad te werken. Die Bauer was ook de uitgever van Die Motorindustrie en volgens Sips zeer geïnteresseerd in gegevens over vliegtuigmotoren; May daarentegen had meer belangstelling voor de economische kant van de luchtvaart.

Hier moet worden opgemerkt dat Sips na 1945 beslist enige vorm van vooroorlogse spionage ontkennde. Zijn ontkenning boet echter aan kracht in, wanneer wordt bedacht dat hij jaren de tijd heeft gehad na te denken over hetgeen hij zijn ondervragers zou vertellen. Daarbij kwam dat de naoorlogse rechtspleging relatief gezien weinig geïnteresseerd was in die spionage; dan moest worden bewezen dat tegen Nederland was gespioneerd en dat was na de oorlogsjaren heel moeilijk. Zijn relatie met May en Dreves echter is zeer verdacht; beiden werden aangehouden na de arrestatie van P.C. Bakker, de ‘spion van Schiebroek’. Bakker en Dreves werden begin 1940 veroordeeld; May moest worden vrijgelaten. Ook na diens vrijlating bleef Sips contact onderhouden met May. Naar eigen zeggen had hij ook contact met de Britse geheime dienst en was het juist daarom dat hij enkele dagen na de capitulatie contact zocht met de Duitse legatie te ’s-Gravenhage. Hij kreeg een onderhoud met Hauptmann Von Feldmann in Hotel des Indes – we kennen de Hauptmann al van de Einsatzkommandos – en stelde voor als Duits agent naar de Verenigde Staten te reizen. Von Feldmann beloofde zijn voorstel door te geleiden. In juli 1940 kreeg Sips bezoek van Bauer en werd voorgesteld aan Kurt Heber³⁵³ die werkzaam was voor Abwehr Luft, althans, dat beweerde Sips na de oorlog. In een verklaring uit 1943, vrijwillig afgelegd tijdens zijn verblijf in Canada, vertelde hij Heber al in oktober 1937 tijdens een tentoonstelling in Milaan te hebben leren kennen.³⁵⁴ En het was juist Heber geweest die Sips introduceerde bij Major Karl of Curt Bauer. In elk geval, Sips’ voorstel werd aangenomen, maar de realisatie nam geruime tijd in beslag, onder meer door de weigering van de Amerikaanse legatie doorreisvisa voor Chili te verstrekken.³⁵⁵ Een visum voor Cuba werd door de legatie wel geaccepteerd. In de tussentijd verzorgde Sips huisvesting voor Heber: diens woonhuis op de Wagenweg te Haarlem ging tevens dienen als safe-house voor Hebers agenten. Hebers kantoor werd gevestigd in het voormalige pand van de heren Duveen aan de Keizersgracht in Amsterdam; hij had de lege nv Feist Im- en Exportkantoor opgekocht als camouflage voor zijn Abwehr-activiteiten.

Vòòr het vertrek uit Nederland in juli 1941 kreeg Sips in Münster van een zekere Werner een dag onderricht in het gebruik van geheime inkt (in alcohol opgeloste pyramidontabletten). Zijn brieven kon hij adresseren aan W. Werner, waarschijnlijk een familielid, in de Diamantstraat te Amsterdam en aan Alfredo Ney in Rio de Janeiro, Brazilië, die voor het doorzenden van berichten over een zender zou beschikken.³⁵⁶

In Parijs gaf Werner hem 3.700 dollar: 250 per maand voor het eerste halfjaar en 2.200 voor reis- en verblijfkosten. Na zijn aankomst in Cuba lichtte Sips naar eigen zeggen de Engelsen in over zijn activiteiten voor de Abwehr. Op 28 februari 1947 werd hij in vrijheid gesteld en op 21 januari 1949 besliste de procureur-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te ’s-Gravenhage dat er geen verdere vervolging zou plaatsvinden op grond van ‘onvoldoende aanwijzing van schuld’.

In de periode 1940-1944 werden van de 102 bekende naar Engeland gestuurde agenten 18 stuks gearresteerd als gevolg van ISOS-berichten en negen agenten, die op andere wijze waren gearresteerd of zichzelf hadden aangegeven, hadden op grond van ISOS kunnen worden gearresteerd.³⁵⁷

In de officiële MI5-geschiedenis is de volgende tabel opgenomen.

Year	Total of spies detained in the UK or brought to the UK for detention	Numbers caught on ISOS information	Number subsequently reflected on ISOS
1941	28	7 (25 %)	9 (32,1 %)
1942	43	15 (35 %)	24 (55,8 %)
1943	54	21 (40 %)	39 (72,2 %)
1944	41	9 (22 %)	21 (51,1 %)

³⁵³ Heber was volgens Sips eigenaar van fabrieken in Duitsland die bommenrichtapparatuur vervaardigden. Volgens de Politie-Buitendienst, de Nederlandse veiligheidsdienst te Londen, was hij werkzaam bij de Fokker-fabrieken te Amsterdam. AMJ CABR, A.J.D. Sips. Doorslag brief dd 6-11-1942 van PBD aan Ministerie van Justitie, no 2996. In 1937 brachten ‘twee heren van de Duitse firma Curt Heber uit Neu-Brandenburg’ een bezoek aan Soesterberg om bomrekken te verkopen. De Bruin ea, *Illusies en incidenten*, p. 58.

³⁵⁴ NA BNV, 3276. Verklaring dd 9-4-1943 van A.J.D. Sips.

³⁵⁵ Het kwam geregeld voor dat Chili reizigers met een geldig inreisvisum toch weigerde en terugstuurde naar het vorige land van verblijf, vaak de Verenigde Staten.

³⁵⁶ Ottomar Müllers netwerk gaf gegevens door aan een dekfirma in Rio de Janeiro, Informadora Rapida Ltda, voor het draadloos naar Duitsland versturen. Kahn, *Hitler's spies*, p. 279.

³⁵⁷ *The Security Service*, p. 212-213.

Abw 08-Agenten naar de overkant

Ongeveer 33.000 vreemdelingen die Engeland wilden binnenkomen, werden ondervraagd en onderzocht.³⁵⁸ Voorzover MI5 in 1946 bekend was, waren slechts drie agenten erin geslaagd onopgemerkt het land binnen te komen.

De in Camp 020 ondervraagde verdachten hadden in totaal 34 nationaliteiten.³⁵⁹ Daartoe behoorden 68 Belgen en 31 Nederlanders. Daarvan werden vier Belgen en drie Nederlanders geëxecuteerd; het totaal geëxecuteerden was 16.

³⁵⁸ *The Security Service*, p. 227.

³⁵⁹ Hoare [ed], *Camp 020*, p. 367, 368.

Abw 08-Agenten naar de overkant

97/3, 17
 A 140, 8
 Abraham, 23
 Abwehrleitstelle Parijs, 5, 6
 Adoc, 21
 ALIMEX, 30
 Alisch, 30
 Alter, 6
 Althoff, 36
 Aschoff, 36
 Ast Angers, 6, 19
 Ast Antwerpen, 4
 Ast Belgien, 6, 10, 13, 15, 18
 Ast Hamburg, 3, 5, 8, 10, 12, 13, 18, 20, 22, 34, 36
 Ast Hannover, 9
 Ast Lille, 4
 Ast Münster, 4, 32, 35
 Ast Niederlande, 18
 Ast Parijs, 29, 30
 Ast Rotterdam, 4
 Ast Saint Germain, 6
 Ast Stuttgart, 6
 Ast Wiesbaden, 13
 Ast Wilhelmshaven, 6, 35
 Aubert, 1, 2
 Augner, 2, 9
 Außenstelle Boulogne, 4, 6
 Außenstelle Bremen, 2
 Außenstelle Cherbourg, 6
 Außenstelle Le Havre, 6
 Baarn, 22, 34
 Baars, 22
 Baecker, 16
 Baillieu, 30
 Baker, 16
 Baks, 16
 Bastet, 6
 Bauer, 39, 40
 Baum, 15
 Beatrix, 20
 Becker, 16, 35
 Beckers, 31
 Beelen, 21, 22
 Bel Ami, 7
 Bendixen, 2
 Bensmann, 3
 Bentivegni, 3
 Berkewitzi, 7
 Beye, 28
 Bibliografisches Institut, 36
 Bijzondere Opdrachten, 8
 Bill, 34
 Bingham, 14
 Bisch, 3
 Bischoff, 3
 Biscuit, 10, 11
 Blum, 1
 Boch, 2
 Böckel, 13, 36
 Bodo, 15
 Boeckel, 13
 Bolhuis, 34
 Bonin, 27
 Boom, 21
 Boortman, 7, 15, 16
 Bosch, 20
 Braak, 17
 Brandy, 1, 2
 Bremer, 3
 Bridges, 25
 Brijnen, 29
 Brown, 10, 11
 Caesar Helene, 13
 Canaris, 2, 6, 8, 9, 28
 Carl, 3
 Carlos, 10, 11
 Cartwright, 4
 Celery, 11
 Charles, 1
 Christmann, 23
 Conrad, 3, 4, 5, 30
 Conrady, 3
 Cowgill, 24
 Cramer, 14
 Crone, 13, 14
 Crown, 1
 D'Hooghe, 34
 Dam, 19
 Dansey, 4
 Davids, 24
 Debije, 28, 31
 Debray, 33
 Deichvogt, 21
 Delmer, 38
 Dernbach, 19
 Deuxième Bureau, 1, 5, 29
 Dickens, 11
 Dicketts, 11
 Dickitts, 11
 Dierks, 4, 20, 21, 22, 30, 34, 37
 Dietergärtner, 8, 9, 12
 Döbler, 10, 11
 Doc, 3
 Doktor, Der, 11
 Dongen, 26
 Doubensky, 29
 Draper, 1
 Dreves, 39
 Driessen, 3
 Dronkers, 22, 25
 Duarte, 10
 Dubois, 13
 Duitse school, 5
 Duken, 34
 Edmund, 13
 Efeu, 16
 Eijsden, 37
 Einsatzgruppe Feldmann, 4
 Einsatzkommando Abwehr I Marine, 3, 6
 Einsatzkommando I, 4
 Einsatzkommando I Marine, 5
 Einsatzkommando II, 4
 Eitel, 5
 Elias, 9
 Engelmann, 4
 Erasmus, 31, 32
 Erdhoff, 2
 Erfurt(h), 12
 Erfurth, 13
 Eskens, 15, 16

Abw 08-Agenten naar de overkant

Etablissement PORM Cie, 30
 Everstein, 30
 Eversteyn, 30
 Everstijn, 30
 Evertsen, 18
 F 2307, 5
 F 2347, 13
 FBI, 1, 2
 Fedaiëff, 14
 Feldmann, 3, 4, 40
 Fendel-concern, 2
 Fermi, 28
 Fischer, 1
 Fokkema, 21, 22
 Fortuin, 35
 Franssen, 29
 Franzen, 2
 Fukken, 18
 Funkübungsstelle, 15
 Garbers, 34
 Geel, 21
 Geheime Dienst Nederland, 22
 Gelder, 31
 General Steam Navigation Company, 4
 General Steamship Navigation Company, 4
 Generale Machines Handelsmaatschappij, 21
 Gerber, 36
 Gerlach, 2
 Gerth van Wijk, 23
 Gertz, 7
 Gesundheitsbeter, 9
 Gibhardt, 2
 Gimpel, 28
 Gleesen and Co Ltd, 30
 Gleesen Mining Co, 30
 Goijvaerts, 13
 Goldschmidt, 35, 37
 Goose, 17
 Graaf, 32
 Grabner, 13
 Grafunder, 13
 Greiner, 36
 Griebel, 2
 Grimm, 3, 36
 Grobben, 31
 Groenewegen, 23
 Grote, 5
 Gruber, 30
 GS III, 29
 Guldemond, 5
 Gwyer, 12
 Hafenuberwachungsstelle, 4
 Haller, 9
 Harris, 25
 Hartog, 32
 Hasenbrink, 15, 16
 Hasselbrink, 7, 15
 Hauptleitstelle Parijs, 6
 Hazelhoff Roelfzema, 31
 Heber, 39, 40
 Hechevarria, 19
 Heiberg, 16
 Heidenreich, 13
 Heij, 16
 Hellwig, 37
 Helwich, 36
 Hering, 16
 Heuvel, 16
 Heuveln, 35
 Hinchley Cooke, 3, 25
 Hitler, 9
 Hoffmann, 1, 27
 Hofmann, 23
 Holm, 13
 Holzmann, 21
 Homann, 8, 9
 Hoogeboom, 13
 Hooper, 4, 24
 Hoover, 28
 Hotel Century, 2
 Hotel Duas Nações, 10, 11
 Hotel les Ambassadeurs, 13
 hotel Métropole, 13
 Hubert, 7
 Hübner, 6, 27, 30
 Hubnershofen, 36
 Hübnershofen, 32
 I M-Einsatzkommando, 3
 I p (Presse), 3
 I Wi, 2
 Informadora Rapida Ltda, 40
 Ingenieurskantoor voor Scheepsbouw nv, 1
 Inkavos, 1
 ISOS, 24
 Jackson, 25, 26
 Jaeger, 16
 Jager, 16
 Jakobs, 18
 Janoski, 17
 Janowski, 17
 Janssen, 14, 32, 35, 37
 Jantzen, 11
 Jesinghaus, 13
 Johannsen, 12
 Jonetz, 6
 Jordan, 1
 Jorgensen, 11
 Josephine, 18, 19
 Jumbo, 34
 Karl, 20
 Kaszó, 26
 Kaulen, 5, 6
 Keller, 39
 Kelly, 11
 Kieboom, 7, 12
 Kilwen, 4
 Kirchenfürst, 3
 Klaaszens, 34
 Klaps, 2, 6, 7, 19
 Klein Nagelvoort, 13
 Klever, 25
 Klingenburg, 18, 32
 Klinkenberg, 38
 Kloosterboer, 21
 Klug, 13
 Knauth en Co, 30
 Knopff, 34
 KO Spanien, 23
 Koberg, 32
 Koch, 13, 19
 Köchling, 26, 31
 Koehler, 26, 27

Abw 08-Agenten naar de overkant

Koetitzer Ledertuch und Wachstuchwerke AG, 30
 Kohler, 13
 Köhler, 25, 27
 Kohlhaus, 27
 Kokoschka, 6, 13
 Kommando Klaps, 17
 Koopman, 30
 Kooy, 30
 Koppe, 21, 22
 Krazer, 15
 Kromholz, 23
 Krumbholz, 3, 21
 Kruse, 21
 Kuchlin, 26
 Küchling, 26
 Kuehart, 7
 Kuehirt, 7
 Kühlenthal, 23
 Kuhn, 13
 Kulk, 23
 Kusters, 29
 La Mascotte, 14
 Lahousen, 8, 9
 Langen, 25
 Lassudry, 14
 Laurinat, 19
 Lawrence, 28
 Le Frédéric Sauvage, 7
 Le Part Bien, 7
 Le Soizic, 7
 Lensing, 13
 Letsch, 30, 31
 Liffers, 32
 Löbel, 19
 Lode, 22
 Loenen, 23
 Loop, 28
 Louten, 28
 Lucas, 23
 Lutine, 35, 36
 Luyendijk, 22
 Maarheeze, 29
 Maas Geesteranus, 36
 Margeti, 16
 Marie Louise, 19
 May, 39
 McCarthy, 10
 Mecke, 36
 Mecklenburg, 6
 Meems, 9, 20, 21
 Meier, 7, 12, 13, 16
 Meijer, 22, 35
 Meiler, 26, 28, 30
 MEILICH, 28
 Meissner, 6
 MELICH, 28
 Mercker, 18
 Messel, 30
 Meurer, 6
 Meuser, 38
 Meyer, 13
 MI5, 1, 2, 8, 9
 MI6, 4, 20, 24
 Michels, 2, 15
 Milch, 13
 Minck, 35
 Mirow, 7, 12, 13, 15
 Mobreferenten, 3
 Molenaar, 22
 Montan, 29
 Mooy, 8, 9
 Mops, 21
 Morel, 16
 Moser, 16
 Mucke, 8
 Mücke, 8
 Mulder, 25, 26
 Müller, 13, 15, 16
 Muth, 36
 Naval Control Office, 4
 Nebenstelle Bremen, 2
 Nederlandsche Stoombootmaatschappij, 4
 Nedespana, 30
 Nedinsco, 27
 Nest Bremen, 3, 5, 6, 9
 Nest Brest, 6
 Nest Keulen, 2
 Nest La Panne, 15
 Ney, 40
 Nick, 3
 Nieland, 22, 34
 Niftrik-lijn, 35
 Nissen, 8
 Norddeutsche Lloyd, 2
 North, 26
 Obed, 7, 8, 9
 Olij, 20, 22
 Owens, 8, 10, 17
 Pablo, 23
 Pahl, 36
 Paillole, 3
 Palerson, 16
 Pannhorst, 2
 Park Hotel, 19
 Passim, 34
 Passport Control Office, 8
 Pat J, 28
 Paterson, 16
 Paul, 38
 Pay, 24
 Pazos-Diaz, 19
 Peereboom, 39
 Peijl, 22
 Peters, 35
 Petter, 17
 Pheiffer, 1, 4, 6
 Phieffer, 1
 Philby, 24
 Philips, 4
 Pinto, 15, 26
PLUIM, 31
 Pons, 7, 12
 Pool, 22
 Poppel, 32
 Porm, 30
 Porm en Co, 30
 Prätorius, 13, 22
 Prinses Julianalaan, 1
 R 2211, 2
 R 2220, 5
 R 2232, 27
 R 2307, 5

Abw 08-Agenten naar de overkant

Rappard, 37
 Referat I Marine, 5
 Rhoden, 36
 Richter, 20
 Rimkus, 5
 Ritter, 8, 10
 Robles, 19
 Rood, 32
 Roon, 18
 Rose, 12
 Rose du Carmel, 14
 Rudolph, 5
 Rumpe, 37
 Rumrich, 1
 Sanders, 1
 Schenk, 15
 Schipper, 24
 Schmid, 27
 Schmidt, 15, 20, 35
 Schmitt, 36
 Schmutzer, 30
 Schneider, 13, 25
 Schneidewind, 6, 7
 Schramm, 39
 Schroeder, 7, 10, 13, 14
 Schuchmann, 2, 6, 7
 Schulze, 34
 Schulze-Bernett, 22
 SE 92/3, 17
 Section V, 24
 Seidler, 36
 Senouque, 5
 Sensburg, 6, 13, 17
 Servicio de Investigación de la Policía Militar, 28
 Sessler, 11
 Shell, 4
 Shell 52, 22
 Sips, 39
 Skull, 5
 Smith, 29
 Snacky, 21, 22
 SNIJDERS, 31
 Snow, 8
 Snyder, 20
 Soizic, 8
 Sokolowski, 6
 Sonderkommando M, 16
 Spaak, 16
 Spielmann, 2
 Staatsveiligheid, 3
 Stein, 30
 Steiner, 23
 Stockmann, 27, 28
 Straater, 4
 Strandmoen-party, 13
 Strater, 4
 Strebel, 5
 Stuhrheck, 20
 Taal, 19
 Tamms, 36
 Tate, 20
 Thesaus, 5
 Theseus, 5
 Thomson, 34
 Thurn, 15
 Trautmann, 6
 Trautwein, 30
 Treutlein, 7, 19
 Trevor-Roper, 24
 Tributh, 7, 8, 9, 12
 U 2413, 2
 U 2418, 5
 U 7203, 5
 Unterberg, 2
 Unternehmen Hammer I, 9
 Unternehmen Hummer, 8, 9
 Unternehmen Lena, 12
 Unternehmen Seelöwe, 5, 12
 Unversagt, 6, 10, 14
 Uthe, 6
 V 3570, 11
 Vega Ramirez, 39
 Veiligheid van den Staat, 3
 Verkuil, 26
 Verkuyl, 25, 26
 Verlinden, 23
 Victoria Hotel, 12, 13
 VOORHOEVE, 28
 Voorthuijsen, 35
 Vorauskommando Oberstleutnant von Engelmann, 4
 Vorrink, 13
 Vreede, 13
 Vrinten, 14, 25
 Waag, 28
 Waldberg, 7, 12, 13
 Weber, 7, 13, 17
 Weijs, 37
 Wenzlau, 2
 Werner, 32, 36, 39, 40
 Wertheim, 2
 Wichmann, 4, 5
 Widar, 5
 Wijckaert, 32
 Wilde, 16
 Wilhelmina, 19
 Wilhelm-meldingen, 3
 Willem III, 3
 Williams, 8
 Wimereux marinezendstation, 16
 Winter, 39
 Wissmann, 11
 Witzke, 6, 7
 Wolf, 29
 Wrede, 6
 Wunder, 4
 Zagar, 7
 Z-organisatie, 4
 Zulueta, 9
 Zwart, 22, 34

Abw 08-Agenten naar de overkant